

Innvandrerers levekår: Trang økonomi, men mindre diskriminering enn antatt

- Lavere dødelighet blant yrkesaktive
- Enslige mødre: Stønad eller jobb?
- Etter samlivsbruddet: Fars økonomi er best
- Barnefamiliene i Oslo har høyest og lavest inntekt
- Nordiske mødres inntog på arbeidsmarkedet
- Arbeidskraftens bevegelser

Innhold

Levekår blant ikke-vestlige innvandrere: Trang økonomi, men færre enn antatt opplever diskriminering <i>Svein Blom og Agnes Aall Ritland</i>	2
Solid bakgrunn for egen forsørgelse? <i>Randi Kjeldstad</i>	17
Uttøsting gir lavere dødelighet hos yrkesaktive <i>Jens-Kristian Borgan</i>	26
Etter samlivsbruddet: Far har best økonomi <i>Ingrid Melby</i>	33
Barnefamiliene: De høyeste og laveste inntektene finner vi i Oslo <i>Jon Epland og Terje Erstad</i>	40
Nordiske mødres inntog på arbeidsmarkedet <i>Marit Rønsen</i>	50
Regionale strømmer på arbeidsmarkedet <i>Mette Lund og Alf Torstensen</i>	58

Samfunnsspeilet
Nr. 1/1997 - 11. årgang

Redaksjon: Johan-Kristian Tønder (ansv. red.), Dag Ellingsen (red.), Tor Petter Bø, Terje Erstad, Jon Erik Finnvid, Trine Dale, Ragni Hege Kitterød.

Redigering: Liv Hansen, Åshild Lønhøiden, Solfrid Michaelsen, Anne Skaratteppen.

Design omslag/maler: Enzo Finger Design.

Trykk: Lobo Grafisk. **Priser:** Pr. år kr 165,-. Enkeltnr. kr 50,-.

Internett: Utdrag fra Samfunnsspeilet publiseres elektronisk på Internett.

Web adresse: <http://www.ssb.no/www-open/nyheter/top.html>

ISSN 0801-7603. ISBN 82-537-4373-4.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Omslagsfoto: Olle Lindstedt/Mira/Samfoto.

Illustrasjonsfoto: S. 11: Annette Faltin/Samfoto. S. 30: Marianne Grøndahl/Mira/Samfoto.
S. 31: Mikael Andersson/Samfoto. S. 33: Ole Åsheim/Samfoto. S. 53: Svein Erik Dahl/Samfoto.

Levekår blant ikke-vestlige innvandrere:

Trang økonomi, men færre enn antatt opplever diskriminering

Innvandrere fra ikke-vestlige land har mindre å rutte med enn nordmenn flest, tre av ti hushold faller under grensen for lavinntekt. Mange bor trangt, og en høy andel har store problemer med å komme inn på arbeidsmarkedet. Vanskeligst stilt er innvandrere som kom til Norge etter at lavkonjunkturen satte inn ved inngangen til 1990-tallet. Men denne omfattende levekårsundersøkelsen viser også mindre opplevd diskriminering på bolig- og arbeidsmarkedet enn man har funnet i tidligere undersøkelser. Innvandrere aksepterer i større grad boforhold som nordmenn er misfornøyde med.

Svein Blom og
Agnes Aall Ritland

Hvorfor levekårsundersøkelse om innvandrere?

Et viktig mål for velferdssamfunnet er å hindre at det oppstår sosiale grupper med en levestandard som er vesentlig lavere enn det store flertallets. Bak dette ligger en erkjennelse av at overordnede kvaliteter ved samfunnet vil bli svekket dersom deler av befolkningen permanent stenges ute fra sentrale velferdsgoder. Et av formålene med de ordinære levekårsundersøkelsene er å holde øye med velferdsutviklingen og eventuelt identifisere utsatte grupper.

Innvandrere fra land i den tredje verden og Øst-Europa utgjør en del av befolkningen som har vansker med å

få tilgang til arenaer der sentrale levekårsgoder forvaltes og fordeles. Ikke-vestlige innvandrere er imidlertid en så liten gruppe, de utgjør vel 3 prosent av befolkningen, at den normalt ikke lar seg studere med utgangspunkt i ordinære utvalgsundersøkelser. Selv om mye verdifull statistikk om innvandrere kan hentes fra offentlige registre, f.eks. om sysselsetting, personer på arbeidsmarkedstiltak og helt ledige, lar ikke alle spørsmål seg belyse på bakgrunn av slike registerdata. Levekårsrelevante forhold av mer subjektiv art, som sosiale kontakter, vennskap, psykisk helse, diskriminering eller språkferdighet, vil som regel kreve intervjudata for å kunne belyses.

Om undersøkelsen Levekår blant innvandrere 1996

Ikke-vestlige innvandrere i alder 16-70 år med minst to års botid i Norge ble våren 1996 intervjuet om utdanning, arbeid, økonomi, bolig, sosiale kontakter, helse, diskriminering, aktiviteter m.m.

Utvalget til undersøkelsen Levekår blant innvandrere 1996 er trukket slik at det er representativt for åtte innvandrergrupper i Norge: personer med bakgrunn fra det tidligere Jugoslavia (minus Bosnia-Hercegovina), Tyrkia, Iran, Pakistan, Vietnam, Sri Lanka, Somalia og Chile, i alt en populasjon på nærmere 48 000 personer i alder 16-70 år.

Til sammen 2 561 personer ble intervjuet, flesteparten på sitt eget morsmål. Frafallet var på 33,2 prosent, størst for personer fra Tyrkia og Pakistan (henholdsvis 46 og 38 prosent) og minst for personer fra Sri Lanka og Vietnam (henholdsvis 20 og 26 prosent). Det gjennomsnittlige frafallet er et par prosentpoeng høyere enn ved Statistisk sentralbyrås kvartalsvise omnibusundersøkelser i 1996.

Utvalget ble trukket med om lag like mange fra hver gruppe, mens gruppene i virkeligheten er av svært ulik størrelse (fra 10 900 med pakistansk bakgrunn til 2 100 med somalisk bakgrunn i alder 16-70 år). Derfor veier vi tallene når vi oppgir resultater for utvalget samlet, slik at de største gruppene påvirker tallene sterkere enn de små.

Til intervjudataene er koplet registerdata over befolkningens høyeste utdanning, arbeidstakere ifølge Rikstrygdeverkets og trygdekontorenes arbeidstakerregister, registrerte helt ledige og på arbeidsmarkedstiltak ifølge Arbeidsdirektoratets register over arbeidssøkere ved arbeidskontorene, inntektsdata fra inntektsregisteret og opplysninger om bl.a. ankomstår fra fødelandsfilen i Statistisk sentralbyrå.

Innvandrerbefolkningen

Innvandrerbefolkningen omfatter, enkelt sagt, personer med to utenlandsfødte foreldre. For adopterte regnes adoptivforeldrenes fødeland. Ordet "innvandr" brukes som en kortform for det mer omstendelige "person som tilhører innvandrerbefolkningen". Når det i denne artikkelen tales om "innvandrere" eller "innvandrerne", siktes det som regel til målgruppen for undersøkelsen Levekår blant innvandrere 1996: Personer i alder 16-70 år fra åtte ikke-vestlige land (se forrige ramme).

Av den grunn gjennomførte Statistisk sentralbyrå våren 1996 en levekårsundersøkelse blant personer med bakgrunn fra det tidligere Jugoslavia (unntatt Bosnia-Hercegovina), Tyrkia, Iran, Pakistan, Vietnam, Sri Lanka, Somalia og Chile på oppdrag fra Kommunal- og arbeidsdepartementets innvandringsavdeling. De åtte gruppene ble valgt blant de største ikke-vestlige nasjonalitetsgruppene i Norge, og slik at alle relevante verdensdeler ble representert.

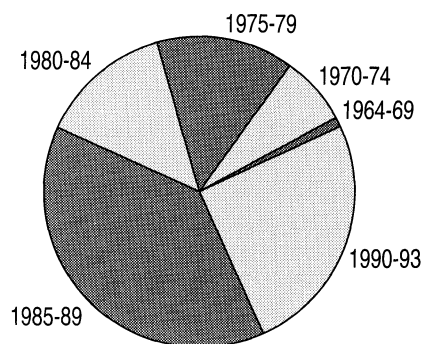
Om lag 5 prosent av dem som ble intervjuet, er født i Norge av to utenlandsfødte foreldre og har dermed ikke selv innvandret. Som "andre-generasjonsinnvandrere" faller de imidlertid innenfor Statistisk sentralbyrås definisjon av "innvandrerbefolkningen". Størst andel utgjør "andre generasjon" blant personer med bakgrunn fra Pakistan og tidligere Jugoslavia, med henholdsvis 14 og 6 prosent.

Flest flyktninger

En fjerdedel av innvandrerne i utvalget kom til Norge i årene 1990-1993. Resten fordeler seg omtrent likt mellom dem som kom i perioden 1985-1989 og dem som kom tidligere (figur 1). Snaut én av ti oppgir å ha kommet til landet som arbeidssøker, 36 prosent av familiegrunner og 46 prosent som flyktninger (figur 2). Ønske om arbeid var det dominerende motiv for innvandringen i årene

før 1975 da innvandringsstoppen ble innført. Deretter fulgte et tiår med familiegrunner som det mest utbredte motiv, inntil fluktgrunner overtok fra og med 1985. Av de åtte gruppene er det tyrkerne som hyppigst oppgir familiegrunner som motiv for innvandringen (to av tre).

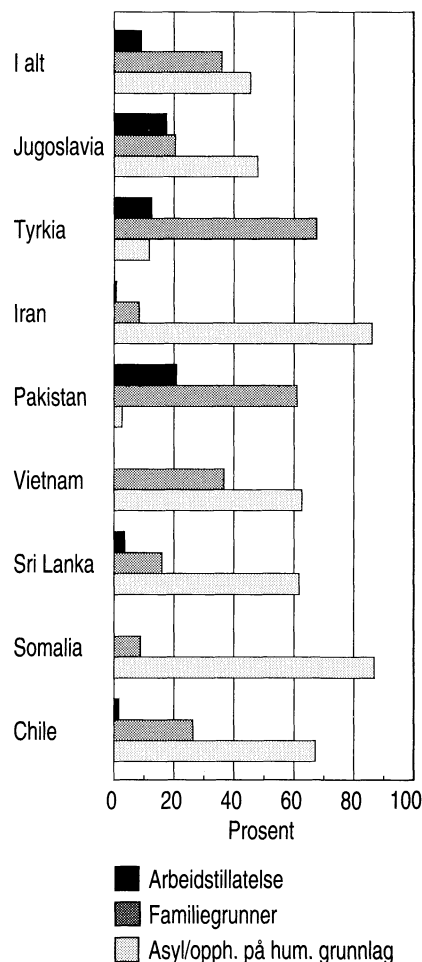
Figur 1: Ankomstår. Innvandrere fra åtte ikke-vestlige land. Prosent

Kilde: Levekår blant innvandrere 1996

Pakistanere og tyrkere er de to nasjonalitetsgruppene av de åtte som har oppholdt seg lengst i Norge. Halvparten av dem har vært bosatt her siden henholdsvis 1979 og 1985 (tabell 1). Dette vil si en median¹ botid på henholdsvis 17 og 11 år. Sammen med jugoslavene er dette de tre nasjonalitetsgruppene som i størst grad har kommet som arbeidsinnvandrere.

Figur 2: Grunnlag for bosetting i Norge, etter landbakgrunn. Prosent

Kilde: Levekår blant innvandrere 1996

Nesten halvparten av jugoslavene i utvalget kom imidlertid til Norge på 1990-tallet, så jugoslavene er likevel den av de åtte gruppene som har kortest oppholdstid bak seg, nest etter somaliene.

Vietnamesere, chilenerne, srilankere (hovedsakelig tamiler), iranere og somaliere er typiske flyktninginnvandrere (figur 2). Av dem er det vietnameserne som har bodd lengst i Norge. Halvparten har vært her siden

Tabell 1: Median ankomstår¹ etter landbakgrunn

Alle	Jugoslavia	Tyrkia	Iran	Pakistan	Vietnam	Sri Lanka	Somalia	Chile
1987	1989	1985	1988	1979	1986	1987	1990	1987

¹ Det år (pr. 1.1.) halvparten av utvalget hadde kommet til landet, den andre halvparten ikke

1986. Blant flyktninggruppene er det også vietnameserne som i størst omfang oppgir familiegrunner som motiv for innvandringen (nesten fire av ti). Nærmere ni av ti iranere og somaliere oppgir flukt som innvandringsgrunn.

Mindre utdanning enn nordmenn

Vi skal først undersøke hvor høyt utdannet de åtte innvandrerguppene er. I Norge blir data om eksamener avlagt ved norske utdanningsinstitusjoner rutinemessig innført i et register over befolkningens høyeste fullførte utdanning (E. Vassenden 1995). Enkelte utdanninger tatt i utlandet blir også registrert ved at det blir formidlet meldinger fra Statens lånekasse for utdanning. I 1991 ble det dessuten skaffet til veie opplysninger om andre utdanninger tatt i utlandet, ved at personer med "uoppgitt" i utdanningsregisteret ble bedt om å fylle ut et spørreskjema. Registeret er likevel fortsatt mangelfullt når det gjelder innvanderes utdanningsnivå; særlig gjelder dette nyankomne innvandrere. I våre data mangler det registeropplysninger om utdanning for vel en tredel av personene i utvalget. Andelen uoppgitt er over 60 prosent for jugoslaver og over 50 prosent for somaliere.

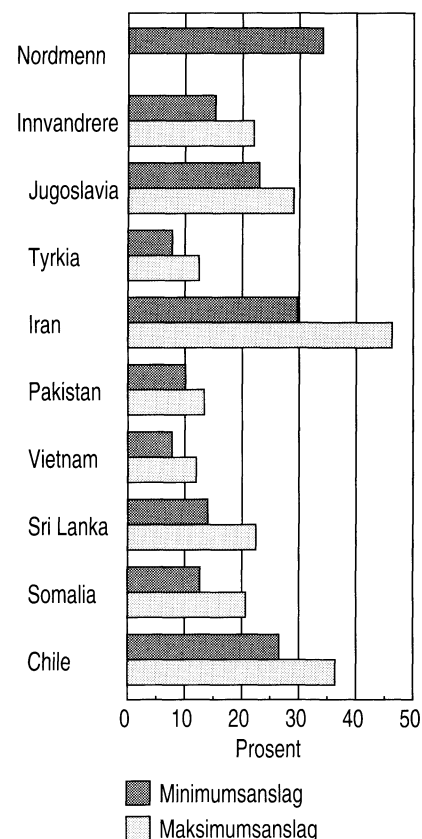
I intervjuet spurte vi om høyeste utdanning fullført henholdsvis i Norge og andre land. Avhengig av hvordan vi kombinerer intervju- og registeropplysningene, kan vi definere et minimums- og et maksimumsanslag. Minimumsanslaget nås ved å benytte intervjudataene bare for dem som

har "uoppgitt" i utdanningsregisteret. Maksimumsanslaget nås ved å velge den høyeste utdanningen enten den stammer fra registeret, intervjuopplysningene om utdanning tatt i Norge, eller intervjuopplysningene om utdanning tatt i utlandet.

Ifølge minimumsanslaget har 15 prosent av innvanderne utdanning på universitets- eller høghskolenivå. Andelen er 22 prosent dersom vi benytter maksimumsanslaget. I begge tilfeller er andelen lavere enn i den norske delen av befolkningen (34 prosent), dersom denne gis tilnærmet samme alders-, kjønns- og bosettingsstruktur som innvandrerguppen (figur 3). Utdanningsopplysningene om nordmenn stammer fra utdanningsregisteret.

I to nasjonalitetsgrupper er andelen høyt utdannede likevel større blant innvanderne enn blant nordmenn, nemlig iranere og chilenerne, såfremt maksimumsalternativet velges. Velges minimumsalternativet, er andelen høyt utdannede 5-10 prosentpoeng lavere blant disse gruppene enn blant nordmenn. Blant tyrkere, pakistanere og vietnamesere er andelen med utdanning på universitets- og høghskolenivå særlig lavt (om lag en av ti). En stor del av innvanderne fra Vietnam er under utdanning på intervjuutidspunktet (tre av ti), så denne gruppens utdanningsnivå vil uten tvil stige med årene. For øvrig er også mange innvandrere fra Iran under utdanning.

Det reelle utdanningsnivået ligger trolig et sted mellom minimums- og

Figur 3: Andel med utdanning på universitets-/høghskolenivå, etter landbakgrunn. Minimums- og maksimumsanslag¹. Prosent

¹ Minimumsanslag: Befolkningens høyeste utdanning pr. 1.10.1994 iflg. register. Intervjuopplysninger om utdanning erstatter uoppgitt i registeret. Maksimumsanslag: Høyeste utdanning iflg. register eller intervju

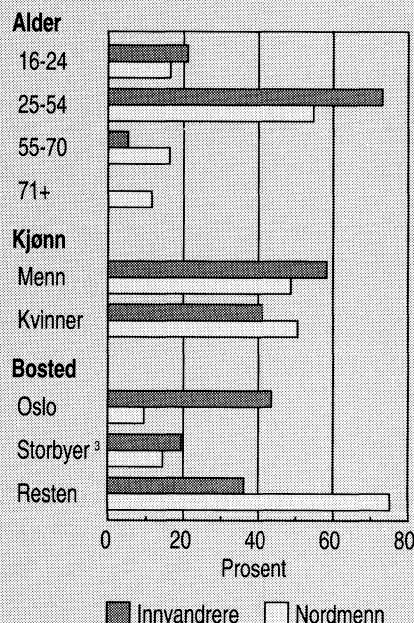
Kilde: Utdanningsregisteret og Levekår blant innvandrere 1996

maksimumsanslaget. Det er alltid en viss sjans for at utdanningsnivået, bevisst eller ubevisst, overvurderes i et intervju. På den annen side ligger referansetidspunktet for registeropplysningene et par år tilbake i tid (1.10.1994). Utdanninger avsluttet etter denne dato er dermed ikke med i registeret. Dette innebærer at utdanningsnivået i minimumsanslaget kan være undervurdert for enkelte innvandrergupper. I resten av

Hvordan sammenlikne innvandrere med nordmenn?

Resultater for innvandrerne sammenliknes med resultater for nordmenn basert på Levekårsundersøkelsen 1995 og enkelte andre landsrepresentative intervjuundersøkelser (bl.a. Boforholdsundersøkelsen 1995 og Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelse 1. kvartal 1996). Nordmenn er her definert som personer med minst én norskfødt forelder. Fordi det blant de åtte innvandrergruppene samlet er relativt flere yngre personer, menn og byboere enn i utvalget av nordmenn (se figuren ved siden av), veier vi opp verdiene til disse gruppene av nordmenn før vi sammenlikner. Uttrykket "veide verdier" i teksten refererer til dette. Eventuelle forskjeller mellom nordmenn og innvandrere kan således ikke skyldes forskjeller mht. alder, kjønn og bosted. Innbyrdes forskjeller innvandrergruppene imellom kan imidlertid godt skyldes forskjeller mellom gruppene langs disse tre dimensjonene.

Innvandrere¹ og nordmenn², etter henholdsvis alder, kjønn og bosted. Prosent

¹ Første- og andregenerasjonsinnvandrere i alderen 16-70 år fra det tidligere Jugoslavia, Tyrkia, Iran, Pakistan, Vietnam, Sri Lanka, Somalia og Chile bosatt i Norge pr. 1.1.1996. Populasjonstall, N=47 700

² Personer 16 år og eldre med minst én norskfødt forelder bosatt i Norge pr. 1.1.1995. Fra nettutvalget til Levekårsundersøkelsen 1995, N=3 568

³ Bergen, Trondheim, Stavanger, Kristiansand, Drammen og Tromsø

Kilde: Statistisk sentralbyrås fødelandsfil og Levekårsundersøkelsen 1995

artikkelen er minimumsanslaget lagt til grunn. Valget av maksimums- eller minimumsanslaget virker ikke avgjørende inn på konklusjonene.

Færre er yrkesaktive

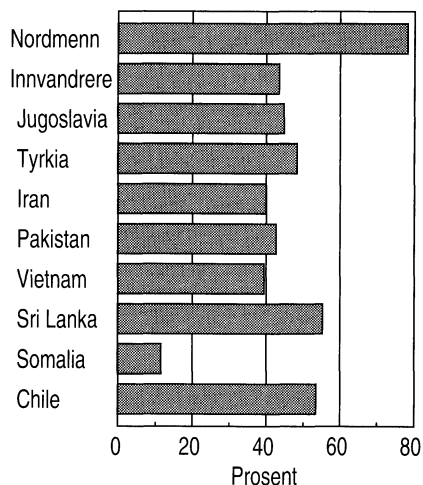
En god utdanning gir som oftest avkastning i form av bedre muligheter på arbeidsmarkedet. At innvandrere kommer i arbeid og blir økonomisk selvberget, er kanskje den viktigste målsettingen i innvandringspolitikken

og en god indikator på integrering. Som arbeidsmarkedsstatistikken viser, gjenstår imidlertid mye før dette målet er nådd. I vår undersøkelse ble innvandrerne bedt om å oppgi hvorvidt de vanligvis hadde inntektsgivende arbeid av minst én times varighet i uken. Halvparten av utvalget svarte bekræftende på dette.

Personer som i intervjuet svarer at de er sysselsatte, vil kunne være på ar-

beidsmarkedskurs eller i praksisplass. Slike kvalifiseringstiltak, der godtgjørelsen utbetales direkte fra arbeidskontoret, regnes ikke som sysselsetting i arbeidsmarkedsstatistikken. Vårt spørsmål om yrkesaktivitet egnet seg ikke til å skille ut disse. Data fra Arbeidsdirektoratets register over arbeidssøkere ved arbeidskontorene er imidlertid koplet til intervjudataene. Unnlater vi å regne personer som pr. 1. kvartal 1996 er registrert på kvalifiseringstiltak som sysselsatte, går andelen sysselsatte ned til 44 prosent² (figur 4). Personer med bakgrunn fra det tidligere Jugoslavia, Iran, Pakistan og Vietnam ligger nær dette gjennomsnittet. Personer fra Tyrkia, Sri Lanka og Chile har en høyere andel sysselsatte, med srilankerne øverst (56 prosent) og somalierne nederst (12 prosent). Til sammenlikning har nordmenn en andel sysselsatte på 79 prosent, dersom vi antar at de har tilnærmet samme

Figur 4: Andel som oppgir vanligvis å ha inntektsgivende arbeid av minst én times varighet pr. uke, etter landbakgrunn¹. Prosent

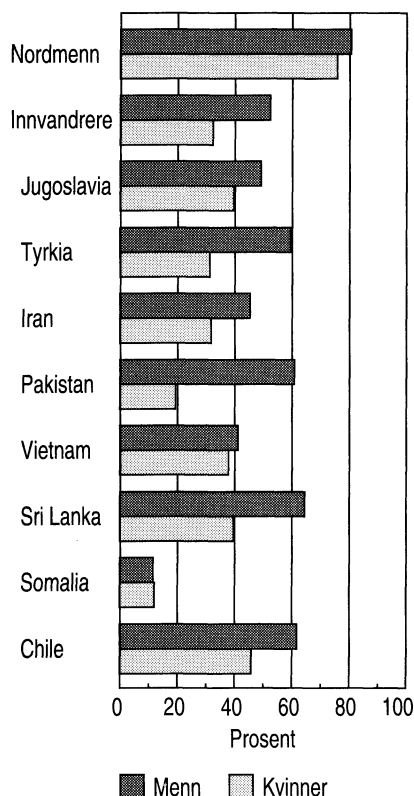
¹ Personer registrert på kvalifiseringstiltak 1. kvartal 1996 er holdt utenfor

Kilde: Levekår blant innvandrere 1996, Levekårsundersøkelsen 1995 og Arbeidsdirektoratets register over personer på arbeidsmarkedsstiltak

fordeling etter kjønn, alder og bosted som innvandrerne, og at om lag 1 prosent er på kvalifiseringstiltak.

Kjønnsforskjellene i sysselsetting er til dels betydelige blant innvandrerne, 20 prosent for de åtte innvandrergruppene under ett (figur 5). De største forskjellene forekommer i den pakistanske og tyrkiske gruppen, der henholdsvis om lag 40 og 30 prosentpoeng flere menn enn kvinner er i lønnet arbeid. Begge land er overvei-

Figur 5: Andel som oppgir vanligvis å ha inntektsgivende arbeid av minst én times varighet pr. uke, etter landbakgrunn og kjønn¹. Prosent

¹ Personer registrert på kvalifiseringstiltak 1. kvartal 1996 er holdt utenfor

Kilde: Levekår blant innvandrere 1996, Levekårsundersøkelsen 1995 og Arbeidsdirektoratets register over personer på arbeidsmarkedstiltak

ende muslimske samfunn. Tradisjonelle tolkninger av islam framholder at kvinnens hovedoppgave er i hjemmet. Et liknende syn gjorde seg gjeldende i Norge for en generasjon siden.³ I dag er forskjellen mellom kjønnene i andelen sysselsatte blant nordmenn på 5 prosentpoeng (veide verdier).

Sysselsatte innvandrere i vårt utvalg rapporterer noe kortere arbeidstid enn sysselsatte nordmenn. Den største forskjellen i arbeidstid går likevel mellom kjønnene, både for innvandrere og nordmenn. Tre firedeler av sysselsatte menn blant innvandrerne arbeider heltid, dvs. 37 timer eller mer i uken. Blant innvandrerkvinnene er tilsvarende andel en av to. Blant sysselsatte nordmenn jobber åtte av ti menn heltid mot seks av ti kvinner.

Utdanning styrker sjansen for jobb

Vi har undersøkt empirisk betydningen av forskjellige bakgrunnsfaktorer for sjansen til å være sysselsatt. Analysemetoden tillater at flere bakgrunnsfaktorer virker samtidig.⁴ Analysen viser at utdanning har en positiv, men ikke svært sterk, selvstendig effekt på tilbøyeligheten til å være i arbeid. Styrken i sammenhengen avhenger noe av hvilken indikator for sysselsetting vi benytter. Sjansen for å være sysselsatt er ikke høyere for høgskole- og universitetsutdannede enn for de som har fullført videregående utdanning⁵, når intervjuopplysningene om sysselsetting benyttes.

Benyttes derimot tilkoplete data om arbeidstakere fra Rikstrygdeverkets og trygdekontorenes arbeidstakerregister, gir den omtalte utdanningsøkningen også en signifikant økning i sysselsettingsnivået. En forskjell mellom disse sysselsettingsindikatorene er at selvstendige og familiearbeidere ikke er med i arbeidstakerregisteret,

og at kravet til arbeidets omfang er satt noe høyere i arbeidstakerregisteret enn i intervju spørsmålet.

Selv om utdanning øker sjansen for jobb, er det like fullt betydelige forskjeller mellom høyt utdannede nordmenn og innvandrere med hensyn til omfanget av sysselsetting. Mens 87 prosent av nordmenn med utdanning på universitets- og høgskolenivå er sysselsatt (veid verdi), gjelder det samme bare 54 prosent av de universitets- og høgskoleutdannede innvandrerne. Av høyt utdannede innvandrere som ikke er sysselsatt og som ser på seg selv som arbeidsledige (25 prosent av alle høyt utdannede), er det vel to av ti som mener at "diskriminerende holdning mot innvandrere fra arbeidsgivere" er en av årsakene til at de har blitt gående ledige. Knappt to av ti anfører at de mangler "personlige referanser og referanser på yrkeserfaring", vel en av ti viser til at utdanningen fra hjemlandet ikke er godkjent, tre av ti hevder at det "ikke finnes jobber å få", mens to av ti refererer til språkproblemer som forklaring på ledigheten.

Språkferdighet er også viktig

Djuve og Hagen (1995) finner i sin undersøkelse av levekårene blant flyktninger i Oslo, at ferdighet i norsk bare har begrenset betydning for flyktningenes sjanser på arbeidsmarkedet. Ifølge deres data er det bare blant kvinner at språkferdigheten henger klart sammen med tilbøyeligheten til å være yrkesaktiv. Vår undersøkelse bekrefter bare delvis dette. Riktignok finner vi at ferdighet i norsk, vurdert av personen selv, har større sammenheng med yrkesaktivitet for kvinner enn for menn. Men også for menn betyr det å mestre det norske språket at man øker sine sjanser på arbeidsmarkedet. Vi bør imidlertid være oppmerksom på at årsaks-sammenhengen også kan gå den motsatte vegen: Yrkesaktivitet øker

Andre levekårsundersøkelser blant innvandrere

Statistisk sentralbyrå gjennomførte i 1983 en landsrepresentativ undersøkelse av levekår blant utenlandske statsborgere. 871 personer i alder 16-79 år fra Chile, Pakistan, Vietnam, Tyrkia og Storbritannia ble intervjuet. Frafallet var på 24,7 prosent. Resultatene fra undersøkelsen ble sammenliknet med resultater fra Levekårsundersøkelsen 1983.

I 1995 gjennomførte Forskningsstiftelsen FAFO en undersøkelse av levekår blant flyktninger bosatt i Oslo med 6-7 års botid i Norge. Av et utvalg på 667 personer, var det 327 personer i alderen 18-65 år (chilenere, iranere, kurdere, somaliere, tamiler og vietnamesere) som ble intervjuet. Dette gir et frafall på 51,0 prosent. I rapporten fra undersøkelsen sammenliknes resultatene med data fra FAFOs levekårsundersøkelse i Oslo i 1994.

kontakten med nordmenn og dermed også ferdigheten i norsk.

Ankomst på 1990-tallet en ulempe

Foruten alder har likeledes ankomståret betydning for tilbøyeligheten til å være yrkesaktiv. Å ha kommet til landet før 1990 styrker sjansen for å være sysselsatt, mens ankomst på 1990-tallet svekker den. Her er det to faktorer som spiller sammen, nemlig at de som ankom på 1990-tallet, har hatt kortest botid og dermed minst tid til å tilpasse seg det norske arbeidsmarkedet. Ikke mindre viktig er det at konjunktorene først på 1990-tallet var svake, og at dette spesielt rammet dem som begynte å søke arbeid på denne tiden. Ettersom vi her har observasjoner bare fra ett tidspunkt, faller botid og ankomstår sammen slik at det blir umulig å skille betydningen av disse to faktorene fra hverandre empirisk. Dette er imidlertid gjort i et annet arbeid (Blom 1996), som viser at konjunktursituasjonen rundt ankomståret betyr mer for sysselsettingssjansen enn varigheten av botiden.

En fordel å være arbeidsinnvandrere

Endelig kan det også iakttas en viss selvstendig effekt av grunnlaget for flyttingen til Norge. Å ha kommet

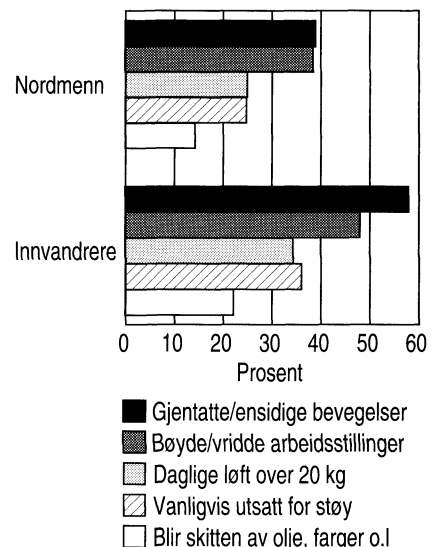
som arbeidsinnvandrere gir i seg selv noe bedre sjanse for å være sysselsatt når effekten av ankomstår og de andre faktorene nevnt ovenfor er eliminert. Å være flyktning gir på den annen side noe mindre sjanse på arbeidsmarkedet. Noen overraskelse er dette neppe. I motsetning til arbeidsinnvandrerne har flyktningene kommet for å slippe unna forfølgelse i hjemlandet, ikke fordi de ønsket å ta arbeid i Norge.

Større belastninger i arbeidsmiljøet

Selv om det å være sysselsatt må anses som et sentralt levekårs gode, som gir tilgang til andre levekårs gode, innebærer det inntektsgivende arbeidet også belastninger og ulemper. Annen statistikk viser at innvandrere fra ikke-vestlige land gjerne jobber innen næringer som rengjøring, hotell og restaurant (Statistisk sentralbyrå 1995: tabell 19). Her er innslaget av manuelt og rutinemessig arbeid stort i lave stillingskategorier. Vårt innvandrerutvalg rapporterer da også flere belastninger i arbeidsmiljøet enn nordmenn med tilsvarende alders-, kjønns- og bostedsprofil.

Nærmere seks av ti sysselsatte⁶ innvandrere rapporterer om mye gjentatte og ensidige bevegelser (figur 6). Hver annen nevner problemer med

Figur 6: Belastninger i arbeidsmiljøet for nordmenn og innvandrere fra åtte ikke-vestlige land. Andel der daglig arbeid innebærer.... Prosent

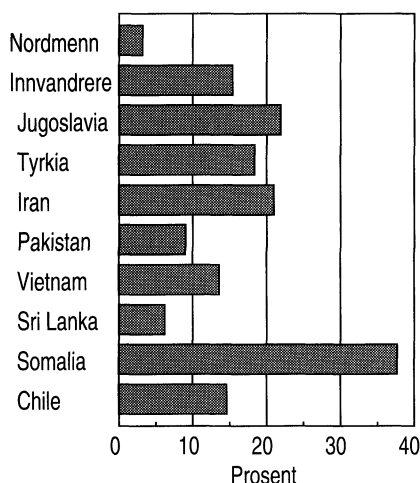
Kilde: Levekår blant innvandrere 1996 og Levekårsundersøkelsen 1995

bøyde, vridde eller på annen måte belastende arbeidsstillinger. Tilsvarende tall for nordmenn er fire av ti for begge forhold. Andelen som melder om daglige løft over 20 kg og utsatthet for støy, er likeledes 10 prosentpoeng høyere blant innvandrerne enn blant nordmenn (ca. 35 mot 25 prosent). Mens bare 12 prosent av sysselsatte nordmenn opplever arbeidsoppgavene som lite varierte, er denne andelen nærmere fire ganger så høy blant sysselsatte innvandrere. Andelen som i noen grad eller i høy grad opplever arbeidet som en psykisk påkjenning, er henholdsvis 35 og 18 prosent blant innvandrere og nordmenn.

Større risiko for å miste arbeidet

Tre av ti sysselsatte innvandrere mener at de står i fare for å miste jobben i løpet av de nærmeste årene. Bare halvparten så mange nordmenn

Figur 7: Andel arbeidsledige (aktivt arbeidssøkende) siste måned, etter landbakgrunn. Personer i alder 16-66 år. Prosent

Kilde: Levekår blant innvandrere 1996 og Levekårsundersøkelsen 1995

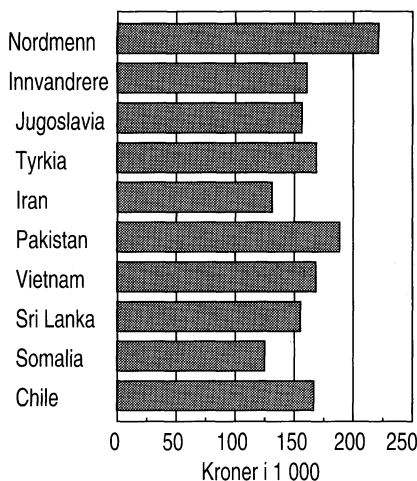
mener det samme. Pakistanske og srilankiske innvandrere er i dette spørsmålet om lag på linje med nordmenn. Andelen fast ansatte er da også lavere blant innvandrere enn blant nordmenn, henholdsvis 72 mot 82 prosent.

Andelen faktisk arbeidsledige er likeledes langt høyere blant innvandrere enn blant nordmenn, 15 prosent av innvandrerne oppgir å være uten arbeid og har forsøkt å få arbeid i måneden før intervjuet, mens tilsvarende tall for nordmenn er 3 prosent (figur 7). Andelen er lavest blant de pakistanske og srilankiske innvandrerne (henholdsvis 9 og 6 prosent), mens den er desidert høyest blant de somaliske innvandrerne (37 prosent). Tallene er beregnet av alle personer i yrkesaktiv alder, her 16-70 år, slik det nå også gjøres i arbeidsmarkedsstatistikken for grupper som har mange nykommere på arbeidsmarkedet (jf. Statistisk sentralbyrå 1996).

Lavere disponibel inntekt

Fordi ikke-vestlige innvandrere oftere er uten lønnet arbeid enn nordmenn, oftere befinner seg i lavlønnsyrker og noe oftere på deltid, blir også deres disponible inntekt lavere. Disponibel inntekt beregnes på husholdsnivå og utgjør summen av yrkesinntekt, kapitalinntekt og overføringer fra det offentlige minus kapitalutgift og utliknet skatt. Beløpene hentes fra inntektsregisteret og summeres for alle personer som ifølge intervjuet inngår i samme hushold. Ifølge registeropplysningene var den gjennomsnittlige disponible husholdsinntekten for de åtte innvandrerguppene i 1994 160 900 kroner. Dette utgjør 73 prosent av den disponible inntekten for hushold av nordmenn (221 400 kroner), når personene som representerer husholdene har tilnærmet samme alders-, kjønns- og bosettingsstruktur som blant innvandrerne. Lavest disponible inntekt hadde somaliske og iranske hushold med henholdsvis 125 100 og 131 400 kroner. Høyest disponible inntekt hadde pakistanske

Figur 8: Disponibel husholdsinntekt i 1994, etter landbakgrunn. Beløp i kroner

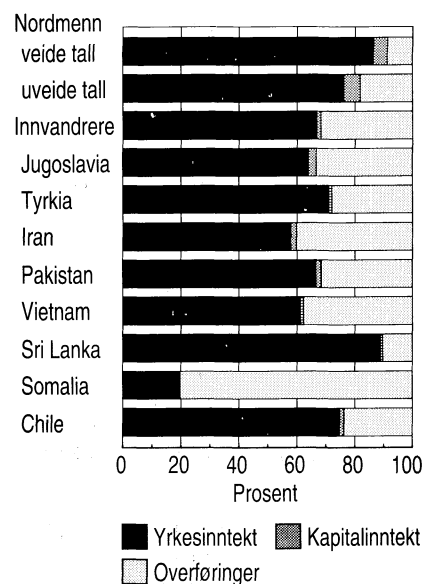
Kilde: Levekår blant innvandrere 1996, Levekårsundersøkelsen 1995 og Inntektsregisteret

hushold med 188 700 kroner (figur 8).

Lavere inntektsandel fra yrke, større andel fra overføringer

Både blant nordmenn og innvandrere kommer størstedelen av den samlede husholdsinntekten fra yrkesvirksomhet. Med samlet inntekt menes her summen av yrkesinntekt, kapitalinntekt og overføringer fra det offentlige, før kapitalutgifter er trukket fra. For de åtte nasjonalitetsgruppene under ett utgjør yrkesinntekten (lønns- og næringsinntekt) to tredeler av samlet husholdsinntekt. For hushold av nordmenn, der personene som representerer husholdene har tilnærmet samme alders-, kjønns- og bostedsfordeling som blant innvandrerne, utgjør yrkesinntekten hele 86 prosent av samlet husholdsinntekt. I srilankiske hushold er yrkesinntektens

Figur 9: Andel av samlet husholdsinntekt i 1994 (før fradrag av kapitalutgifter) som utgjøres av yrkesinntekt, kapitalinntekt og mottatte overføringer, etter landbakgrunn. Prosent

Kilde: Levekår blant innvandrere 1996, Levekårsundersøkelsen 1995 og Inntektsregisteret

andel av samlet husholdsinntekt vel så stor som i hushold av nordmenn (89 prosent). Lavest er yrkesinntekts andel i somaliske hushold (20 prosent) (figur 9).

Offentlige overføringer står for vel tre tideler av den samlede husholdsinntekten for de åtte innvandrergruppene under ett, og knapt en tidel for hushold av nordmenn med samme alders-, kjønns- og bosettingsstruktur som innvandrerne. Overføringsandelen er spesielt stor for somaliske hushold (80 prosent av samlet inntekt). De største overføringene til innvandrerne er sosialhjelp, barnetrygd og ytelser fra folketrygden. For de åtte innvandrergruppene under ett utgjør disse inntektspostene henholdsvis 12, 7 og 6 prosent av samlet husholdsinntekt. Blant hushold av nordmenn utgjør de tilsvarende postene henholdsvis en halv, 2 og 3 prosent (veide verdier).

Dersom nordmenns husholdsinntekt studeres uten at gruppens fordeling etter alder, kjønn og bosted endres, blir forskjellen til innvandrerne mindre. Overføringsandelen av samlet husholdsinntekt øker da med 9 prosentpoeng (til 18 prosent), mens andelen av husholdsinntekten som stammer fra yrkesarbeid går ned med 10 prosentpoeng (til 76 prosent) (se figur 9). Bl.a. er de gjennomsnittlige ytelsene fra folketrygden i virkeligheten langt høyere for nordmenn enn for innvandrerne, henholdsvis 34 200 mot 13 700 kroner på husholdsnivå (11 mot 6 prosent av samlet inntekt). Det samme gjelder for tjenestepensjonen. Dette faktum bunner selvsagt i at en langt større andel av husholdene omfatter alderspensjonister blant nordmenn enn blant innvandrerne.

Kapitalinntekten, dvs renter av bankinnskudd, inntekt av bolig m.m., utgjør bare en beskjeden del av samlet husholdsinntekt for innvandrerne og

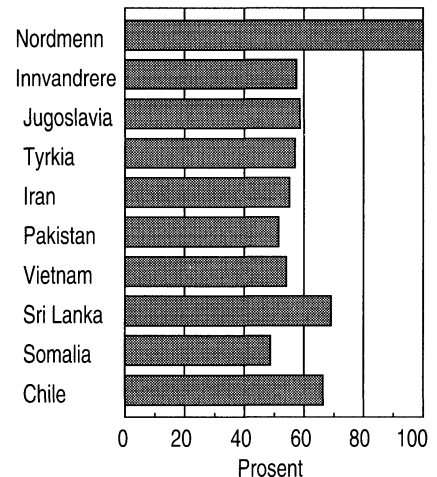
sammenliknbare grupper av nordmenn, henholdsvis 2 og 5 prosent (veide verdier). Dette er mindre enn kapitalutgiftene (gjeldsrenter og underskudd i boligselskap) for begge grupper. Trekkes kapitalutgiften fra kapitalinntekten på husholdsnivå, får vi derfor en negativ *netto* kapitalinntekt for innvandrerne og nordmenn på henholdsvis 5 og 4 prosent av samlet inntekt.

Inntektsforskjellene forsterkes av ulik husholdsstørrelse

Innvandrerne har gjennomgående større hushold enn nordmenn. Mens nærmere fire av ti innvandrerne fra de åtte nasjonalitetene samlet tilhører hushold på fem eller flere personer, gjelder det samme bare en av ti nordmenn. Gjennomsnittlig husholdsstørrelse blant nordmenn er 2,3 mot 3,3 blant innvandrerne. Lavest gjennomsnittlig husholdsstørrelse har innvandrerne fra Iran og Sri Lanka (2,5 personer pr. hushold). Høyest gjennomsnittlig husholdsstørrelse har innvandrerne fra Pakistan (4,6). Fordi det er mer ressurskrevende å underholde store enn små hushold, vil samme disponible husholdsinntekt gi ulik velferd i hushold av ulik størrelse. Det er altså nærliggende å se husholdsinntekten i lys av husholdsstørrelsen.

Nå er det imidlertid også stordriftsfordeler ved at flere personer bor sammen i store hushold. Flere kan dele på boligutgiftene og nyttiggjøre seg de samme kapitalvarene. For å ta hensyn til dette divideres den disponible husholdsinntekten med antall "forbruksenheter" i husholdet. Den hittil mest brukte metoden for å beregne forbruksenhetene har vært å gi en enslig voksen verdi 1, øvrige voksne personer i husholdet verdi 0,7 og alle barn 16 år og yngre verdi 0,5 (den såkalte OECD-skalaen). Et hushold med mor, far og tre barn under

Figur 10: Disponibel husholdsinntekt i 1994 pr. forbruksenhet for innvandrerne fra åtte ikke-vestlige land i prosent av nordmenns, etter landbakgrunn. Prosent

Kilde: Levekår blant innvandrere 1996, Levekårsundersøkelsen 1995 og Inntektsregisteret

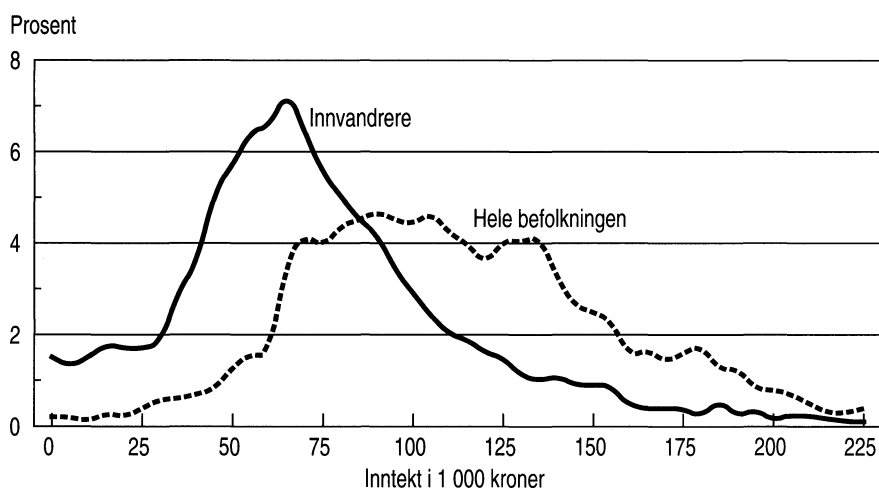
16 år (fem personer) utgjør således 3,2 forbruksenheter.

Benyttes denne skalaen, blir den disponible husholdsinntekten pr. forbruksenhet for de åtte innvandrergruppene samlet 72 200 kroner (figur 10). Dette utgjør bare 58 prosent av den disponible husholdsinntekten pr. forbruksenhet for sammenliknbare grupper av nordmenn (125 500 kroner). Høyest er den disponible husholdsinntekten pr. forbruksenhet blant innvandrerne fra Sri Lanka og Chile, med henholdsvis 86 700 og 83 300 kroner. Dette utgjør 69 og 66 prosent av tilsvarende beløp for nordmenn. Lavest er den disponible husholdsinntekten pr. forbruksenhet blant innvandrerne fra Pakistan og Somalia, henholdsvis 52 og 49 prosent av nordmenns.

Tre av ti under grensen for lavinntekt

I en artikkelsamling om fattigdom i Norden anvender Aaberge, Andersen

Figur 11: Fordeling av disponibel husholdsinntekt i 1994 (i 1 000 kroner) pr. forbruksenhet for innvandrere fra åtte ikke-vestlige land og befolkningen som helhet. Prosent

Kilde: Levkår blant innvandrere 1996, Levkårsundersøkelsen 1995 og Inntektsregisteret

og Wennemo (1996) forskjellige kriterier for å bestemme andelen med lavinntekter i Norge. Andelen varierer noe etter hvilket kriterium som benyttes, men ligger uansett et sted i nærheten av 5 prosent. Et mye benyttet kriterium for lavinntekt i EU er at disponibel inntekt pr. forbruksenhet er under 50 prosent av medianen (jf. note 1). I artikkelen beregnes forbruksenhetene etter den tradisjonelle OECD-skalaen. I 1994 betyr dette at grensen for lavinntekt på husholdsnivå ligger ved en disponibel inntekt pr. forbruksenhet på om lag 52 000 kroner i løpende priser (ifølge forbruks- og inntektsundersøkelsen). Tre av ti av våre innvandrerhushold har en registrert disponibel inntekt pr. forbruksenhet (beregnet etter samme OECD-skala) under dette nivået. Andelen er høyere blant somalier (fire av ti) og lavere blant chilener og srilankere (to av ti). Figur 11 viser hvordan den disponible husholdsinntekten pr. forbruksenhet fordeles seg etter størrelse for de åtte innvandrergruppene samlet og for hele befolkningen. Verdiskaping i

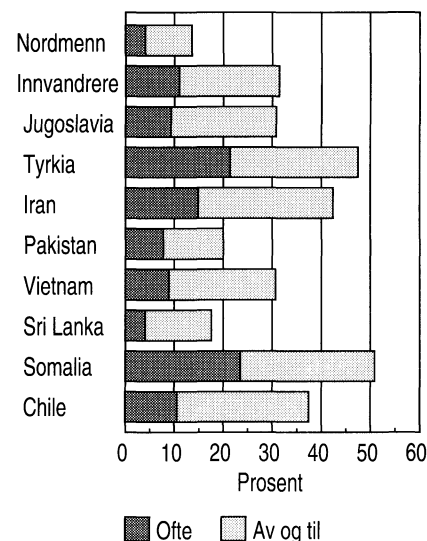
hjemmet i form av ulønnet husholdsarbeid og barnepass inngår for øvrig ikke i beregningen. Det er rimelig å regne med at slike inntektskilder betyr langt mer for enkelte innvandrergrupper enn for nordmenn.

Større problemer med å klare løpende utgifter

Hvordan vurderer innvandrerne selv sin økonomiske situasjon? 11 prosent sier at deres hushold i løpet av det siste året *ofte* har hatt problemer med å klare løpende utgifter til mat, transport, bolig o.l. Tilsvarende andel blant nordmenn er 4 prosent. Tar vi også med dem som sier at de *av og til* har hatt slike problemer, stiger andelen til 31 prosent blant innvandrerne og 14 prosent blant nordmenn (figur 12).

Likeledes svarer vel en tredel av innvandrerne bekreftende på at de størstedelen av året ville hatt vansker med å klare en uforutsett regning på 2 000 kroner. Blant nordmenn er denne andelen 15 prosent. Mens seks av ti nordmenn sier at husholdets

Figur 12: Andel som i løpet av det siste året har tilhørt et hushold som har hatt vansker med å klare de løpende utgiftene til mat, transport, bolig o.l., etter landbakgrunn. Prosent

Kilde: Levkår blant innvandrere 1996 og Levkårsundersøkelsen 1995

inntekter og utgifter er slik at de vanligvis kan spare noe, sier bare hver fjerde innvandrer det samme. Andelen som noen gang mottok sosialhjelp de siste 12 månedene, er likeledes 26 prosent blant de åtte innvandrergruppene samlet og 5 prosent blant nordmenn.

Alt i alt har vi inntrykk av at de "subjektive indikatorene" på økonomisk velferd basert på egne utsagn skiller noe mindre mellom nordmenn og innvandrere enn de "objektive indikatorene". Med andre ord, det ser ut som om innvandrere gjennomgående beklager seg mindre over det nordmenn ville ha betegnet som problematiske levkår. En grunn til dette kan være at nordmenn og innvandrere delvis har ulike referanserammer og forventninger som utgangspunkt for sine vurderinger.

Flere bor i blokk

Utgiftene til bolig utgjør gjerne den største enkeltinvesteringen i husholdet. Boligens standard, størrelse og beliggenhet må således antas å være nært forbundet med husholdets inntekt og formue. Seks av ti innvandrere bor enten i frittliggende blokk eller i sammenbygde store hus som bygårder. Til sammenlikning bor kun tre av ti nordmenn med samme alders-, kjønns- og bostedsfordeling som innvandrerne i blokk eller bygårder. Bare i overkant av en av ti innvandrere bor i frittliggende enebolig, mens nesten fire av ti nordmenn bor i en slik bolig. Det er ikke store variasjoner de ulike innvandrergруппene imellom, men andelen som bor i blokk eller bygård er høyest blant pakistanere. Tre av fire pakistanere bor

i blokk eller bygård. Pakistanerne er da også den av de åtte innvandrergруппene som i størst grad bor i Oslo.

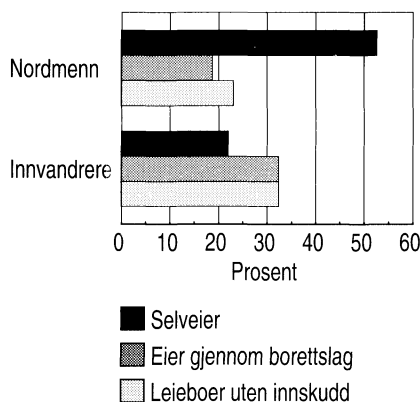
På spørsmålet om hva slags boligtype innvandrere og nordmenn ville valgt dersom de "kunne velge helt fritt", svarer seks av ti innvandrere at de ville foretrekke å bo i enebolig. Andelen er om lag den samme blant nordmenn. Bare i underkant av en av fem, både innvandrere og nordmenn, ville velge blokk eller leiegård dersom valget ikke var underlagt begrensninger av noe slag.

Flere innvandrere leier

Under framveksten av velferdsstaten ble det utviklet en boligpolitikk her til lands som er blitt kalt "den norske modellen". I motsetning til i andre

nordeuropeiske land ble det erklærte målet at alle skulle eie sin egen bolig (Hansen 1995). Blant nordmenn er det da også sju av ti som tilhører en husholdning som eier boligen sin, enten som selveiere (fem av ti) eller gjennom borettslag (to av ti) (veide verdier) (figur 13). Blant innvandrerne er tilsvarende andel langt lavere. To av ti bor i selveide boliger, mens tre av ti bor i borettslagsboliger. Vel tre av ti innvandrere bor i boliger som leies uten innskudd, mot vel to av ti nordmenn. Dersom disposisjonsformen kunne "velges fritt", ville imidlertid ni av ti, både innvandrere og nordmenn, foretrekke å eie boligen sin, enten som selveiere eller som andelseiere i borettslag.

Figur 13: Hvordan husholdet disponerer over boligen. Nordmenn og innvandrere fra åtte ikke-vestlige land. Prosent

Kilde: Levekår blant innvandrere 1996 og Levekårsundersøkelsen 1995

På spørsmål om hvorfor man leier i stedet for å eie, svarer halvparten av innvandrerne at de ønsker å kjøpe, men at de har vansker med å få lån. Blant nordmenn er den vanligste begrunnelsen for å leie at bostedet er midlertidig.

Ikke vesentlig lavere boligstandard ...

Levekårsundersøkelsen i 1983 viste at utenlandske statsborgere jevnt over bodde i dårligere boliger enn nordmenn. Nesten hver femte tyrker og pakistaner bodde da i boliger uten bad eller WC. Til sammenlikning gjaldt dette kun 6 prosent av nordmenn (Støren 1987). Dette bildet har endret seg radikalt i løpet av de siste 13 årene. I dag har nesten alle (99 prosent) innvandrere så vel som nordmenn boliger med innlagt bad og WC. Andelen som har bolig med innlagt varmt vann og sentralvarme/faste elektriske ovner, er heller ikke lavere blant innvandrere enn blant nordmenn. Andelen som har kjøkken på minst 6 m² eller terrasse/annen uteplass er imidlertid en smule lavere blant innvandrerne (5-7 prosentpoeng). Alt i alt er innvandrerens bolig-

ger i dag ikke av vesentlig dårligere basisstandard enn nordmenns. Den viktigste årsaken til dette er at mange av de dårligste boligene er revet eller utbedret gjennom byfornyelse.

..men flere bor trangt

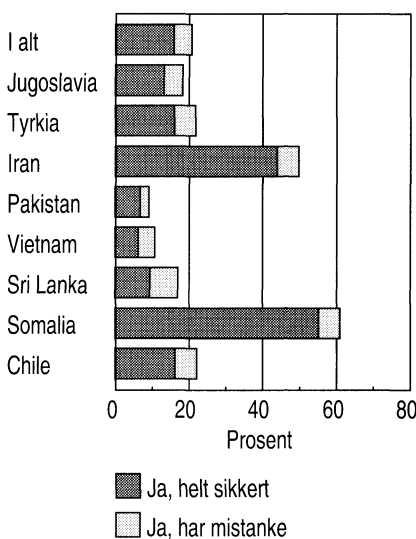
Tre av ti innvandrere oppgir imidlertid at de synes det er for liten plass i boligen. Det samme sier 23 prosent av den norske befolkningen (veide verdier). Ifølge en vanlig objektiv definisjonen av trangboddhet bor en person trangt dersom hun eller han (a) bor alene og disponerer ett rom eller (b) tilhører en flerpersonshusholdning som disponerer mindre enn ett rom pr. person. Som beboelsesrom regnes ikke kjøkken, bad, entré eller små rom under 6 m². Ifølge denne definisjonen bor 53 prosent av innvandrerne trangt. Det samme gjelder bare 13 prosent av den norske befolkningen. Det er altså færre innvandrere som subjektivt oppfatter sin bolig som trang enn hva det objektive

målet indikerer, mens det blant nordmenn er omvendt!

En av fem diskriminert på boligmarkedet

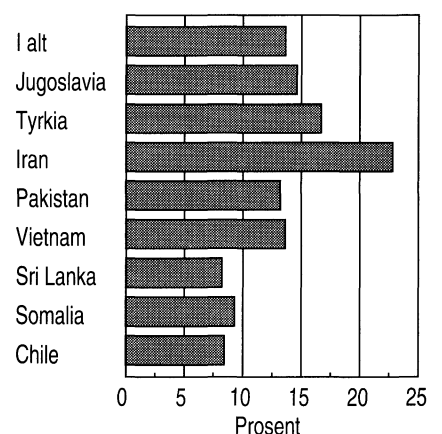
En av fem innvandrere hevder at de noen gang har opplevd å bli nektet å leie eller kjøpe bolig på grunn av sin innvandrerbakgrunn (figur 14). De fleste av disse, tre firedeler, er helt sikre i sin sak. Andelen som mener å ha blitt diskriminert på denne måten, er spesielt høy blant innvandrere fra Iran (fem av ti) og Somalia (seks av ti). I begge disse gruppene er andelen som leier sin bolig, høy. Bare en av ti pakistanske og vietnamesiske innvandrere rapporterer om diskriminering på boligmarkedet. Disse tallene er vesentlig lavere enn tilsvarende tall fra FAFOs levekårsundersøkelse blant flyktninger i Oslo. Der ble det funnet at nær halvparten av de intervjuede mente diskriminering på boligmarkedet ("norske utleiende foretrekker nordmenn") kunne forklare hvorfor flyktninger bor dårligere enn nordmenn (Djuve og Hagen 1995).

Figur 14: Andel som noen gang er nektet å leie eller kjøpe bolig pga. innvandrerbakgrunn, etter landbakgrunn. Prosent

Kilde: Levekår blant innvandrere 1996

Figur 15: Andel av sysselsatte som siste år har opplevd å bli plaget på jobben pga. sin innvandrerbakgrunn, etter landbakgrunn. Prosent

Kilde: Levekår blant innvandrere 1996

En av sju trakassert på arbeidsplassen

Vi stilte også et spørsmål om trakassering på arbeidsplassen. I alt oppgir en av sju (14 prosent) av de sysselsatte at de i løpet av det siste året har opplevd å bli plaget på grunn av sin innvandrerbakgrunn på jobben eller i forbindelse med jobben (figur 15).⁷ Særlig personer fra Iran rapporterer om dette (23 prosent). Færrest med slik erfaring har sysselsatte fra Sri Lanka og Chile (8 prosent). Også her har FAFO-undersøkelsen langt høyere tall enn våre. Nesten hver tredje flyktning i denne undersøkelsen sa seg enig i at "utlendinger behandles dårligere enn nordmenn på norske arbeidsplasser" og ytterligere 40 prosent sa seg delvis enige i dette. Det er trolig lettere å slutte seg til et slikt allment utsagn som ikke nødvendigvis berører en selv, enn på egne vegne å rapportere om plaging på jobben. Verken her eller i spørsmålet om diskriminering på boligmarkedet skyldes forskjellen til FAFO-undersøkelsen at denne ble foretatt i Oslo.

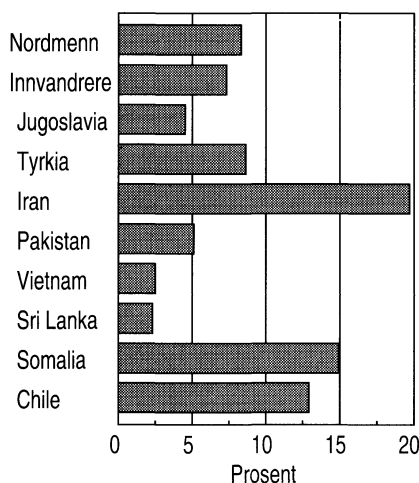
En av tjue misfornøyd med helsevesenet

Våre data om likebehandling i helsevesenet stemmer imidlertid godt overens med FAFOs. Her var da også spørsmålene identiske. I begge undersøkelsene er det vel 80 prosent av de intervjuede som mener at de har fått samme behandling i helsevesenet som det en norsk person ville fått. I vår undersøkelse er det en av tjue (i deres en av ti) som mener å ha fått dårligere behandling enn nordmenn. Somalierne er den av nasjonalitetsgruppene i vår undersøkelse som sjeldnest mener å ha fått samme behandling som nordmenn (seks av ti).

En av fjorten utsatt for vold eller trusler

Diskriminering av innvandrere kan også ta form av fysiske overgrep. I alt er det en av fjorten (7 prosent) av

Figur 16: Andel som i løpet av året har blitt utsatt for vold eller alvorlige trusler, etter landbakgrunn. Prosent

Kilde: Levekår blant innvandrere 1996 og Levekårsundersøkelsen 1995

våre innvandrere som rapporterer å ha blitt utsatt for vold eller alvorlige trusler i løpet av det siste året (figur 16). Andelen er størst blant iranere (20 prosent), somaliere (14 prosent) og chilenerne (13 prosent). Omvendt er det 3 prosent eller færre blant personer med bakgrunn fra Vietnam og Sri Lanka som rapporterer slike hendelser. Blant nordmenn med tilnærmet samme alders-, kjønns- og bosettingsstruktur som innvandrerne er det i alt 8 prosent som rapporterer å ha blitt utsatt for vold eller alvorlige trusler det siste året. I *gjennomsnitt* er det altså ikke flere innvandrere enn nordmenn som rapporterer å ha blitt utsatt for vold eller trusler.

Ikke større frykt for vold eller trusler

Frykten for å bli utsatt for vold eller trusler er også overraskende likt fordelt blant innvandrere og nordmenn. I begge grupper er det en av ni (knappt 12 prosent) som oppgir å ha vært svært eller noe urolig for å bli

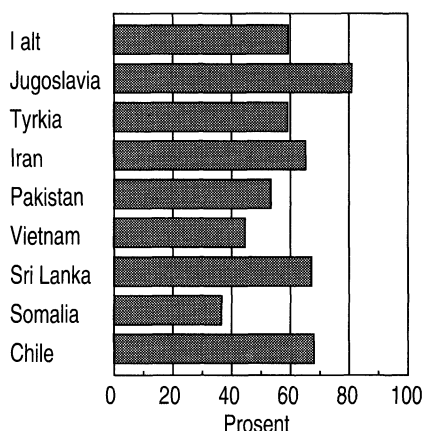
utsatt for vold eller trusler i nærområdet den siste tiden. Andelen som velger kategorien "svært urolig", er bagatellmessig i begge grupper (om lag 1 prosent). Igjen er det personer fra Iran og Somalia som skiller seg ut i forhold til de øvrige innvandrerne. Nærmere en av fire innvandrere fra disse landene rapporterer å ha vært urolig for å bli utsatt for vold eller trusler når de har vært ute alene på stedet der de bor.

Det kan for øvrig noteres en interessant forskjell mellom kjønnene når det gjelder å ha *opplevd* vold eller trusler og å føle *uro* for å bli utsatt for vold eller trusler. Både blant nordmenn og innvandrere er det flere menn enn kvinner som har opplevd vold eller trusler (nærmere dobbelt så mange). Men samtidig er det flere kvinner enn menn som er urolige for dette: Blant nordmenn er det fire ganger så mange, blant innvandrerne nesten dobbelt så mange.

Ressurssterke opplever ikke mer diskriminering

Det er også interessant å undersøke om den samme effekten som ble påvist i FAFO-undersøkelsen, også kan påvises i vår, nemlig at "tendensen til å føle seg diskriminert er størst blant dem med gode norskkunnskaper og høy utdanning" (Djuve og Hagen 1995). Dette ble tolket som et uttrykk for at "ressursrike personer i større grad enn andre er oppmerksomme på hvilke samfunnsmessige mekanismer de rammes av". Vi kan ikke finne dette i vårt materiale. Verken opplevelse av diskriminering i boligmarkedet, på arbeidsplassen eller i helsevesenet, eller å ha blitt utsatt for vold eller trusler har noen signifikant sammenheng med personens utdanningsnivå eller ferdighet i norsk. I stedet synes det som om det er de minst privilegerte med hensyn til bolig og fysisk arbeidsmiljø som oftest rapporterer om diskriminering på henholdsvis

Figur 17: Andel med en god norsk venn, etter landbakgrunn. Prosent

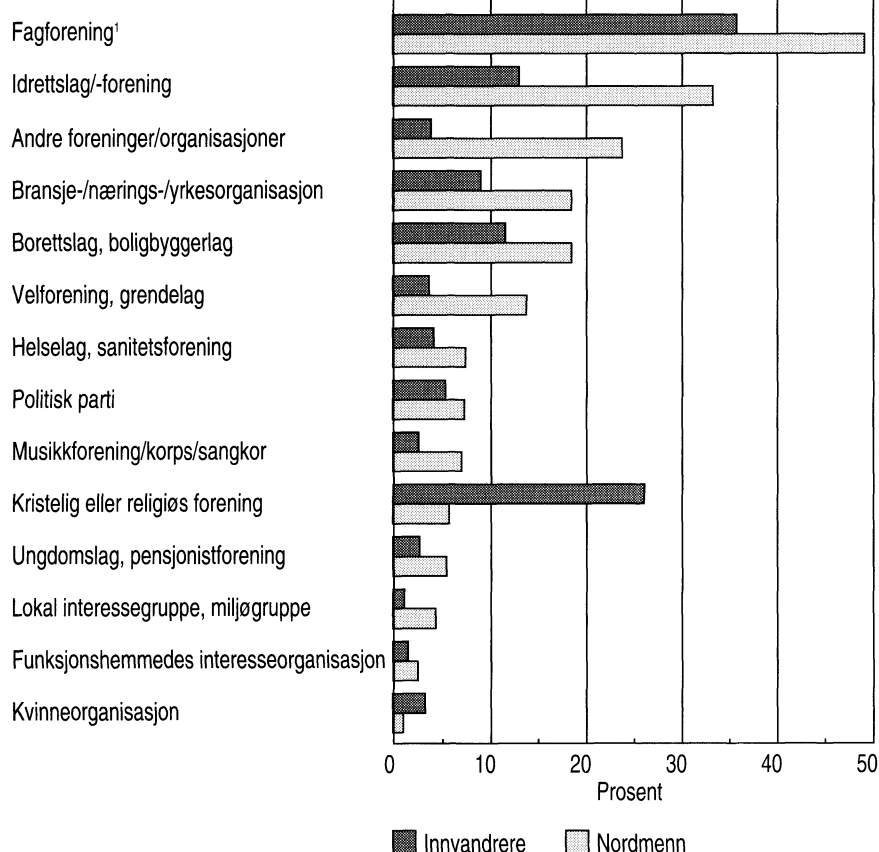
Kilde: Levekår blant innvandrere 1996

boligmarkedet og arbeidsplassen.⁸ Når det gjelder vold og trusler, er det de yngste (16-24 år) og menn som oftest rapporterer om dette.

Seks av ti har en god norsk venn

Å ha norske venner er et uttrykk for kontakt med det norske samfunnet. Mangel på norske venner kan signalisere utelukkelse eller isolering. I FAFO-undersøkelsen oppgav bare hver fjerde flyktning å ha en norsk venn. I vår undersøkelse svarer seks av ti innvandrere at de har en god norsk venn (figur 17). Andelen er størst blant personer med bakgrunn fra det tidligere Jugoslavia (åtte av ti) og lavest blant personer fra Vietnam og Somalia (om lag fire av ti). Det er for øvrig lett å finne en bakgrunnsfaktor som tydelig henger sammen med sjansen for å ha en god norsk venn. Det er språkferdighet. Årsaksretningen kan imidlertid også her gå begge veier: Ferdighet i norsk gjør det lettere å etablere og opprettholde vennskap med nordmenn, samtidig som vennskapet i seg selv gjør det lettere å bli bedre i språket.

Figur 18: Andel som er medlem av forskjellige organisasjoner eller foreninger. Nordmenn og innvandrere fra åtte ikke-vestlige land. Prosent

¹ Andelen er her beregnet av de sysselsatte

Kilde: Levekår blant innvandrere 1996 og Levekårsundersøkelsen 1995

Flere ensomme

Andelen som oppgir at de er ensomme, er like fullt større blant innvandrerne enn blant nordmenn. Vel fire av ti innvandrere sier at de ofte eller av og til føler seg ensomme, mens knapt to av ti nordmenn sier det samme. Blant iranere og somaliere er andelen ensomme over 50 prosent. En av grunnene til at innvandrerne oftere enn nordmenn oppgir at de er ensomme, kan være at de har foreldre og søsken i hjemlandet som de savner. Som nykommere bor de også selv ofte alene. For eksempel bor vel en firedel av iranerne og somaliene

for seg selv. Temaet sosial kontakt og familierelasjoner vil bli nærmere belyst i en senere artikkel.

Lavere organisasjonsdeltakelse

De åtte innvandrerguppene er i mindre grad medlemmer av organisasjoner enn nordmenn (figur 18). Mens f.eks. 49 prosent av nordmenn er medlem av en fagorganisasjon (veid tall), gjelder det samme 36 prosent av innvandrerne. Andelen som er medlem i idrettslag og -foreninger, er 20 prosentpoeng lavere blant innvandrere enn blant nordmenn. På ett område er imidlertid andelen

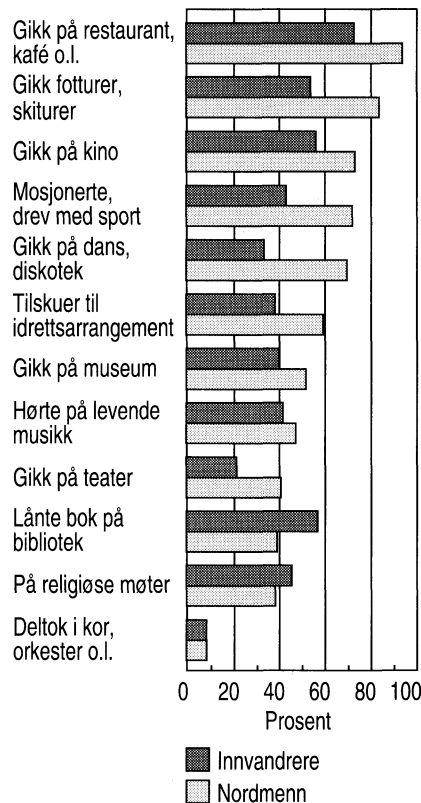
organisasjonsmedlemmer større blant innvandrerne enn blant nordmenn: Det religiøse. Mens bare 6 prosent av nordmenn oppgir å være medlem av en religiøs forening, gjelder det samme 26 prosent av innvandrerne. Det framgår tydelig av dette at nordmenn stort sett unnlater å nevne medlemskap i Den norske kirke.

Likevel synes svarene å tyde på at innvandrere som først er medlem i en organisasjon, ofte er vel så aktive som nordmenn. Både når det gjelder idrettslag/-forening, ungdomslag, velforening og bransje-/nærings- eller yrkesorganisasjon, oppgir en større andel av medlemmene blant innvandrerne at de er "svært aktive" enn blant nordmenn. Et unntak gjelder medlemmene av religiøse organisasjoner. En tredel av de norske medlemmene av slike organisasjoner betegner seg som "svært aktive", mens bare vel et av ti innvandrermedlemmer gjør det samme.

Flere bruker biblioteket

Innvandrere deltar sjeldnere enn nordmenn i det vi oppfatter som vanlige fritidsaktiviteter. F.eks. rapporterer vel åtte av ti nordmenn å ha gått fotturer eller skiturer i skog og mark eller på fjellet i løpet av de siste tolv månedene, mens bare noe over halvparten av innvandrerne har gjort det samme (figur 19). Likeledes har færre innvandrere vært på restaurant eller kafé, gått på kino, dans eller diskotek, vært på museum eller mosjonert eller drevet med sport. På den annen side er det flere innvandrere enn nordmenn som oppgir å ha benyttet biblioteket (hhv. seks mot fire av ti) eller gått på religiøse møter de siste tolv månedene. Tilsvarende tendens ble funnet i 1983 (Støren 1987). Bibliotekene har gjerne aviser og litteratur på innvandrernes morsmål. Betydningen av at bibliotekstjenesten er gratis, bør heller ikke undervurderes. En større andel av inn-

Figur 19: Andel som utførte diverse fritidsaktiviteter i løpet av de siste 12 månedene. Nordmenn og innvandrere fra åtte ikke-vestlige land. Prosent

Kilde: Levekår blant innvandrere 1996 og Levekårsundersøkelsen 1995

vandrerbarna går likeledes på biblioteket eller deltar i religiøse barneaktiviteter enn barn av ikke-innvandrere.

Et nyansert bilde

I denne undersøkelsen har vi presentert viktige sider ved levekårene blant innvandrere fra åtte forskjellige ikke-vestlige land, og sammenliknet dem med levekårene for nordmenn med samme alders-, kjønns- og bostedsprofil som innvandrerne. Innvandrerne har gjennomgående lavere utdanning enn nordmenn. Andelen som er sysselsatt, er også langt lavere. Det er likeledes større forskjell mellom kjøn-

nene med hensyn til andelen sysselsatte blant innvandrerne enn blant nordmenn.

Utdanning, språkferdighet, ankomstår og innvandringsgrunn er faktorer som påvirker innvandrernes sjanser på arbeidsmarkedet. Selv om utdanning bedrer jobbsjansene, er andelen sysselsatte likevel betydelig større blant høyt utdannede nordmenn enn blant høyt utdannede innvandrere. Til tross for dette anfører bare to av ti høyt utdannede og arbeidsløse innvandrere diskriminering som forklaring på at de ikke er i arbeid.

Innvandrerne har langt lavere disponibel husholdsinntekt pr. forbruksenhet enn nordmenn. I gjennomsnitt utgjør deres disponible husholdsinntekt pr. forbruksenhet bare 58 prosent av nordmenns. Dette fører til at om lag tre av ti innvandrerhushold faller under grensen som i EU betraktes som en grense for lavinntekt. Denne defineres som halve medianen av disponibel husholdsinntekt pr. forbruksenhet for befolkningen som helhet. I 1994 gikk denne grensen ved om lag 52 000 kroner.

Innvandrerens beskjedne økonomiske ressurser fører bl.a. til at de bor billigere og trangere enn nordmenn. De er oftere leietakere eller borettslags-eiere og bor sjeldnere i enebolig. Den grunnleggende standarden i innvandrernes boliger er imidlertid ikke særlig dårligere enn i nordmenns boliger.

En av fem innvandrere rapporterer at de har blitt diskriminert på boligmarkedet, en av sju at de har blitt plaget på jobben på grunn av sin innvandrerbakgrunn, og en av fjorten at de har blitt utsatt for vold eller alvorlige trusler. Selv om ethvert diskrimineringstilfelle er ett for mye, synes disse tallene å være lavere enn tidligere antatt. Andelen som rapporterer å ha blitt utsatt for vold eller trusler, er

ikke høyere blant innvandrerne. Vi finner heller ikke tegn som tyder på at det er de mest ressurssterke, i betydningen mest språkmektige og høyest utdannede, som oftest rapporterer om diskriminering. Snarere er det personer med lavstatuspreget bolig- og arbeidssituasjon som melder om diskriminering.

1. Median: Den verdi som deler en ordnet fordeling i to like store deler.

2. Intervjutidspunktet ligger fra en til seks måneder etter referansetidspunktet for registeropplysningene. Enkelte personer på kvalifiseringstiltak kan således ha kommet i ordinært arbeid innen de ble intervjuet. Vi har valgt å ignorere denne feilkilden og støtte oss til registeropplysningene.

3. I 1960 mente f.eks. ni av ti at gifte kvinner ikke bør ta arbeid utenfor hjemmet dersom familien har små barn (Holter 1993, s. 366).

4. I modellen inngår faktorene kjønn, alder, landbakgrunn, utdanning, ankomstår, språkkunnskaper og innvandringsgrunn. Nettoeffekten av bakgrunnsfaktorene estimeres ved hjelp av logistisk regresjon. Den avhengige variabelen er log odds for et bestemt utfall (her: være i arbeid), hvilket omtales som "sjansen".

5. Personer med utdanning på høyskole-/universitetsnivå har 13 års utdanning eller mer, mens personer med fullført videregående utdanning har 11-12 års utdanning.

6. Sysselsatte defineres her og senere i artikkelen på grunnlag av intervjuopplysningene om sysselsetting, eksklusivt personer på kvalifiseringstiltak pr. 1. kvartal 1996.

7. Alle som besvarte spørsmålet, er her regnet med, også personer på kvalifiseringstiltak. Dette gjør at andelen som rapporterer diskriminering på arbeidsplassen, blir svakt høyere enn om personer på kvalifiseringstiltak var blitt holdt utenfor.

8. Bl.a. har leietakere og personer som rapporterer støy fra naboen og hærverk i nabola- get, høyere sjanse for å rapportere diskriminering på boligmarkedet. Likeledes har personer som vanligvis utsettes for støy i arbeidet, trekk, ensidige bevegelser og tunge løft, høyere sjanse for å rapportere plaging på jobben pga. sin innvandrerbakgrunn. Model- lene estimeres ved logistisk regresjon og

inneholder, foruten variablene som er nevnt ovenfor, de samme som nevnes i fotnote 4.

Litteratur

Blom, Svein (1996): *Inn i samfunnet? Flyktningkull i arbeid, utdanning og på sosialhjelp*. Rapporter 96/5, Statistisk sentralbyrå.

Djuve, Anne Britt og Kåre Hagen (1995): *"Skaff meg en jobb!" Levekår blant flyktninger i Oslo*. FAFO-rapport 184, Forskningsstiftelsen FAFO.

Hansen, Thorbjørn (1995): Notat om boligpolitisk beretning for Oslo 1960-1990, Norges byggforskningsinstitutt.

Holter, Harriet (1993): Familie og samliv. I Bjørn Alstad (red.): *Norske Meninger 1946-93, Bind 2: Norge og nordmenn*. Sigma Forlag.

Statistisk sentralbyrå (1995): Grunntabeller. Arbeidsmarkedsstatistikk for innvandrere og utenlandske statsborgere, 4. kvartal 1995.

Statistisk sentralbyrå (1996): Grunntabeller. Arbeidsløshets- og tiltaksstatistikk for innvandrere, 2. kvartal 1996

Støren, Liv Anne (1987): *Levekår blant utenlandske statsborgere 1983*. Sosiale og økonomiske studier 63, Statistisk sentralbyrå.

Vassenden, Elisabetta (1995): The register of the level of education: a product of the integration of other registers, census and surveys. Notater 95/4, Statistisk sentralbyrå.

Aaberge, Rolf, Arne S. Andersen og Tom Wennemo (1996): Omfang, nivå og fordeling av lavinntekter i Norge, 1979-1993. I Annika Puide (red.): *Den nordiska fattigdomens utveckling och struktur*. TemaNord 1996:583, Nordisk ministerråd, København.

Svein Blom er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning

Agnes Aall Ritland er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Solid bakgrunn for egen forsørgelse?

Det er ingen tilfeldighet hvem som forsørger seg ved eget arbeid eller hvem som stort sett er avhengig av trygd i livsfasen som enslig forsørger. Det å bli enslig forsørger oppleves som en krisesituasjon for mange, og innebærer et krav til omstilling for de fleste. Men grunnlaget for valg av økonomisk tilpasning i den nye livsfasen er stort sett lagt tidligere i livet.

Randi Kjeldstad

Tema for denne artikkelen er levekår og forsørgelse i eneforsørgerfasen. Ulike *forsørgelsesformer* i fasen som eneforsørger kartlegges i lys av den enkelte enslige forsørgers tidligere liv og hennes eller hans ressurser i møtet med den nye livsfasen. Spørsmål som reises er: Hvilken betydning har gjøremål og livssituasjon tidligere i livet for forsørgelsen i eneforsørgerfasen, og hvilke bakgrunnskjennetegn er særlig betydningsfulle for enslige forsørgeres valg mellom arbeid og trygd? Her settes søkelyset på tre ulike former for forsørgelse: En stønadsdominert forsørgelsesform, en yrkesdominert, og en forsørgelsesform der arbeid og trygd kombineres. Artikkelen inngår i prosjektet *Arbeids- og forsørgelsesmønstre i eneforsørgerfasen* ved Statistisk sentralbyrå.¹

Enslig forsørger - en livsfase

Å være enslig forsørger er å være i en livsfase. Livsfaser varer bare en avgrenset periode i livet. De avløser tidligere livsfaser, og de avløses av nye. Til ulike livsfaser er knyttet ulike roller, forventninger og rammebetingelser. Litt generelt kan vi si at livsfasen som enslig forsørger kjennetegnes av at en og samme person har hovedansvaret for både den daglige barneomsorgen og for den økonomiske forsørgelsen av seg selv og barn(a). Hensikten som markerer start på eneforsørgerfasen, er, ifølge den definisjon som benyttes her, enten fødsel utenfor ekteskap eller samboerforhold eller at samlivet med barnets andre forelder opphører. Dette kan skje ved separasjon, skilsmisse, slutt på samboerforhold eller ektefellens eller samboerens dødsfall. At barna flytter hjemmefra eller blir økonomisk selvstendige, vil for mange markere slutten på eneforsørgerfasen. Definert ved offentlige stønadsrettigheter, kan inngåelse av nytt ekteskap eller varig samboerforhold, eller at yngste barn når et visst alderstrinn, representere slutt punktet. For personene som inn-

går i den foreliggende analysen, er eneforsørgerfasen ennå ikke avsluttet, idet alle de intervjuete er registrert som enslige forsørgere på intervju tidspunktet (se tekstramme).

Pr. i dag regner vi med at det er mellom 100 000 og 200 000 enslige forsørgere i Norge, avhengig av hvilken definisjon man benytter². Hvor mange som gjennomlever, eller vil gjennomleve, livsfasen som enslig forsørger, er imidlertid enda vanskeligere å anslå. Noack har, med utgangspunkt i dagens skilsmissemåte, beregnet at om lag halvparten av dem som gifter seg i dag, vil være skilt før de når pensjonsalderen. Samtidig vet vi at samboerforhold øker i popularitet, og at de gjennomgående varer enda kortere enn ekteskapene (Noack 1994). Det er derfor grunn til å tro at stadig flere opplever å leve som enslig forsørger i kortere eller lengre perioder av livet. I dag gjelder dette først og fremst kvinner. Men med stadig endret likestillingsklima er det grunn til å tro at det etter hvert også vil gjelde flere menn.

Etter hvert som eneforsørgertilværelsen er blitt, og blir, mer og mer vanlig, er det grunn til å tro at de som går inn i eneforsørgerfasen, i økende grad vil være som "folk flest". "Folk flest" er som kjent svært forskjellige, og det gjelder også eneforsørgerne. Vi skal se at det er tilfellet både når det gjelder livssituasjon og utgangspunkt for eneforsørgerfasen, og virksomhet og forsørgelse i eneforsørgerfasen. Men vi skal også se at dette ikke er tilfeldige størrelser. Tvert imot legger livssituasjon og virksomhet tidligere i livet viktige føringer på valg og valgmuligheter i eneforsørgerfasen.

Tidligere livsløp påvirker våre valg

Til grunn for analysen ligger et *livsløpsperspektiv*, det vil si en antakelse

om at livsvilkår og begivenheter tidligere i den enkeltes liv, har konsekvenser for handlingsmuligheter og valg senere i livet. Skrede og Tornes (1983) definerer livsløp som de hovedaktiviteter som et individ eller en gruppe av individer engasjerer seg i i løpet av et lengre tidsrom. Forskning som tar utgangspunkt i et livsløpsperspektiv, søker å beskrive sosial endring som et mønster av begivenheter eller faser av individers eller grupperes liv. Livsløpet betraktes som en arena der den enkeltes livssituasjon og atferd på ett tidspunkt påvirkes av ting som har skjedd tidligere i vedkommendes liv, og av forventninger og ønsker om framtidige gjøremål og framtidig livssituasjon.

Fordi det er individet som er den sentrale analyseenheden, og individuelle livsløp er det problemområdet som studeres, representerer livsløpsperspektivet på mange måter en kritikk mot et forskningsperspektiv som setter familien i fokus. Det gjelder f.eks. den familiesosiologiske forskningstradisjonen, hvor familien har vært betraktet som en av samfunnets sentrale sosiale institusjoner. Mens denne tradisjonen i liten grad er i stand til å fange opp nye samlivsformer, setter livsløpsperspektivet søkelyset på samliv og familie som hendelser eller faser av lengre eller kortere varighet i *individers* liv. Ifølge Moore (1989) er familieperspektivet særlig dårlig egnet til analyser av eneforsørgerfamilier, fordi familiebegivenheter, og forløpet av disse, ofte er helt forskjellig for eneforsørgere i forhold til tradisjonelle kjernefamilier. Mens "den gamle familien" kjennetegnes ved samsvar mellom rollen som partner eller ektefelle og foreldrerollen, representerer eneforsørgerfamilien et skille mellom de to rollene. Enhver kjernefamilie kan dessuten gå over til å bli en eneforsørgerfamilie, eller den kan ha vært en eneforsørgerfamilie tidligere, noe som bare kan analysere-

Utvalget av enslige forsørgere som inngår i denne undersøkelsen, utgjør personer som, ifølge lov om barnetrygd, har rett til utvidet barnetrygd ved utgangen av 1990. Utvalget består av kvinner og menn som på intervjuetidspunktet er "alene om omsorgen" for barn under 16 år, dvs. som ikke er gift, eller som ikke lever sammen med barnets andre forelder.

Datamaterialet er hentet fra en tilleggsundersøkelse av enslige forsørgere til Statistisk sentralbyrås Levekårsundersøkelsen 1991. Det inneholder månedlige registreringer av yrkestilknytning og/eller mottak av trygd fra og med den måneden vedkommende (sist) ble enslig forsørger og fram til november 1990. Første mulige registrering er januar 1975.

Begrepet trygd brukes i artikkelen synonymt med overgangsstønad til enslige forsørgere (etter kapittel 12 i folketrygdloven), hvis ikke annet blir sagt. Enslige forsørgere kan imidlertid også ha rett til andre trygdeytelser, f.eks. uførepensjon og etterlattepensjon som alternativ til overgangsstønad og stønad til barnetilsyn og utdanningsstønad i tillegg til overgangsstønad. Metodeproblemer forbundet med en slik forenkling diskuteres i Kjeldstad (1997).

I løpet av perioden 1975-1990 er det foretatt en vesentlig **endring i regelverket** for overgangsstønad, noe som kan antas å ha betydning for analyseresultatene. Fra innføring av folketrygden i 1967 og fram til 1981 var overgangsstønaden (etter kapittel 12 i folketrygdloven) en yelse forbeholdt ugifte mødre. Men fra og med 1981 ble også skilte og separerte mødre, som tidligere hadde hatt rett til tilsvarende ytelser gjennom en midlertidig lov tilknyttet sosialomsorgen, omfattet av folketrygdens regelverk. Deres rettslige stilling ble dermed klarere regelfestet som rettighet (Syse 1993). Samtidig ble enslige fedre lovmessig likestilt med enslige mødre. Slik spørsmålene er formulert i spørreskjemaet for Levekårsundersøkelsen 1991, er det rimelig å anta at regelendringen ikke vil ha betydning for registrering av den tiden enslige mødre har mottatt trygd, enten de er tidligere gifte eller ikke. I praksis har regelendringen heller ingen betydning for registrerte forskjeller i forsørgelse mellom enslige mødre og enslige fedre, fordi alle enslige fedre i utvalget startet eneforsørgerfasen etter 1981.

res ved hjelp av livsløpsanalyse med individet som enhet.

Livsløpstankegangen antar en viss "livssammenheng", dvs. at en begivenhet på ett tidspunkt i livet påvirker sannsynligheten for senere begivenheter. Enkelte forskere har kritisert livsløpsanalytikere for å ta for lite hensyn til at planer og holdninger kan endre seg over livsløpet. Men at man antar at hendelser og ressurser opparbeidet tidligere i livet legger

sterke føringer på senere handlingsmuligheter, behøver ikke å bety at det ikke er rom for individuelle handlingsmønstre.

Valget mellom arbeid og trygd er bare mulig i rettighetsfasen

Når vi skal kartlegge tilpasning mellom arbeid og trygd i eneforsørgerfasen, må vi forholde oss til den delen av eneforsørgerfasen hvor den enkelte faktisk har en valgmulighet, nemlig den tiden hun/han har rett til

overgangsstønad. Denne fasen kaller vi rettighetsfasen. Hovedvilkårene (pr. 1991) for slik rett er at vedkommende er alene om omsorgen for barnet, dvs. det daglige arbeidet i samband med barnets behov for stell og pass³, og at yngste barn ennå ikke har fullført sitt tredje skoleår. Her defineres rettighetsfasen som tiden fra vedkommende ble enslig forsørger og fram til yngste barn fyller 11 år. Av alle som var enslige forsørgere på intervjudispunktet i datamaterialet, og som det fins tilfredsstillende opplysninger om angående arbeids- og stønads-"karriere", har 89 prosent hatt rett til overgangsstønad i kortere eller lengre tid i løpet av eneforsørgerfasen.

De to viktigste kildene til forsørgelse i rettighetsfasen er lønnet arbeid og overgangsstønad. Overgangsstønad representerer en minstesikring av inntekt til livsopphold for foreldre som er alene om omsorgen for små barn, og som dermed, i en overgangssituasjon, er ute av stand til å ta lønnet arbeid. Stønaden tildeles uten nærmere overprøving hvis vedkommende ikke er i arbeid. Har hun eller han ervervsinntekt, blir stønaden forholdsmessig avkortet. Det er imidlertid fullt mulig å kombinere en viss yrkesinntekt med avkortet stønad. Ved ervervsinntekt høyere enn ca. 180 000 kroner (1996) bortfaller retten til overgangsstønad.

Tilpasningene mellom arbeid og trygd i løpet av rettighetsfasen er mange og varierte. Det gjelder både med hensyn til hvor avhengig den enkelte er av overgangsstønad, og med hensyn til hvor stabil den enkelte tilpasning er over tid (Kjeldstad og Roalsø 1995). Til sammen drøyt halvparten av eneforsørgerne har en av de tre forsørgelsesformene som studeres nærmere i denne artikkelen (de tre forsørgelsesformene er uthevet i tabell 1):

Tabell 1: Individuelle tilpasninger mellom inntektsgivende arbeid og overgangsstønad for enslige forsørgere. Andel som forsørges ved ulike tilpasninger. Prosent

Andel av eneforsørgerfasen med overgangsstønad	Andel av eneforsørgerfasen i inntektsgivende arbeid			
	Sum	Aldri	Deler av tiden	Hele tiden
Sum	100	28	29	43
Aldri	34	5	6	23
Deler av tiden	19	8	5	7
Hele tiden	47	16	18	13

N=622

- 16 prosent har en "rendyrket" stønadsdominert forsørgelsesform, hvor vedkommende mottar overgangsstønad i hele rettighetsfasen og aldri er i lønnet arbeid.
- 23 prosent har en "rendyrket" yrkesdominert forsørgelsesform; hvor vedkommende er selvforsørget gjennom lønnet arbeid i hele rettighetsfasen og aldri mottar overgangsstønad.
- 13 prosent har en stabil kombinert forsørgelsesform, hvor vedkommende jobber deltid i hele fasen og kombinerer egen lønnsinntekt med avkortet overgangsstønad.
- De øvrige 48 prosentene veksler stort sett mellom arbeid og trygd og/eller kombinasjoner av arbeid og trygd.

Eneforsørgere har stort sett samme bakgrunn som andre

Ut fra perspektivet og problemstillingene i denne analysen er det bare delvis mulig å sammenligne relevante kjennetegn ved eneforsørgerne med mennesker i andre grupper og livsfaser. Dette skyldes først og fremst at det for befolkningen som helhet ikke fins data om hendelser og bakgrunnskjennetegn ved den enkelte før overgang til en ny livsfase, f.eks. familieetableringsfasen eller småbarns-

fasen⁴. I den grad det er relevant og lar seg gjøre å sammenligne med andre grupper, viser det seg imidlertid at enslige forsørgere i utgangspunktet ikke er nevneverdig forskjellige fra andre. Mer slående er den innbyrdes forskjellen mellom enslige forsørgere. Det gjelder både livsfase- og familiebakgrunn og sosioøkonomisk utgangspunkt⁵.

Tilværelsen som enslig forsørger starter relativt tidlig i livet for de fleste; knapt en tredjedel var under 25 år, mens drøyt halvparten var under 30 år. Ikke desto mindre var åtte av ti gift eller samboende før de ble enslige forsørgere. To av tre hadde på det tidspunktet bare ett barn, og det var oftest et lite barn. Tre av fire hadde barn under fem år, og tre av ti hadde barn under ett år.

Knapt to av tre var i jobb da de ble enslige forsørgere, av disse var igjen tre fjerdedeler i heltidsarbeid. En av ti var under utdanning, og en fjerdedel var hjemmeværende på heltid. Drøyt halvparten forsørget seg hovedsakelig ved egen lønnsinntekt, en tredjedel ble hovedsakelig forsørget av ektefelle/samboer, mens resten ble forsørget av foreldre og/eller trygd, sosialhjelp eller studielån. Sammenligner vi med kvinner og menn i 20- og 30-årsalderen og med småbarnsmødre på slutten av 1980-tallet, finner vi at de som senere ble eneforsørgere, gjorde stort sett det samme som andre kvinner og menn i noenlunde samme alder og livsfase.

Det store flertallet (syv av ti) av dem vi har sikre utdanningsopplysninger om⁶, hadde allmennutdanning på videregående nivå eller på grunnskolenivå på det tidspunkt de ble enslige forsørgere. De resterende 30 prosentene fordelte seg likt med fagutdanning og utdanning på universitets- og høgskolenivå. Sammenligner vi med den publiserte levekårsstatistikken,

finner vi at ca. en fjerdedel av par med barn 0-6 år og hhv. kvinner og menn 25-44 år hadde utdanning på universitets- og høgsolenivå⁷. Ut fra dette *kan* det synes som om enslige forsørgere har hatt et noe svakere utgangspunkt mht. utdanning enn andre grupper. Men i og med at vi ikke har mulighet for å sammenligne utdanningsnivået på samme tidspunkt med personer som har de samme bakgrunnskjennetegnene, men som *ikke* ble enslige forsørgere, er dette en relativt løs antakelse.

Ulike utgangspunkt for enslige mødre og enslige fedre
Gjennomsnittstall skjuler imidlertid det faktum at enslige forsørgere møter den nye livsfasen med svært ulike utgangspunkt. Særlig gjelder det enslige mødre og enslige fedre. Bare 8 prosent av eneforsørgerne med rett til overgangsstønad i løpet av undersøkelsesperioden er menn. Mens menn gjennomgående blir enslige forsørgere som godt voksne, etter en skilsmisse eller ektefellens død, starter mange kvinner eneforsørgertilværelsen som unge alenemødre. Samtidig er barna til enslige fedre gjennomgående eldre. Mens fedrene var i full jobb ved start på eneforsørgerfasen, var forsørgelsessituasjonen for mødrene mer variert, med like mange hjemmевærende eller i utdanning som i fulltids yrkesarbeid. Mødrene hadde da også langt lavere utdanning i utgangspunktet enn fedrene.

Disse eksemplene viser at kvinner og menn som blir enslige forsørgere stiller med svært ulike ressurser når de går inn i livsfasen som eneforsørger. Den nye livsfasen innebærer for de aller fleste en helt ny situasjon, med eneansvar for de daglige omsorgsforpliktelsene for ett eller flere barn, og for den økonomiske forsørgelsen av barn(a) og seg selv. Men fordi de fleste fedrene har utdanningen bak seg og er etablert i arbeidslivet, vil

Tabell 2: Andel eneforsørgere i ulike kategorier som forsørger seg i rettighetsfasen på:
- overgangsstønad hele tiden og aldri yrkesarbeid
- yrkesarbeid hele tiden og aldri overgangsstønad
- kombinert yrkesarbeid og overgangsstønad hele tiden

	Overgangsstønad og aldri yrkesarbeid	Yrkesarbeid og aldri overgangsstønad	Kombinert yrkesarbeid og overgangsstønad
Totalt	16	23	13
Kjønn			
Kvinne	17*	20*	14
Mann	0	59	6
Alder ved start			
Under 25 år	28*	6*	10
35 år og over	4	41	13
Husholdstilknytning ved start			
Alene/evt. med foreldre	35*	6*	9
Med ektefelle/samboer	11	28	14
Antall barn ved start			
2 eller flere barn	13	24	16
1 barn	17	23	12
Yngste barns alder ved start			
Under 1 år	34*	7*	8
5 år og over	6	42	12
Hovedbeskjeftigelse ved start			
Hjemmевærende	20	3*	13
Deltidsarbeid	9	30	28*
Heltidsarbeid	12	37	11
Utdanningsnivå ved start			
Lav	18*	18*	12
Høy	1	65	11

N=622
* p < 0,05 dvs. forskjellen mellom prosentverdien markert med * og prosentverdien på linjen under er signifikant forskjellig fra null på 5 prosent nivå

det økonomiske utgangspunktet være gjennomgående langt bedre for enslige fedre enn for enslige mødre. I tillegg er barna eldre og mer selvstendige. Riktignok vil det å bli enslig forsørger kreve en rekke omstillinger også for menn; det gjelder f.eks. nye og økte krav til å yte omsorg og organisere dagliglivet. Men i forhold til situasjonen for enslige mødre, vil det å bli enslig far i mindre grad innebære brudd med tidligere forsørgelseshold, avbrudd i utdanning eller utsettelse av egen lønnsinntekt.

Enkle toveis analyser, dvs. analyser der bare to forhold sees i sammenheng, viser da også at det er store forskjeller mht. hvordan kvinner og menn forsørger seg og sine i løpet av eneforsørgerfasen (tabell 2). Mens nesten hver femte enslige mor er uten jobb og forsørges av overgangsstønad i hele rettighetsfasen, er det ingen enslig far som forsørges på denne måten. Samtidig er det å være i jobb og helt selvforsørget i hele rettighetsfasen tre ganger vanligere blant fedrene, og kombinert

forsørgelse mer enn dobbelt så vanlig blant mødrene.

Enslige mødre - ingen ensartet gruppe

Men enslige mødre er heller ingen ensartet gruppe, eller en gruppe som møter livsfasen som enslig forsørger med ett og samme utgangspunkt. De som blir enslige forsørgere før de fyller 25 år, er for eksempel ofte ugifte og blir enslige forsørgere når de føder sitt første barn. Mens de som blir enslige forsørgere senere i livsløpet, oftest blir det som følge av skilsmisse, og barna er større og mer selvstendige. De "tidlige" eneforsørgerne har ofte lav utdanning i utgangspunktet og er, oftere enn de "sene", ennå ikke ferdige med skolegangen når de går over i eneforsørgerfasen. De som blir enslige forsørgere relativt sent i livet, er til gjengjeld oftere i jobb i utgangspunktet, tre av fire mot tilsvarende halvparten av de "tidlige". På samme måte har tidligere ugifte og enslige gjennomgående lavere utdanning og er oftere i en utdanningssituasjon ved overgang til eneforsørgerfasen, enn de som blir enslige forsørgere som følge av at samlivet tar slutt. Den sistnevnte gruppen går oftere inn i den

nye livsfasen som hjemmeværende eller deltidsarbeidende.

Egen alder, sivilstand/husholdstilknytning, antall barn, hovedbeskjeftigelse og utdanningsnivå ved start på eneforsørgerfasen er alle forhold som bidrar til å forme den enkeltes erfaringsbakgrunn og identitet. Samtidig legger de grunnlag for framtidige forpliktelser og preferanser. Noen av disse variablene, særlig hovedbeskjeftigelse og utdanningsnivå, må dessuten antas å si noe om tilvant økonomisk standard, noe som igjen vil ha betydning for om man er innstilt eller ikke på å leve som enslig forsørger på overgangsstønad, med det minimumsnivå det innebærer⁸.

Av tabell 2 ser vi at forskjellene i forsørgelsesform er like store, eller vel så store, når vi skiller mellom grupper av eneforsørgere etter andre typer bakgrunnskjennetegn enn kjønn. Det gjelder særlig de mest rendyrkede forsørgelsesformene, som fullstendig stønadsavhengighet og fullstendig selvforsørgelse. Men i og med at analysen så langt tyder på at de ulike bakgrunnskjennetegnene ikke er tilfeldig fordelt, det vil si at grupper av

kjennetegn ofte henger sammen⁹, vet vi foreløpig lite om hvilke forhold tidligere i livet som har størst betydning for hvordan den enkelte velger å forsørge seg og sine i den nye livsfasen. Vi vet heller ikke om kvinners og menns ulike måter å forsørge seg på primært er en følge av livsløpsforskjeller, eller om kvinner og menn velger ulikt uansett utgangspunkt og bakgrunnsressurser. Ved hjelp av en logistisk regresjonsmodell (se egen tekstramme for definisjon), hvor kjønn inngår sammen med de øvrige bakgrunnsvariablene, kan vi imidlertid identifisere hvilket eller hvilke av de aktuelle kjennetegnene som har størst betydning for valg av forsørgelsesform i eneforsørgerfasen. Resultatet av analysen vises i tabellene 3-5. Disse tabellene kommenteres i de to følgende underkapitlene.

Betydningen av kjønn

At langt flere kvinner enn menn opplever livsfasen enslig forsørger, viser at kvinner og menn ofte står overfor ulike muligheter og valg i livet. Dette har selvfølgelig med biologi å gjøre. Kvinner føder barn, mens barnefaren teoretisk sett kan være ukjent og uvitende om fødselen. Men i de fleste tilfellene, det gjelder i hvert fall når barnet er over spedbarnsalderen, er det morsrollen og morsidentiteten som får avgjørende vekt når barnet blir boende hos mor og ikke hos far.

I antologien "Studier i kvinners livsløp" (Skrede og Tornes 1983), tar forfatterne utgangspunkt i at kvinner og menn har ulike begrensninger og muligheter til å velge sitt livsløp, også når de ellers er sammenlignbare mht. bakgrunnsforhold og ressurser. Selv om utdanningsnivået har blitt jevnet ut mellom jenter og gutter i løpet av de siste ti årene, og arbeidsdelingen mellom kjønnene er blitt lempet på, er det ikke uten videre slik at kjønnsidentitet og kjønnsroller endres like raskt. Dette er forhold som er med å

Ved hjelp av **logistisk regresjonsanalyse** kan vi avgjøre hvilke av et sett forklaringsvariabler som har størst innvirkning på det fenomen vi vil belyse. Her benyttes metoden for å analysere hvilke bakgrunnskjennetegn som har størst betydning for "risikoen" eller "oddsen" for en bestemt forsørgelsesform. **Oddsforholdet** beregnes med basis i regresjonskoeffisienten, og forteller hvor mange ganger større risikoen for å ha en bestemt forsørgelsesform er ved en verdi av en forklaringsvariabel i forhold til en annen verdi (referanseverdien) av samme variabel, når alle andre forhold, som inngår i modellen, holdes konstant. Referanseverdien på alle forklaringsvariablene er 1. Verdier som gir oddsforhold større enn 1, innebærer en høyere risiko enn referanseverdien, mens verdier som gir oddsforhold mindre enn 1 betyr lavere risiko.

Størrelsen på **kjikkvadratet** sier noe om den samlede nettoeffekten av hver enkelt forklaringsvariabel. Jo høyere kjikkvadrat, desto større selvstendig innvirkning har variabelen på fenomenet som belyses.

definere hva som er "passende" atferd for kvinner og menn. Dermed vil det ifølge Skrede og Tornes i realiteten være ulike tilpasningsstrategier som står åpne for kvinner og menn over livsløpet, dvs. at kvinner og menn har ulike grader av frihet i forhold til ulike aktivitetsområder: "For eksempel vil en mann ha få - om noen - valg med hensyn til det å være yrkesaktiv eller ikke. En kvinne vil ha få - om noen - valg med hensyn til det å ha hovedansvaret for omsorgsoppgavene i livet" (s. 10).

Ifølge de samme forfatterne har ulike forventninger til kvinners og menns roller, både i oppveksten og som voksne personer, betydning for hvilke virksomheter og sosiale sammenhenger man deltar i over livsløpet. I tråd med normen om "passende" atferd for en mann, vil han tidlig i livsløpet måtte velge aktiviteter og gjøremål som setter han i stand til senere å delta i yrkeslivet for å kunne forsørge seg og sine gjennom eget arbeid. Normen om en "passende" atferd for en kvinne tilsier at hvis hun deltar i "mannlige" aktiviteter, bør det ikke vanskeliggjøre, eller det bør kunne kombineres med, omsorgsforpliktelse overfor andre, først og fremst egne barn. Samme bakgrunn vil dermed ikke nødvendigvis innebære de samme valgmuligheter med hensyn til framtidige tilpasningsstrategier for kvinner og menn.

Overgangsstonaden er en kjønnsnøytral ytelse, riktignok med avkortingsregler etter inntekt, og enslige mødre og enslige fedre står derfor formelt likt i valget mellom arbeid og trygd. Når kun få menn benytter denne muligheten, er det rimelig å tolke dette i lys av at enslige fedre flest er i en helt annen livssituasjon enn enslige mødre. Som vi har sett tidligere, er de i utgangspunktet eldre og mer etablert på arbeidsmarkedet enn enslige mødre, og har dermed større økonomisk

selvstendighet. Vi vet imidlertid lite om hvor reelt valget av forsørgelse på overgangsstonad framstår for enslige fedre i Norge.

En strengt kjønnsdeterministisk hypotese ville tilsi at kjønnsforskjellene i forsørgelsesform består også etter kontroll for andre bakgrunnsvariable. Til en viss grad kan vi si at det er tilfellet når det gjelder å være stabilt uten jobb og helt forsørgert av overgangsstonad, idet det bare er kvinner som har denne forsørgelsesformen (tabell 3, jf. også tabell 2). Når det gjelder kombinert forsørgelse, er effekten av kjønn tilnærmet den

samme med og uten kontroll for de øvrige bakgrunnsvariablene (tabellene 2 og 5). Den klare kjønnsforskjellen i andel stabilt yrkesaktive som er helt uavhengig av overgangsstonad, "forsviner" imidlertid når vi kontrollerer for livsfase- og familiebakgrunn og sosioøkonomisk utgangspunkt (tabellene 2 og 4). Det å være selvforsørgert ved eget arbeid i eneforsørgerfasen, har således mer med den enkeltes totale livssituasjon, og med ressurser og kompetanse å gjøre, enn om du er kvinne eller mann. At "effekten av kjønn" forsvinner når vi trekker inn de øvrige bakgrunnsforholdene, bekrefter likevel først og

Tabell 3: Overgangsstonad hele tiden og aldri yrkesaktiv i løpet av rettighetsfasen. Logistisk regresjon. Bakgrunnsmodell

	Koeffisient	Oddsforhold	Kjikkvadrat
Kjønn			.1
1 mann	.1	.1	
0 kvinne			
Alder ved start			5,11
1 35 år og over	-1,155*	0,32	
1 30-34 år	-0,490	0,61	
1 25-29 år	-0,342	0,71	
0 under 25 år			
Husholdstilknytning ved start			21,61***
1 med ektefelle/samboer	-1,598***	0,20	
0 alene/evt. med foreldre			
Antall barn ved start			1,57
1 2 eller flere barn	0,393	1,5	
0 1 barn			
Hovedbeskjeftigelse ved start			12,77*
1 annet	0,219	1,2	
1 heltidsarbeid	-0,976**	0,38	
1 deltidsarbeid	-1,065*	0,34	
1 utdanning	-0,604	0,55	
0 hjemmeværende			
Utdanningsnivå ved start			6,99(*)
1 ukjent	-0,049	0,95	
1 høy	-1,970(*)	0,14	
1 fagutdanning	-0,912(*)	0,40	
0 lav			

1. = uaktuelt
N= 617
Andel med forsørgelsesformen 16 prosent
* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001

Tabell 4: Yrkesaktiv hele tiden og aldri overgangsstønad i løpet av rettighetsfasen. Logistisk regresjon. Bakgrunnsmodell			
	Koeffisient	Oddsforhold	Kjikkvadrat
Kjønn			0,46
1 mann	0,251	1,3	
0 kvinne			
Alder ved start			21,95***
1 35 år og over	1,546***	4,7	
1 30-34 år	1,844***	6,3	
1 25-29 år	1,002*	2,7	
0 under 25 år			
Husholdstilknytning ved start			16,55***
1 med ektefelle/samboer	1,786***	6,0	
0 alene/evt. med foreldre			
Antall barn ved start			4,48*
1 2 eller flere barn	-0,538*	0,58	
0 1 barn			
Hovedbeskjeftigelse ved start			42,93***
1 annet	1,470(*)	4,3	
1 heltidsarbeid	2,954***	19,2	
1 deltidsarbeid	2,427***	11,3	
1 utdanning	0,241	1,3	
0 hjemmeverende			
Utdanningsnivå ved start			18,01***
1 ukjent	-0,107	0,90	
1 høy	1,326***	3,8	
1 fagutdanning	0,075	1,1	
0 lav			

N=617
Andel med forsørgelsesformen 23 prosent
* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001

fremst at kvinner og menn møter livsfasen som enslig forsørger med helt ulik bakgrunn og utgangsposisjon.

Trygd - lite attraktivt for enslige fedre

Varig eller permanent forsørgelse på overgangsstønad ser ut til å være en tilpasning først og fremst for den gruppen som tidligere gjerne ble kalt "ugifte mødre", uansett hvilken bakgrunn eller hvilke ressurser de møter eneforsørgertilværelsen med ellers. At kvinner er mer varig trygdeavhengige enn menn, kan imidlertid tyde på at kvinner lettere enn menn velger trygdeforsørgelse selv om utgangs-

posisjonen ellers er ganske lik. Eller kanskje rettere: At menn har større problemer med, eller motvilje mot, å bli varig forsørgert av trygd som enslig forsørger.

Det er dermed grunn til å tro at det å være kvinne eller mann har en viss betydning for valg mellom arbeid og trygd utover det vi litt generelt kan betegne som ulike livsløp og ulike utgangspunkt. Et stikkord kan være prioritering av omsorgsrollen i motsetning til forsørgerrollen, slik vi kommenterte tidligere. Det er vel grunn til å tro at dette fortsatt stikker dypere hos kvinner enn hos menn¹⁰. Et annet stikkord er mannsrollen,

eller mannsidentiteten, og menns egne oppfatninger om hva som er "passende" atferd for en mann (jf. foran), og at menn i mindre grad enn kvinner oppfatter at muligheten til å velge en varig trygdeforsørgelse er reell. Man kan selvfølgelig stille spørsmålstegn ved hvor like "ellers like bakgrunnsforhold" vil være for kvinner og menn. Sannsynligvis vil høyt utdannede og tidligere heltidsarbeidende menn ha hatt, og ha utsikter til, langt høyere arbeidsinntekt enn kvinner i samme situasjon. Det vil selvfølgelig ha betydning for hvor attraktivt og ønskelig varig trygdeforsørgelse vil framstå for den enkelte.

Eneforsørgere gjør oftest det som de har gjort før

Å velge permanent selvforsørging ved lønnet arbeid i eneforsørgerfasen er først og fremst et spørsmål om hva slags type virksomhet og forsørgelse hun eller han hadde tidligere, da eneforsørgerfasen startet. Det å være i heltidsarbeid i utgangspunktet øker faktisk sjansen for en slik tilpasning med 20 ganger (oddsforhold 19,2, tabell 4) i forhold til å være hjemmeverende, alle andre forhold holdt konstant. Tidligere deltidsarbeid bidrar også sterkt til permanent selvforsørgelse (oddsforhold 11,3, tabell 4). Dette indikerer at det å være i et arbeidsforhold i det hele tatt, gjør det langt lettere å være yrkesaktiv også som enslig forsørger, enn om man tidligere har vært hjemmearbeidende. Den sterke sammenhengen mellom tidligere yrkesdeltaking og selvforsørging i eneforsørgerfasen tyder på en utstrakt kontinuitet over livsløpet, og at det å bli enslig forsørger ikke representerer et vesentlig brudd med tidligere virksomhet¹¹. Det kan synes som om det er lite aktuelt å leve varig på trygd for dem som i utgangspunktet har tilknytning til arbeidslivet. Analysen tyder dessuten, noe overraskende, på at det å være i deltidsarbeid i utgangspunktet,

Tabell 5: Kombinert yrkesdeltaking og overgangsstonad i hele rettighetsfasen. Logistisk regresjon. Bakgrunnsmodell

	Koeffisient	Oddsforhold	Kjikkvadrat
Kjønn			1,33
1 mann	-0,749	0,47	
0 kvinne			
Alder ved start			0,70
1 35 år og over	0,029	1,0	
1 30-34 år	0,024	1,0	
1 25-29 år	0,246	1,3	
0 under 25 år			
Husholdstilknytning ved start			0,10
1 med ektefelle/samboer	0,128	1,1	
0 alene/evt. med foreldre			
Antall barn ved start			1,12
1 2 eller flere barn	0,294	1,4	
0 1 barn			
Hovedbeskjeftigelse ved start			19,73***
1 annet	-0,475	0,62	
1 heltidsarbeid	-0,013	0,99	
1 deltidsarbeid	1,026**	2,8	
1 utdanning	-2,158*	0,12	
0 hjemmeverende			
Utdanningsnivå ved start			6,13(*)
1 ukjent	0,688*	2,0	
1 høy	0,037	1,0	
1 fagutdanning	0,537	1,7	
0 lav			

N=617
Andel med forsørgelsesformen 13 prosent
* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001

medfører at sjansen for full selvforsørgelse øker mer enn sjansen for kombinert forsørgelse (i forhold til tidligere hjemmeverende). Det er således en klar tendens til at tidligere deltidsarbeidende går over i full jobb når de blir alene om å forsørge seg og barn(a), uansett øvrige bakgrunnsforhold. At det først og fremst gjelder de høyt utdannete, sier imidlertid noe om at det å forsørge seg utelukkende på eget arbeid, er enklere, og synes kanskje også mer attraktivt, jo mer kvalifisert arbeid og jo høyere lønn man har utsikter til å få.

At det også gjelder tidligere gifte eller samboende i langt større grad enn

tidligere ugifte og enslige, kan indikere at full deltakelse i yrkeslivet som enslig forsørger forutsetter en viss "beredskap" av andre omsorgspersoner. Riktignok har mange tidligere ugifte og enslige foreldre (les: mødre), slekt og venner å støtte seg til, men det er likevel grunn til å tro at barnets andre foreldre (far) er mindre til stede her enn for tidligere gifte eller samboende. Samtidig ser vi at det å bli enslig forsørger tidlig i livsløpet, bidrar til å redusere selvforsørgelsen. Det kan synes som om individuelle ressurser og erfaringer som følger av det å bli voksen, eller å "modnes", setter viktige rammer for overgangen til den nye livsfasen og

for livet som enslig forsørger. Og at dette skjer uavhengig av familiebakgrunn og sosioøkonomiske ressurser. Det som noe upresist kalles *livserfaring*, synes å være særlig avgjørende for hvordan overgangen til den nye livsfasen oppleves og organiseres.

Når det gjelder den kombinerte forsørgelsesformen, er det få enkeltkjenetegn som peker seg ut som særlig betydningsfulle. Naturlig nok, i et livsløpsperspektiv, er sjansen for kombinert tilpasning høy blant dem som tidligere hadde deltidsjobb. Mindre opplagt er det at det å være under utdanning, medfører langt lavere sjanse for kombinert forsørgelse enn andre typer hovedbeskjeftigelse før eneforsørgerfasen (åtte ganger lavere enn tidligere hjemmeverende og drøyt 20 ganger lavere enn tidligere deltidsarbeidende, tabell 5). Det har imidlertid sammenheng med at mange av dem som var i utdanning, fortsetter skolegangen i eneforsørgerfasen, og går ut i full jobb etter avsluttet utdanning (Kjeldstad 1997).

1. Administrasjonsdepartementet, Barne- og familiedepartementet og Sosial- og helsedepartementet har bidratt til finansieringen.

2. Antall registrerte enslige forsørgere varierer avhengig av ulike avgrensninger mht. samliv og barnas alder. Laveste anslag i 1996 er 96 000 og utgjør mottakere av utvidet barnetrygd etter nye regler innført i 1994, dvs. personer med barn under 16 år og som ikke er gift, lever i et varig samboerforhold, eller har nytt barn med ny samboer. Høyeste anslag er 190 000, og utgjør enslige mødre og fedre med hjemmeboende barn uansett alder. Enslig mor/far som lever sammen med en annen voksen uten felles barn, er inkludert.

3. En gift forsørger har ikke rettigheter etter kap. 12 i folketrygdloven. Ugift samliv er imidlertid ikke til hinder for at en person ansees som enslig forsørger etter gjeldende regler hvis de ikke har felles barn.

4. Ut fra Statistisk sentralbyrås (SSB) utvalgsundersøkelse: "Familie- og yrkesundersøkelsen 1988" er det i prinsippet mulig å foreta

enkelte slike sammenligninger. Det er imidlertid pr. i dag ikke foretatt analyser ut fra det materialet som kan benyttes i denne sammenhengen. Det vil i SSB i løpet av få år være lagt langt bedre til rette for livsløpsanalyser. Det gjelder f.eks. det pågående arbeidet med å opprette den nye SSBs forløpsdatabase: Trygd - FOB.

5. Tallene som ligger til grunn for dette avsnittet, er nærmere beskrevet i Kjeldstad 1997. Her redegjøres dessuten for konstruksjon av uavhengige variabler og en rekke metodiske avveininger mht. både bivariat og multivariat analyse.

6. Det gjelder 77 prosent av utvalget. Pga. at opplysninger om høyeste utdanningsnivå er koblet til fra utdanningsregisteret pr. 1990, kjenner vi utdanningsnivået ved start bare til dem som oppnådde sitt høyeste utdanningsnivå (registrert i 1990) før de ble enslige forsørgere.

7. Sammenligningsgrunnlaget er hentet fra Levekårsundersøkelsen 1987. Jeg antar at 1987 er et relativt representativt tidspunkt når det gjelder å sammenligne med situasjonen før eneforsørgerfasen for dem som var eneforsørgere pr. 1990.

8. I 1990 hadde enslige forsørgere uten yrkestilknytning en inntekt som tilsvarte to tredjedeler av inntekten til alle enslige forsørgere og halvparten av gjennomsnittsinntekten til alle norske husholdninger (husholdsinntekt etter skatt pr. forbruksenhet, jf. Andersen mfl. 1995).

9. Dette belyses nærmere empirisk i Kjeldstad 1997.

10. Ikke minst fordi opplysningene for mange av personene som inngår i datamaterialet, gjelder flere år bakover i tid, er det grunn til å tro at tradisjonell kjønnsrolletenkning må tillegges vekt i denne sammenheng.

11. Det gjelder også utdanning. Det store flertallet (84 prosent) av dem som var i utdanning før de ble enslige forsørgere, fortsetter med utdanning i eneforsørgerfasen (Kjeldstad 1997).

Litteratur

Andersen, Arne S., Jon Epland, Randi Kjeldstad og Jan Lyngstad (1995): *Husholdningenes økonomi. 1980-tallet: Fra vekst til innstramming*. Statistiske analyser nr. 8, Statistisk sentralbyrå.

Kjeldstad, Randi og Kari-Mette Roalsø (1995): Enslige forsørgere - trygd, arbeid eller begge deler? I *Samfunnsspeilet* nr. 4/95.

Kjeldstad, Randi (1997): *Enslige forsørgeres forsørgelse* (arbeidstitel). Upublisert materiale blir utgitt som publikasjon i Statistisk sentralbyrå i 1997.

Lov om barnetrygd av 24. okt. 1946 nr. 2.

Lov om folketrygd av 17. juni 1966 nr. 12.

Moore, Maureen (1989): Female lone parenting over the life course. I *Canadian Journal of Sociology* Vol. 14 no. 3.

Noack, Turid (1994): Ekteskap, samboerskap og samlivsbrudd. I Frønes, Ivar og Andreas Hompland (red.): *Den nye barne- og familieboka*. Universitetsforlaget.

Skrede, Kari og Kristin Ternes (red.) (1983): *Studier i kvinners livsløp*. Universitetsforlaget.

Statistisk sentralbyrå (1987): *Levekårsundersøkelsen 1987*, NOS B 772.

Statistisk sentralbyrå (1995): *Levekårsundersøkelsen 1991*, NOS C 43.

Statistisk sentralbyrå (1995): *Levekårsundersøkelsen 1995*, NOS C 301.

Syse, Aslak (1993): Trygderett. I Andenæs, Kristian og Leif Oscar Olsen (red.): *Sosialrett*. TANO forlag.

Randi Kjeldstad er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.

Utstøting gir lavere dødelighet hos yrkesaktive

Etter 1960 har yrkesaktiviteten blant menn vært avtagende. En utstøting fra yrkeslivet av helsemessige grunner og "frivillig" uførepensjonering på grunn av bedre betingelser for pensjonering, har vært med på å gi en friskere yrkesbefolkning. Selv om dødeligheten er fallende, er det fortsatt store ulikheter i dødeligheten mellom yrkesklassene gjennom hele perioden. Ikke alle yrkesgrupper har opplevd like store fall i dødeligheten, noen har også opplevd økt dødelighet.

Jens-Kristian Borgan

Dødelighet i yrkesaktiv alder

Tidlig på 1950-tallet hadde norske menn og kvinner i yrkesaktiv alder den laveste dødeligheten som noen gang var registrert i noe land til da. Den neste 20-årsperioden fram til begynnelsen av 1970-tallet var en lite gunstig periode for norske menn. Som det går fram av figur 1, økte sannsynligheten for at en 27 år gammel mann skulle dø før fylte 67 år fra 23,8 til 26,5 prosent i denne perioden. Etter den tid har dødeligheten blant menn i yrkesaktiv alder vært fallende, og den nådde det tidligere laveste nivået på siste halvdel av 1980-tallet.

Norske kvinner har hatt et fall i dødeligheten i hele etterkrigstida, men nedgangen har vært svakere enn i en del andre land, slik at Norge ikke lenger ligger på verdenstoppen.

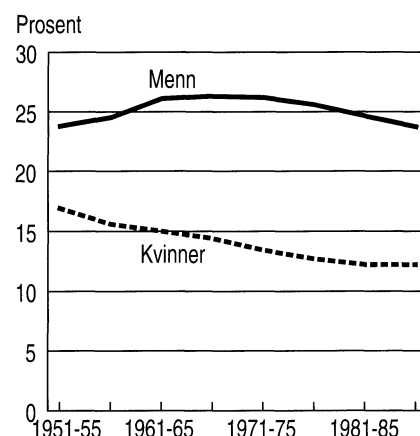
I denne artikkelen ønsker vi å undersøke hvordan dødelighetsutviklingen har vært etter yrkesaktivitet for begge kjønn og i ulike yrkesklasser for menn.

Dødelighet i yrker

Norsk dødsårsaksstatistikk har ikke opplysning om yrke eller yrkesaktivitet. Det har imidlertid vært mulig å koble yrkesopplysninger fra folketellingene i 1960, 1970 og 1980 opp mot dødsmeldinger over en 10-årsperiode etter folketellingen. Dette har vært gjort ved at personer i alderen 20-64 år ved folketellingen er delt etter yrkesaktivitet og yrkesklasser; 37 yrkesklasser for yrkesaktive menn og 14 yrkesklasser for kvinner. Disse personene er fulgt opp med hensyn på død den neste 10-årsperioden etter folketellingen.

Statistisk sentralbyrå har tidligere publisert data om yrkesdødelighet (Tønnesen 1974, Haldorsen og Glattre 1976, Kristofersen 1979 og Borgan og Kristofersen 1986). Tilsva-

Figur 1: Sannsynligheten for å dø mellom 27 og 67 år. 1951-1990. Prosent

Kilde: Mamelund og Borgan 1996

rende studier er også gjort i de andre nordiske landene. En samlet nordisk framstilling er gitt i Andersen (1988).

Yrkesaktivitet

I denne undersøkelsen er en person regnet som yrkesaktiv i 1970 eller 1980, hvis han eller hun hadde minst 500 timer inntektsgivende arbeid, inkludert arbeid uten fast lønn i familiebedrift, siste 12 måneder før folketellingen. Folketellingen 1960 har ikke opplysninger om arbeidstid. Her har vi i stedet brukt "inntekt av eget arbeid som viktigste kilde til livsopphold" som definisjon på yrkesaktivitet.

Da yrke og alder i denne undersøkelsen registreres ved begynnelsen av 10-årsperiodene, og ikke ved død, behøver ikke de yrkesaktive i undersøkelsen være yrkesaktive ved død. Gjennomsnittsalder ved død i yngste femårs aldersgruppe blir 27,5 år og i eldste 67,5 år, forutsatt at dødsfallene fordeler seg jevnt i perioden. Det blir da tilnærmet sammenliknbart med dødelighetsendringene beskrevet i innledningen til denne artikkelen.

Avtagende yrkesaktivitet blant menn - økende blant kvinner

I 1960 hadde norske menn mellom 20 og 65 år en yrkesaktivitet på 95 prosent, mens den 20 år senere var redusert til 85 prosent. For kvinner økte derimot yrkesaktiviteten fra vel 25 til 53 prosent i den samme perioden. Etter 1980 har denne utjevningen mellom menns og kvinners yrkesaktivitet fortsatt med uforminsket styrke. Etter definisjonen for yrkesaktivitet brukt i denne undersøkelsen, var den falt til rundt regnet 75 prosent blant menn, og steget til rundt regnet 55 prosent blant kvinner i 1990. Denne utjevningen mellom menn og kvinner har også fortsatt etter 1990.

Flere forhold har bidratt til lavere yrkesaktivitet blant menn:

- En raskere omstilling i arbeidslivet kan ha bidratt til at flere er blitt utstøtt av arbeidet ved sviktende helse.
- Da folketrygden ble innført i 1967 med mulighet for tilleggspensjon, ble det også mulig å gå over på uførepensjon ved sviktende helse, og likevel beholde en akseptabel inntekt. En del arbeidstakere har nok gått over på uførepensjon av denne grunn. Uføretrygden som eksisterte før folketrygden ble innført, gav bare 4 500 kroner i året til uføretrygdete som ikke hadde tjenestepensjon knyttet til arbeidsforholdet.
- Blant de yngste har yrkesaktiviteten gått ned fordi flere tar utdanning som varer utover 20-årsalder.

Arbeidsløsheten var lav før 1980, slik at denne årsaken har hatt liten innvirkning på endringene i yrkesaktiviteten opp til 1980. Årsakene til den avtagende yrkesaktiviteten for menn gjelder i noen grad også for kvinner.

Dødelighet etter yrkesaktivitet og i yrkesklasser

Dødeligheten er regnet ut etter SMR (Standardized mortality ratio) på grunnlag av dødsratene over en 10-årsperiode etter folketellingen blant personer i femårs aldersgrupper ved folketellingen. Dødeligheten i en standardbefolkning, f.eks. alle yrkesaktive i en periode, er da satt lik 100. I de fleste beregningene i denne artikkelen er alle yrkesaktive i den aktuelle 10-årsperioden brukt som standardbefolkning. Betydningen av en SMR-verdi på f.eks. 80 i en bestemt yrkesklasse, kan lettest forklares ved at forholdet mellom antall dødsfall som ble observert i en yrkesklasse i 10-årsperioden, og hvor mange dødsfall vi kunne vente hvis dødeligheten i yrkesklassen hadde vært den samme som for alle yrkesaktive sett under ett, vil være 0,8. Hvis vi altså observerte 800 dødsfall i yrkesklassen, ville vi kunnet vente 1 000 dødsfall hvis yrkesklassen hadde samme dødelighet som alle yrkesaktive.

Overdødelighet

I denne artikkelen er overdødelighet brukt som et mål på dødeligheten i en yrkesklasse i forhold til dødeligheten i gruppen av alle yrkesaktive i den aktuelle 10-årsperioden. Hvis en yrkesklasse har en SMR-verdi på 120, sier vi at overdødeligheten er 20 prosent. Da vi har valgt å måle overdødeligheten i forhold til dødeligheten av alle yrkesaktive i den aktuelle perioden, betyr en økende overdødelighet at yrkesklassen har en mindre gunstig dødelighetsutvikling enn gjennomsnittet. Da det har vært en sterk nedgang i dødeligheten blant yrkesaktive i hele perioden, vil de fleste yrkesklasser med en økende overdødelighet likevel ha en avtagende dødelighet over tid. For eksempel økte fiskeres overdødelighet fra 10 til 22 prosent fra 1960- til 1980-tallet. Fiskerne hadde likevel en dødelighetsnedgang på 14 prosent i perioden. Årsaken til dette er at alle yrkesaktive under ett reduserte sin dødelighet med hele 23 prosent.

Yrkesklasser

Yrke i folketellingene er i hovedsak kodet etter Den internasjonale standard for klassifikasjon av yrker (ISCO), som er utarbeidet av Den internasjonale arbeidsorganisasjon (ILO). Yrkesklassene brukt i denne undersøkelsen inneholder en eller flere tosifferområder fra yrkesklassifikasjonen. I noen få tilfeller er det foretatt spesifisering på yrkesgrupper (tresiffernivå).

Ved inndelingen ble det lagt vekt på at yrkesklassene måtte bestå av minst 6 000-10 000 personer ved folketellingen. I de tilfellene hvor flere yrkesområder (tosiffergrupper) måtte utgjøre en yrkesklasse, ble det foretatt en sammenslåing av yrkesområder som var mest mulig like med hensyn på arbeidets art og visse andre forhold (f.eks. utdanningens lengde). Inndelingen ble utarbeidet på grunnlag av folketellingen i 1970. Folketellingen 1980 har derfor noen yrkesklasser med mindre enn 6 000 personer.

Yrkesklassene er definert i Borgan og Kristofersen (1986).

Dette betyr imidlertid lite mot den store tilgangen på kvinner til yrkeslivet som tidligere var hjemmearbei-

dende, eller sannsynligvis hadde blitt det i tidligere tiders yrkesliv.

Økende forskjeller i dødelighet mellom yrkespassive og yrkesaktive

Yrkespassive menn i yrkesaktiv alder har mer enn dobbelt så høy dødelighet som yrkesaktive menn. Dette skyldes selvsagt at helsesvikt er viktigste årsak til den manglende yrkesaktiviteten.

Fra 1960-tallet til 1980-tallet sank dødeligheten blant menn i yrkesaktiv alder med 9 prosent. Reduksjonen blant yrkesaktive var imidlertid hele 22 prosent. Yrkespassive hadde også nedgang i dødeligheten. Men tar vi i betraktning den sterke nedgangen i yrkesaktiviteten for menn, indikerer disse tallene en utvikling mot en sterkere utstøting, eller mer frivillig uførepensjonering, fra yrkeslivet mellom 1960 og 1980.

Blant kvinner er bildet tilsvarende. Mens alle kvinner hadde en nedgang i dødeligheten på 19 prosent fra 1960-tallet til 1970-tallet, var nedgangen blant yrkesaktive hele 35 prosent. Dødelighetsnedgangen blant

yrkespassive var derimot bare 3 prosent.

I 1960 var en stor del av de yrkespassive hjemmearbeidende husmødre. Dette forholdet skyldtes i liten grad helsemessige forhold. Etter hvert som yrkesaktiviteten blant kvinner øker, vil en stadig større andel av de gjenværende yrkespassive være ute av yrkeslivet på grunn av helsesvikt. Dette fører til en relativt dårligere stilling for yrkespassive kvinner. Det er mulig at også arbeidsmarkedet for kvinner har fått en sterkere utstøting av personer med sviktende helse. Dette forholdet blir imidlertid i tilfelle helt dominert av den store tilgangen av "friske" kvinner til yrkeslivet.

Store forskjeller i dødeligheten i yrkesklasser blant menn

Kvinner hadde tidligere en lav yrkesdeltaking, samtidig som det er mindre ulikheter i dødeligheten mellom yrkesklassene for kvinner. Av denne grunn, og av plasshensyn, er avsnittet som omhandler dødelighetsforskjeller i yrker begrenset til menn.

Lærere og andre i pedagogisk arbeid var den yrkesklassen som hadde relativt lavest dødelighet blant menn i alle de tre 10-årsperiodene. Denne yrkesklassen hadde også en svak relativ forbedring i perioden. Gårdbrukere og ingeniører og andre i teknisk og naturvitenskapelig arbeid har også i hele perioden vært blant yrkesklasser med den laveste dødeligheten.

I den andre enden av skalaen har dekk- og maskinmannskap og hotell- og restaurantarbeidere hele tiden vært de to yrkesklassene med den høyeste dødeligheten.

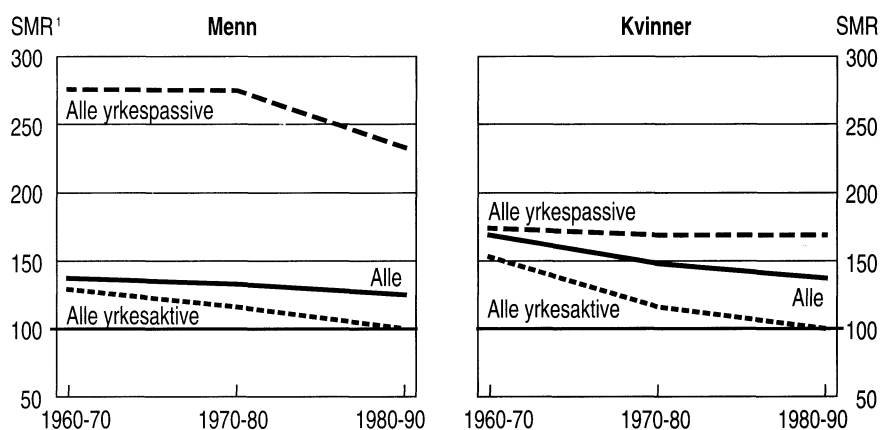
Helsepersonell og ledere innen offentlig administrasjon og bedriftsledere er yrkesklasser med relativt lav dødelighet, og som har hatt en gunstig utvikling i dødeligheten i perioden i forhold til de fleste andre yrkesklasser.

Yrkesklassen som omfatter kunstnere, journalister og reklamefolk, har gått fra en dødelighet klart over gjennomsnittet for yrkesaktive til klart under i løpet av en 20-årsperiode. Grossister, detaljister, forsikringssellere, handelsreisende mv., brann-, politi- og tolltjenestemenn samt grafiske arbeidere har fått redusert sin dødelighet til gjennomsnittet, etter tidligere å ha ligget klart over. Skipsbefal er et eksempel på en yrkesklasse med et sterkt fall i dødeligheten siste 10-årsperiode, men hvor dødeligheten fortsatt er klart over gjennomsnittet.

Yrkesaktive i primærnæringene, som skogsarbeidere, gårdbrukere og fiskere, har hatt en mindre gunstig utvikling i dødeligheten enn de fleste andre yrkesklasser. Gårdbrukere og skogsarbeidere har imidlertid fortsatt lav dødelighet.

Murere, stein-, jord- og sementarbeidere og andre anleggsarbeidere og

Figur 2: Dødelighet etter yrkesaktivitet og kjønn. 1960-1990

¹ Den standardiserte dødelighetskoeffisienten (SMR) for alle yrkesaktive menn for 1980-1990 er satt lik 100. SMR for alle yrkesaktive kvinner for 1980-1990 er satt lik 100

Kilder: Folketellinger og Dødsårsaksstatistikk, bearbejdede tall

Tabell 1: Dødelighet 1960-1990 i yrkesklasser av menn. 1960-1980

Yrkesklasse	SMR ¹		
	1960-70	1970-80	1980-90
Lærere og andre i pedagogisk arbeid	73	72	70
Ingeniører, andre i teknisk og naturvitenskapelig arbeid	81	76	77
Gårdbrukere	75	78	82
Helsepersonell	101	88	83
Prester, jurister og andre i humanistisk arbeid	84	91	85
Ledere innen off. adm., bedriftsledere mv.	99	94	86
Kunstnere, journalister og reklamefolk	113	100	89
Snekkere og sagbruksarbeidere	86	87	92
Militært arbeid	96	90	92
Skogsarbeidere	76	78	95
Butikkeksponitorer, salgsfunksjonærer, butikksjefer mv.	104	101	97
Elektroarbeidere	104	99	97
Grossister, detaljister, forsikringsselgere, handelsreisende mv.	117	108	100
Alle yrkesaktive	100	100	100
Personell i lufttrafikk, jernbane og trafikkledelse	96	100	101
Grafiske arbeidere	116	107	103
Brann-, politi- og tolltjenestemenn	117	105	103
Kontorister, kasserere og bokholdere	105	100	104
Gårdsarbeidere mv.	95	93	104
Jern- og metallvarearbeidere	113	110	105
Betong-, gummi- og plastvarearbeidere	109	114	105
Tekstilarbeidere, møbeltapetserere og skotøyarbeidere	108	107	108
Vaktmestere og rengjøringspersonell	118	114	109
Post- og telefunksjonærer, postbud mv.	112	105	111
Bygningsmalere og tapetserere	111	109	111
Murere, stein-, jord- og sementarbeidere, andre anleggsarbeidere	99	103	111
Kjemiske prosessarbeidere, papirarbeidere mv.	112	112	111
Skipsbefal	132	133	113
Næringsmiddelarbeidere mv.	115	106	115
Annet sivilt arbeid	105	127	115
Sjåfører (veitrafikk, sporvogn og T-bane)	112	113	118
Gruve- og sprengningsarbeidere, oljearbeidere	113	115	119
Smelteverks- og støperiarbeidere	108	113	121
Fiskere	110	115	122
Maskinister (faste anlegg), anleggsmaskinkjørere mv.	117	107	123
Laste-, losse- og lagerarbeidere	120	121	127
Hotell- og restaurantarbeidere, servitører	159	143	144
Dekks- og maskinmannskap (sjømenn)	155	167	159

¹ SMR = 100 for dødeligheten for alle yrkesaktive menn i hver 10-årsperiode
Kilde: Upublisert materiale i Statistisk sentralbyrå

smelteverks- og støperiarbeidere er også yrkesklasser med en negativ dødelighetsutvikling i perioden.

Nesten alle yrkesklasser har hatt avtagende dødelighet

Med unntak av skogsarbeidere, ble det for alle yrkesklasser av menn re-

gistrert en nedgang i dødeligheten fra en 10-årsperiode til den neste i hele perioden mellom 1960 og 1990. Som det går fram av det som er beskrevet tidligere, har nedgangen ikke vært den samme for menn i alle yrkesklasser. Hvis vi setter den aldersstandardiserte dødeligheten for alle yrkesak-

tive menn i 1980-1990 lik 100, hadde yrkesklassen av kunstnere, journalister og reklamefolk den sterkeste dødelighetsnedgangen med 39 prosent i perioden. Helsepersonell hadde også en betydelig dødelighetsnedgang i perioden, med 36 prosent. Fra den nest siste 10-årsperioden til den siste hadde skipsbefal den sterkeste dødelighetsnedgangen (28 prosent).

Skogsarbeidere har hatt den minst gunstige utviklingen i dødeligheten i perioden, med en nedgang i dødeligheten på bare 3 prosent. Nedgangen har vært 13 prosent for yrkesklassen av murere, stein-, jord og sementarbeidere, anleggsarbeidere og for smelteverksarbeidere. Til sammenlikning har gruppen av alle yrkesaktive, som tidligere nevnt, hatt en dødelighetsnedgang på 22 prosent i perioden.

Dødsårsakene

For nesten alle yrkesklasser har nedgangen i hjerte- og kardødeligheten vært større enn reduksjonen i den totale dødeligheten, og det er særlig yrkesklassene med den største nedgangen i dødelighet som har hatt ekstra sterkt fall i hjerte- og kardødeligheten. Yrkesklassen av kunstnere, journalister og reklamefolk og yrkesklassen helsepersonell har fått halvert dødeligheten av denne årsaken fra 1960-tallet til 1980-tallet. Skogsarbeidere har derimot hatt en stigende hjerte- og kardødelighet i perioden (se figur).

Kreftdødeligheten har endret seg lite gjennom de 30 årene vi studerer i denne undersøkelsen. Det er imidlertid noen unntak: Helsepersonell og grafiske arbeidere hadde en reduksjon i kreftdødeligheten på henholdsvis 30 og 29 prosent i perioden. Skogsarbeidere har på den annen side hatt stigende kreftdødelighet, selv om denne hele tiden har ligget under gjennomsnittet.

Vi kan karakterisere dødelighetsutviklingen for enkelte utvalgte yrkesklasser på følgende måte:

Lærere har lav dødelighet av alle årsaker

Som tidligere nevnt, har lærere og andre i pedagogisk arbeid vært den yrkesklassen som har hatt lavest dødelighet i hele perioden. Dødeligheten har hele tiden vært lav av alle årsaker. Fra 1970-årene til 1980-årene hadde lærere en nedgang i hjerte- og kardødeligheten som var klart sterkere enn gjennomsnittet. På 1960-tallet hadde lærere en dødelighet av ulykker og selvmord som lå under en tredel av gjennomsnittet. På 1980-tallet var dette dødelighetsnivået økt til halvparten for ulykker og to tredeler for selvmord. Lærere var likevel den yrkesgruppen som hadde den laveste selvmordsraten også på 1980-tallet.

Gårdbrukere taper terreng i hjerte- og kardødeligheten

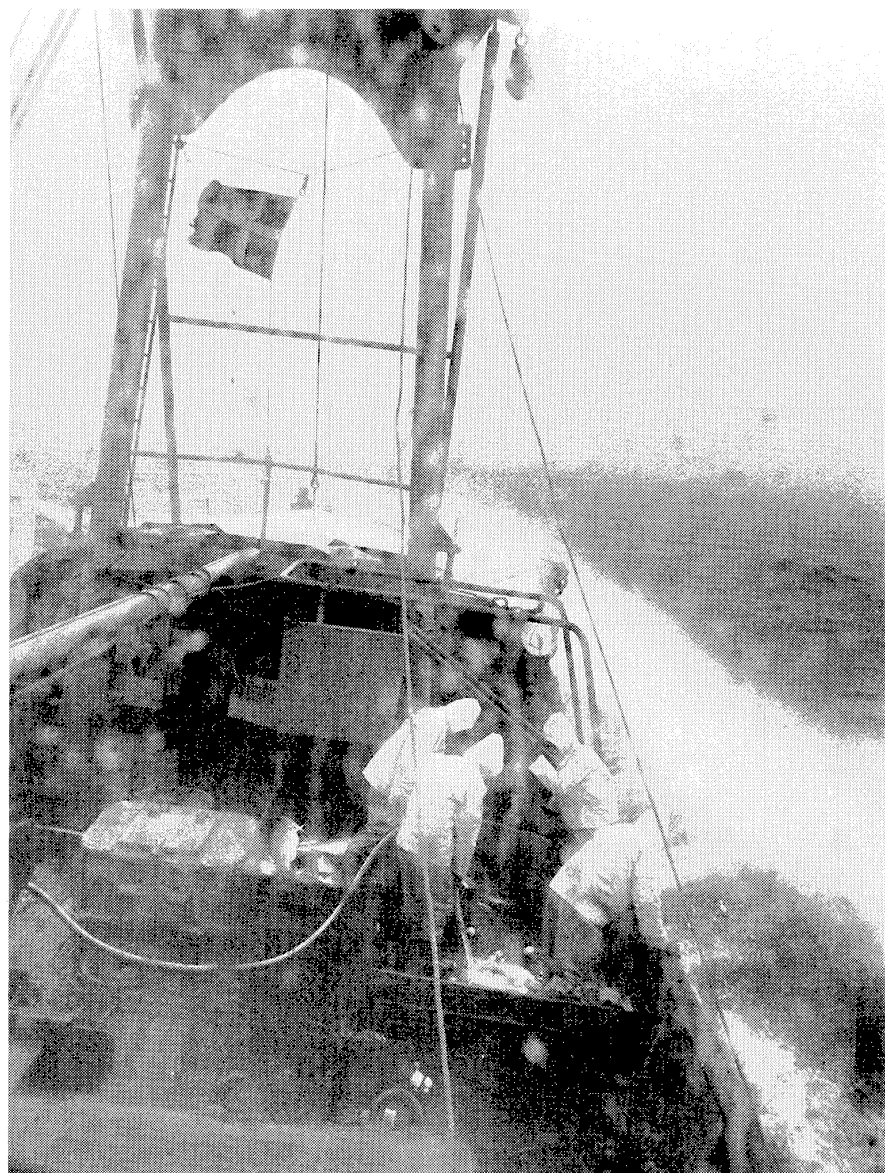
Gårdbrukere har i hele perioden vært blant yrkesgruppene med lavest dødelighet. Relativt sett har imidlertid gårdbrukere hatt en mindre gunstig utvikling enn mange andre yrkesklasser. Hovedårsaken til dette har vært en svakere nedgang i hjerte- og kardødeligheten enn andre yrkesklasser.

Helsepersonell har hatt en gunstig utvikling i dødeligheten

I motsetning til de fleste yrkesklasser har helsepersonell hatt en sterk nedgang i kreftdødeligheten i perioden. Nedgangen i hjerte- og kardødeligheten har også vært sterkere enn i de fleste andre yrker. Helsepersonell har en relativt lav ulykkesdødelighet, men selvmordsdødeligheten er høy.

Kunstnere, journalister og reklamefolk har avtagende dødelighet

Yrkesklassen som består av kunstnere, journalister og reklamefolk, har

hatt en dødelighetsutvikling som ligner den for helsepersonell, men nivået er hele tiden noe høyere. Hjerte- og kardødeligheten er redusert klart mer enn for de fleste andre yrkesklasser. Kreftdødeligheten er også redusert, men nivået ligger fortsatt over gjennomsnittet.

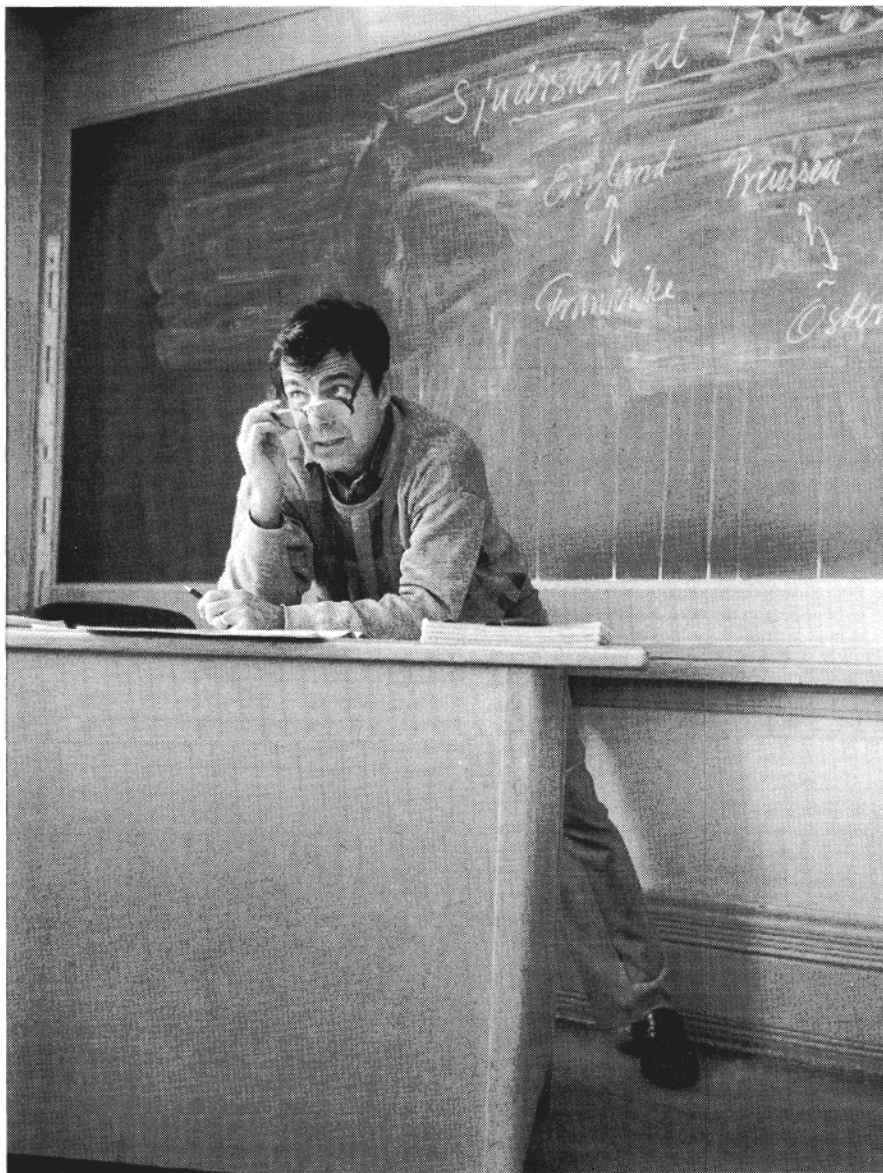
Dekks- og maskinmannskap (sjømenn) har høyest dødelighet

Sjømenn (dekks- og maskinmannskap) har hele tiden vært blant yrkes-

klassene med høy dødelighet. Dødeligheten er over gjennomsnittet av alle årsaker. Utviklingen av dødeligheten av hjerte- og karsykdommer og kreft har vært mindre gunstig enn for andre yrkesklasser. Overdødeligheten av disse årsakene er imidlertid lavere enn for de fleste andre dødsårsaker.

Hotell- og restaurantarbeidere og servitører har hele tiden høy dødelighet

Hotell- og restaurantarbeidere og servitører har en vesentlig overdødelig-

het av de fleste dødsårsaker i hele perioden. Utviklingen har vært nokså parallell med gjennomsnittet, bortsett fra en sterkere reduksjon i hjerte- og kardødeligheten.

Fiskere forverrer sin posisjon

Fiskere har hele tiden hatt en dødelighet over gjennomsnittet av alle yrkesaktive. Overdødeligheten er også økende (fra 10 til 22 prosent over en 20-årsperiode). Fiskere har meget høy ulykkesdødelighet, og utviklingen i ulykkesdødeligheten har vært

mer negativ enn for de fleste andre yrkesklasser. Ulykker er faktisk hovedårsaken til at fiskerne har hatt en mindre positiv dødelighetsutvikling enn de fleste andre yrkesklasser. Selvmordsdødeligheten er imidlertid klart under gjennomsnittet.

Skogsarbeidere med økende dødelighet siste 10-årsperiode

Skogsarbeidere har lenge vært blant yrkesklasser med den laveste dødeligheten. Den siste 10-årsperioden var imidlertid lite gunstig for skogsarbei-

dere. Som eneste yrkesklasse ble det observert en økning i dødeligheten fra 1970-tallet til 1980-tallet. Dødeligheten var imidlertid fortsatt under gjennomsnittet for alle yrkesaktive. Skogsarbeidere har tidligere hatt relativt lav hjerte- og kardødelighet. Den siste 10-årsperioden var denne nær gjennomsnittet. Denne yrkesklassen har alltid hatt overdødelighet av ulykker og selvmord.

Mulige årsaker til ulik dødelighetsutvikling i yrkesklassene

De fleste yrkesklassene har hatt tilnærmet den samme relative dødelighetsnedgangen gjennom alle de 30 årene som er dekket av denne undersøkelsen. Som beskrevet over, er det imidlertid en del unntak. Det kan være flere hypoteser for slike trender:

- Mekanisering eller andre ytre forhold kan endre yrkenes karakter over tid.
- At et yrke vokser eller avtar i antall, kan også påvirke sammensetningen av personene i yrkene.
- Sammensetningen av befolkningen i yrkesklasser er et kompromiss mellom ønsket om homogene grupper og ønsket om en viss størrelse på gruppen. Selv om gruppene er satt sammen for å være så homogene som mulig, kan likevel en endret fordeling mellom yrkene som inngår i yrkesklassene, føre til endret relativ dødelighet for yrkesklassen over tid.

Nedenfor vil vi vurdere disse hypotesene på noen yrkesklasser som har endret sin relative stilling gjennom perioden vi studerer:

Primærnæringene, det vil si gårdbrukere, gårdsarbeidere mv., skogsarbeidere og fiskere, har fått forverret sin relative stilling i perioden. Dette er næringer som har vært utsatt for

sterk mekanisering og redusert sysselsetting. I 1960 tilhørte 23 prosent av yrkesaktive menn mellom 20 og 65 år disse næringene. I 1970 var andelen redusert til vel 13 prosent og i 1980 til 8 prosent. Det er særlig den gunstige utviklingen i hjerte- og kardødeligheten som ikke i samme grad har nådd primærnæringene. Livsstilsendringene, som sannsynligvis er årsak til den sterke reduksjonen i hjerte- og kardødeligheten i befolkningen, har antakelig i svakere grad nådd folk i primærnæringene. Yrker med en avtagende andel av sysselsettingen har en lavere nyrekruttering. Denne yrkesbefolkningen blir derfor eldre, og vil av denne grunn i mindre grad endre livsstil.

Dødeligheten i primærnæringene har vært kjennetegnet av relativt høy dødelighet i lavere aldersklasser og blant de aller laveste i de høyere aldersklasser. En grunn for dette er en relativt høy ulykkesdødelighet. I den senere tid har dette mønsteret også endret seg mer mot det gjennomsnittlige. Dette kan skyldes at det nå er mindre ulikheter mellom folk i primærnæringene og folk i andre næringer. For fiskere og særlig for skogsarbeidere kan den relativt lavere dødeligheten i høy alder komme av en seleksjon ut av yrket for helsemessig svakere individer. Dette er neppe i samme grad tilfelle med gårdbrukere.

Helsepersonell er en yrkesgruppe som har hatt en motsatt utvikling av yrkesaktive i primærnæringene. Gruppen er mye mindre, men den relative andelen er fordoblet fra 1960 til 1980, idet den har økt fra 0,8 til 1,7 prosent av alle yrkesaktive. Leger og tannleger utgjør en vesentlig andel av mannlig helsepersonell, med 65 prosent i 1960, 60 prosent i 1970 og 51 prosent i 1980. Det er fristende å antyde at den sterke forbedringen i hjerte- og kar- og kreftdødeligheten i denne yrkesklassen, skyldes at denne

yrkesgruppen har de beste forutsetninger for å nyttiggjøre seg ny kunnskap om en sunn livsstil.

Som nevnt over, er legenes og tannlegenes relative andel av mannlig helsepersonell blitt redusert, mens andre grupper har økt sin andel. Den sterke nedgangen i dødeligheten blant helsepersonell skyldes ikke dette forholdet, da leger og tannleger hele tiden har hatt lavere dødelighet enn annet helsepersonell, og utviklingen har vært nokså parallell.

Yrkesklassen av kunstnere, journalister og reklamefolk har, som tidligere nevnt, hatt en meget gunstig utvikling i dødeligheten. Denne gruppen er doblet i antall fra 1960 til 1980. Journalistenes og reklamefolkernes andel har økt, mens kunstnerne har fått en redusert andel. Den relative dødelighetsnedgangen er imidlertid for stor til at årsaken til det sterke fallet i dødeligheten utelukkende kan skyldes dette forholdet. Denne yrkesklassen har dødelighetsnedgang i alle aldersklasser, men størst blant de eldste. I den eldste aldersgruppen er dødeligheten halvert over en 20-årsperiode. Det kreves mer inngående undersøkelser for å finne årsakene til den sterke nedgangen i dødeligheten for yrkesklassen av kunstnere, journalister og reklamefolk.

Trolig ytterligere nedgang i dødeligheten

Observasjonsperioden for denne undersøkelsen slutter i 1990. Etter 1990 er det observert et sterkere fall i dødeligheten enn tidligere. På grunnlag av dødeligheten i de fire første årene etter 1990, vil dødssannsynligheten mellom 27 og 67 år for menn være vel 21 prosent og for kvinner knapt 12 prosent. Samtidig har yrkesaktiviteten fortsatt å synke for menn og stige for kvinner. Hvis tendensen til utstøting fra yrkeslivet eller "frivillig" uførepensjonering blant menn med

sviktende helse har fortsatt, har det trolig vært et fall i dødeligheten i mange yrkesklasser på 1990-tallet som er sterkere enn det som er presentert i denne undersøkelsen. Tilsvarende undersøkelse på grunnlag av folketellingen i 1990 kan dessverre ikke utføres, da denne folketellingen bare var en utvalgstelling for opplysninger som ikke kan hentes fra personregistre. Yrke er et slikt kjennemerke. Det som er mulig, er å regne yrkesdødelighet på 1990-tallet på grunnlag av yrke i 1980.

Litteratur

- Andersen, Otto (1988): *Occupational Mortality in the Nordic Countries 1971-1980*, Nordisk statistisk skriftserie nr. 49. Nordisk Statistisk Sekretariat. København 1988.
- Borgan, Jens-Kristian og Lars B. Kristofersen (1986): *Dødelighet i yrker og sosioøkonomiske grupper 1970-1980*. Statistiske analyser nr. 56. Statistisk sentralbyrå.
- Haldorsen, Tor og Eystein Glatte (1976): *Yrke og dødelighet 1970-1973*, Statistiske analyser nr. 21. Statistisk sentralbyrå.
- Kristofersen, Lars B. (1979): *Yrke og dødelighet, tilleggsberegninger til tidligere analyse*. Rapporter 79/9. Statistisk sentralbyrå.
- Mamelund, Sverre-Erik og Jens-Kristian Borgan (1996): *Kohort- og periodedødelighet i Norge 1846-1994*. Rapporter 96/9. Statistisk sentralbyrå.
- Tønnesen, Bjørn L. (1974): *Enkelte trekk i dødelighetsmønsteret i Norge 1960-1964 sammenliknet med andre land*. Arbeidsnotat IO 74/15. Statistisk sentralbyrå.

Jens-Kristian Borgan er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for helsestatistikk.

Etter samlivsbruddet:

Far har best økonomi

Bidragssytere kommer bedre ut økonomisk enn mottakere av barnebidrag. Størrelsen på inntekt etter skatt er tilnærmet lik i yter- og mottakerhusholdningene, men bidragsmottakere bor i større husholdninger og inntekten må derfor forsørge flere personer. Ni av ti bidragssytere er menn, en like høy andel av mottakerne er kvinner. Jo høyere inntekt bidragsmottaker har, jo høyere bidrag får mottakeren.

Ingrid Melby

I forbindelse med gjennomgang av regelverket for barnebidrag har det vært en del fokus på både bidragssytere og bidragsmottakere. Temaet dukker også med jevne mellomrom opp når levkår og fordeling diskuteres, og gruppenes økonomi settes ofte

opp mot hverandre. I artikkelen er det brukt opplysninger fra inntekts- og formuesundersøkelsen i Statistisk sentralbyrå for å gi et bilde av hvordan en gjennomsnittlig bidragssyters og bidragsmottakers husholdning har det økonomisk.

Tall fra Rikstrygdeverket viser at det i 1994 var 116 261 barnebidragsmottakere og 109 943 -ytere som fikk sine bidrag fastsatt og innkrevd av det offentlige. I tillegg kommer bidragsytere og -mottakere som inngår avtale om betaling privat. Dette gjelder ca. 12 prosent av barna det ytes bidrag for.

Ut fra opplysninger på selvangivelsen har vi mulighet til å gjenkjenne bidragsmottakere og bidragsytere ved at bidraget føres som inntekt for mottaker og gir rett til fradrag for bidragsyter¹. I tillegg til å omfatte bidrag som blir administrert av det offentlige vil sannsynligvis en del av de som inngår private avtaler om barnebidrag også inngå i populasjonen som avgrenses ved hjelp av selvangivelsen. Årsaken er de skattemessige incentiver som bidragsyter har for å oppgi sine betalte bidrag.

Tall fra selvangivelsesstatistikken 1994 viser at det var 117 995 som hadde ført inntekt på posten mottatte bidrag for barn, og 122 832 som hadde ført fradrag for pliktige underholdsbidrag. I resten av artikkelen vil barnebidragsytere og -mottakere bli

definert ut fra hva som er ført i disse postene i selvangivelsen.

Fordelt på kjønn er over 90 prosent av barnebidragsmottakerne kvinner, mens de utgjør under 10 prosent av bidragsyterne. 7 000 personer er både bidragsmottakere og bidragsytere, 3 820 av disse er kvinner.

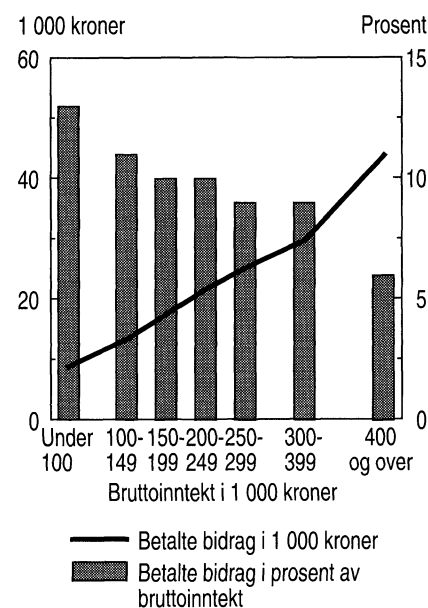
Personer som både mottar og betaler bidrag er i denne artikkelen inkludert i datamaterialet til begge grupper. Vi har altså noen personer og husholdninger som inngår både som bidragsytere og bidragsmottakere.

Høyest barnebidrag til dem med høyest inntekt

Bidragsyterne betalte i gjennomsnitt 21 000 kroner i barnebidrag, mens bidragsmottakerne gjennomsnittlig mottok 19 300 kroner i bidrag i 1994. En årsak til at bidragsyterne betaler mer i bidrag enn det som blir mottatt, er at staten beholder en del av bidraget utover bidragsforskudd (minstebeløp) når bidragsmottaker mottar overgangsstonad.

Gjennomsnittlig bruttoinntekt blant bidragsyterne er 234 000 kroner.

Figur 1: Gjennomsnittlig betalte bidrag og betalte bidrag i prosent av bruttoinntekt, fordelt etter bruttoinntekt

Kilde: Selvangivelsesstatistikk 1994

Dette er over 50 prosent mer enn bruttoinntekten blant bidragsmottakerne. Gjennomsnittet blant mottakerne er på 154 000 kroner. Bruttoinntekt omfatter all skattepliktig inntekt som inngår i selvangivelsen før fradrag.

Blant bidragsmottakerne øker mottatt bidrag med bruttoinntekten. Bidragsmottakere med bruttoinntekt under 100 000 mottar i gjennomsnitt 16 000 kroner i barnebidrag i året, mens de med bruttoinntekt på 300 000 til 399 999 kroner gjennomsnittlig mottar høyest bidrag med et gjennomsnitt på 28 200 kroner.

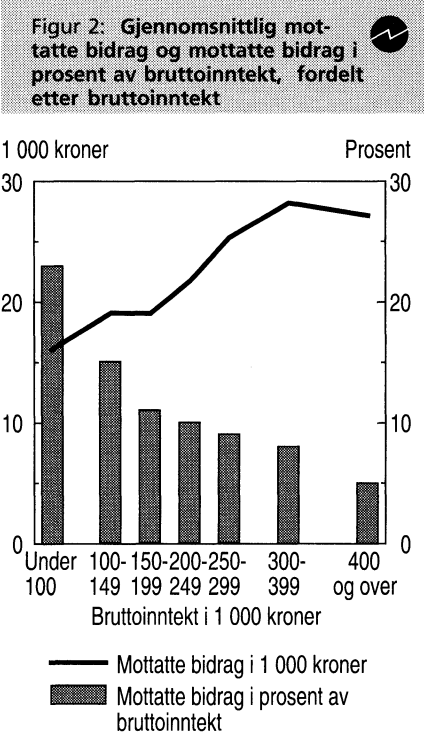
Forskjellen skyldes ikke at bidragsmottakere med høy inntekt har flere barn. Tall fra inntekts- og formuesundersøkelsen for husholdninger viser at gjennomsnittlig antall barn er om lag 1,5 uavhengig av bruttoinn-

Datagrunnlaget

Selvangivelsesstatistikken omfatter selvangivelsesopplysninger til alle bosatte personer 17 år og over pr. 31.12.94.

Beløpenes størrelse er bestemt av skatteregler og ligningspraksis. Skattefrie inntekter kommer ikke med i statistikken.

Inntekts- og formuesundersøkelsen for husholdninger er en utvalgsundersøkelse som i 1994 omfatter 13 000 husholdninger. Grunnlaget for statistikken er opplysninger om inntekter og formue hentet fra skattematerialet (Selvangivelsesstatistikken). Det betyr at beløpenes størrelse er bestemt av skatteregler og ligningspraksis. I tillegg til opplysninger fra skattematerialet inngår en del skattefrie inntekter som tilfaller husholdningen, f.eks. bostøtte, stipend, barnetrygd, grunn- og hjelpestønad og økonomisk sosialhjelp. Opplysninger om husholdningens sammensetning er fremskaffet ved intervju.

Kilde: Selvangivelsesstatistikk 1994

tektens størrelse. Forskjellen tyder heller på en positiv sammenheng mellom foreldrenes inntekt; hvis far har høy inntekt vil i mange tilfeller også mor ha høy inntekt.

Grupperer vi bidragsyterne etter bruttoinntekt er det de med lavest bruttoinntekt som betaler størst andel av inntekten i bidrag. For ytere med bruttoinntekt under 100 000 kroner utgjør bidrag over 13 prosent av bruttoinntekten. Personer som har 400 000 eller mer i bruttoinntekt betaler i gjennomsnitt 6 prosent av bruttoinntekten i bidrag.

Med bruttoinntekt som sammenlig-ningsgrunnlag får vi kun frem samlet skattemessig inntekt for de to grup-pene, og denne størrelsen sier ikke så mye om økonomiske forskjeller mel-lom bidragsmottaker og -yter. Det er ikke tatt hensyn til at skattereglene

behandler disse gruppene ulikt. Be-talte bidrag er ikke trukket fra brutto-inntekten. I tillegg får bidragsmotta-keren barnetrygd som ikke er med i bruttoinntektsbegrepet. Vi vil derfor bruke et annet inntektsbegrep - inn-tekt etter skatt - når vi skal studere de økonomiske levekårene blant bidrags-ytere og -mottakere.

Et annet moment er at "person" ikke alltid er en egnet enhet når vi skal se nærmere på økonomiske levekår. Per-soner som bor sammen med andre kan dra nytte av deres inntekter, eller de må forsørge familien med sin egen inntekt.

Vi går derfor over til å bruke "hus-holdning" som enhet, og baserer oss da på tall fra Inntekts- og formues-undersøkelsen for husholdninger 1994.

To av tre mottakere er enslige forsørgere, halvparten av yterne er enslige

En gjennomsnittlig bidragsmottakers husholdning består av tre personer, mens yterhusholdningene gjennom-snittlig består av to personer. I mot-

takerhusholdningen bor det gjen-nomsnittlig 1,6 barn, mot 0,6 barn i yterhusholdningen.

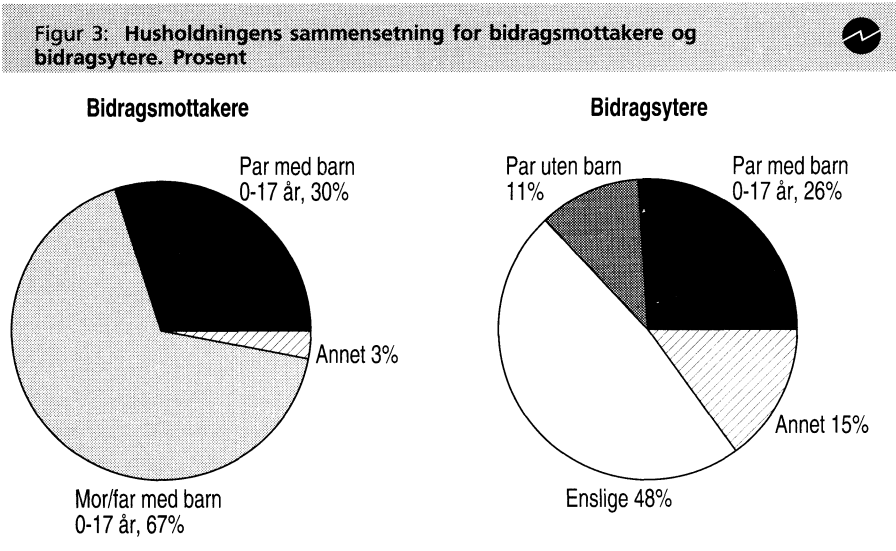
Ser vi nærmere på husholdningens sammensetning finner vi at nær halv-parten av bidragsyterne bor alene. Drøyt en av ti bidragsytere bor i par-forhold uten barn, mens en firedel bor i parforhold med barn der yngste barn er mellom 0 og 17 år.

Blant bidragsmottakerne bor nær en tredel i parforhold med barn, mens to tredeler er enslige voksne med barn.

Like stor husholdnings-inntekt....

Inntekts- og formuesundersøkelsen for husholdninger 1994 viser at inn-tekt etter skatt minus betalte bidrag var tilnærmet helt lik for husholdnin-ger med hhv. bidragsytere og -motta-ker. Bidragsyternes husholdninger hadde en gjennomsnittlig inntekt på 228 100 kroner, mens mottakerhus-holdningene tjente 227 300 kroner.

Tabell 1 viser en oppstilling av hus-holdningenes inntekter til hhv. bidragsyter og bidragsmottaker. Det

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen 1994

Tabell 1: Inntektsregnskap for husholdninger som hhv. yter og mottar bidrag. Gjennomsnitt. 1994. Kroner

	Bidrags- ytere	Bidrags- mottakere
Yrkesinntekt	272 199	176 425
Lønn	237 982	163 444
Netto næringsinntekt før av- og ned- skrivninger	34 217	12 982
Brutto kapitalinntekt	11 024	7 177
Inntekt av prosent- lignet eiendom	2 021	1 903
Renter av bankinn- skudd m.m.	2 969	1 475
Aksjeutbytte inkl. utbytte	1 993	2 439
Avkastning på spare- delen av livsforsikring	173	96
Andre kapitalinntekter	3 868	1 264
Overføringer mottatt	37 383	88 945
Ytelser fra folketrygden	19 684	28 187
Tjenestepensjon m.m.	1 484	1 104
Mottatte bidrag m.m.	3 302	20 008
Barnetrygd	7 230	26 028
Bostøtte	393	2 286
Stipend	888	1 617
Forsørgerfradrag	1 101	3 106
Andre overføringer	3 300	6 608
Samlet inntekt før fradrag for gjelds- renter og bolig- selskapsutgifter	320 606	272 548
Sum utlignet skatt	71 605	42 653
Inntekt etter skatt	249 001	229 895
- Gjeldsrenter	30 274	25 880
- Andel av bolig- selskapsutgifter	1 020	1 562
Disponibel inntekt	217 707	202 453
Disponibel inntekt - bet. bidrag	196 766	199 834
Inntekt etter skatt - bet. bidrag	228 060	227 276

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen 1994

er konstruert et inntektsbegrep - inntekt etter skatt minus betalte bidrag - som består av disponibel inntekt pluss gjeldsrenter pluss andel av boligselskapsutgifter minus betalte

bidrag. Inntekt etter skatt er et mye brukt inntektsbegrep, og gir i mange tilfeller et bedre bilde av de økonomiske forholdene enn disponibel inntekt. Ett moment er at det er frivillig å ta opp gjeld slik at gjeldsrenter ikke bør trekkes fra inntekten før de økonomiske levekår diskuteres. Et annet moment er at gjeldsrenter ofte er betaling på boliglån, og disponibel inntekt vil derfor undervurdere inntektene til de som har kjøpt bolig i forhold til de som leier bolig. Vi har også valgt å trekke fra betalte bidrag, fordi dette er inntekter som bidragsyter ikke disponerer selv. I tillegg er bidraget med på inntektssiden hos bidragsmottaker.

Ser vi på inntektssammensetningen har husholdninger som yter bidrag en gjennomsnittlig yrkesinntekt på 272 000 kroner. Dette er nesten 100 000 høyere enn gjennomsnittet for husholdninger som mottar bidrag. Yrkesinntekten for disse husholdningene er 176 000 kroner i gjennomsnitt.

Husholdninger med bidragsmottakere mottar over dobbelt så mye i overføringer som bidragsyternes husholdninger. Gjennomsnittlig mottatte overføringer er på 88 900 kroner, hvor ytelser fra folketrygden, mottatte bidrag og barnetrygd utgjør over 20 000 kroner hver.

Nær halvparten av både bidragsyteres og bidragsmottakeres husholdninger har 200 000 kroner eller mer i inntekt etter skatt. Blant husholdninger med lavere inntekt finner vi flere bidragsyteres husholdninger enn mottakerhusholdninger i det laveste inntektsintervallet på under 100 000 i inntekt etter skatt.

Som tidligere nevnt er to tredeler av bidragsmottakerne enslige forsørger. Denne gruppen har gjennomsnittlig 176 600 kroner i inntekt etter

skatt minus betalt bidrag. Gjennomsnittet for mottakere som bor i parforhold med barn er nær 90 prosent høyere med 330 400 kroner.

De enslige bidragsyterne har gjennomsnittlig 149 000 kroner i inntekt etter skatt (fratrullet betalt bidrag). Denne gruppen utgjør ca. halvparten av bidragsyterne. Bidragsytere som bor i parforhold med barn har gjennomsnittlig 323 800 kroner i inntekt etter skatt etter at bidraget er betalt.

.... men ikke når vi justerer for husholdningsstørrelse

Som tidligere nevnt er inntekt etter skatt (med fradrag for betalt bidrag) tilnærmet lik for husholdninger med hhv. bidragsmottakere og -ytere. Det betyr ikke dermed at de har det like bra økonomisk. Skal man sammenligne inntekt mellom ulike husholdningstyper er det mange faktorer man bør ta hensyn til. For det første er det selsagt forskjell på om det er én eller sju personer som skal leve av inntekten. Alder på personene kan også ha betydning. Det kan også argumenteres for at f.eks. geografisk beliggenhet har betydning for hvordan husholdninger skal sammenlignes økonomisk.

Husholdninger som henholdsvis yter og mottar bidrag varierer med antall personer. Som nevnt ovenfor består husholdninger med bidragsmottakere gjennomsnittlig av én person mer enn bidragsyternes husholdninger. Når de har lik inntekt etter skatt er det derfor naturlig å anta at bidragsyters husholdning har det bedre økonomisk enn bidragsmottakers husholdning.

En måte å sammenligne husholdninger med forskjellig sammensetning på er å bruke ekvivalensskalaer. En ekvivalensskala justerer husholdningsinntekten ut fra kriterier som

Inntektsopplysningene i denne artikkelen er hentet fra selvangivelsesstatistikken og inntekts- og formuesundersøkelsen. Følgende inntektskomponenter inngår i samlet inntekt og inntekt etter skatt:

- Yrkesinntekt
 - + Lønn, inklusive skattepliktige sykepenger
 - + Netto næringsinntekt før av- og nedskrivninger
- Kapitalinntekt
 - + Inntekt av prosentlignet eiendom
 - + Renter av bankinnskudd m.m.
 - + Aksjeutbytte inkl. godtgjørelse
 - + Avkastning på "sparedelen" av livsforsikring
 - + Andre kapitalinntekter
- Overføringer mottatt
 - + Ytelser fra folketrygden
 - + Tjenestepensjon, livrenter
 - + Mottatte bidrag
 - + Barnetrygd
 - + Bostøtte
 - + Stipend
 - + Forsørgerfradrag
 - + Andre overføringer
- = Samlet inntekt (før fradrag for gjeldsrenter)
- ÷ Sum utlignet skatt
- = Inntekt etter skatt
- ÷ Gjeldsrenter
- ÷ Andel av boligselskapsutgifter
- = Disponibel inntekt

Bidraget er ikke disponibelt for bidragsyter, samtidig er bidraget ført opp som inntekt for mottaker. I artikkelen har vi derfor brukt de aktuelle inntektsbegrep fratrasket betalte bidrag. Som nevnt innledningsvis er noen personer både ytere og mottakere, i mottakerhusholdningen finnes det derfor samtidig noen ytere, tilsvarende gjelder for yterhusholdningen. Derfor blir også beløpene for bidragsmottakere litt justert ved å ta hensyn til at ytt bidrag ikke er disponibelt.

f.eks. antall personer og alder på personene i husholdningen, slik at inntekten til ulike husholdningstyper kan sammenlignes direkte.

Vi har valgt å bruke tre forskjellige ekvivalensskalaer for å sammenligne inntekten til bidragsytere og -mottakere. Den ene er OECD-skalaen som har vært mye brukt i Norge. Skalaen gir første voksne vekten 1, de neste

to voksne får vekten 0,7 hver, mens barn får vekten 0,5 hver. Ut fra denne skalaen må inntekten til en husholdning på to voksne og to barn deles på 2,7 for å sammenlignes med inntekten til en enslig. Den andre skalaen vi bruker tar bare hensyn til antall personer i husholdningen. Inntekten til en husholdning deles på antall personer i husholdningen opphøyd i 0,5 (elastisitet på 0,5). Den

tredje skalaen legger størst vekt på stordriftsfordeler ved at inntekten deles på antall personer opphøyd i 0,33 (elastisitet på 0,33).

Med OECD-skalaen må altså en husholdning på to voksne og to barn ha 2,7 ganger så høy inntekt som en enslig for å ha det like bra økonomisk, mens ved bruk av skalaen med elastisitet på 0,5, må den samme husholdningen bare ha to ganger så høy inntekt som den enslige. Skalaen med elastisitet på 0,33 legger størst vekt på stordriftsfordelene, og her må husholdningen på fire bare ha 1,59 ganger så høy inntekt som den enslige. Se for øvrig NOU 1996:13 Offentlige overføringer til barnefamilier for nærmere drøfting av stordriftsfordeler.

Beregningen av ekvivalentinntekt beskrevet ovenfor tar ikke hensyn til at bidragsyter har samværsrett med barna. Bidragsyter må derfor i perioder forsørge flere enn det tas hensyn til i beregningene. Videre kan det tenkes at bidragsyteren må investere i bil eller større bolig enn vedkommende ellers hadde trengt, fordi han eller hun må kunne losjere og transportere sine barn når de er på besøk.

Bidragsyterne har høyest ekvivalentinntekt
Tabell 2 viser ekvivalentinntekten til husholdninger som hhv. betaler og mottar bidrag. Når vi her justerer for husholdningsstørrelse, finner vi at bidragsyternes husholdninger kommer bedre ut enn mottakerne uansett hvilken av de tre skalaene vi velger. Ved bruk av OECD-skalaen har bidragsmottakernes husholdninger en ekvivalensinntekt som er 76 prosent av bidragsyternes ekvivalensinntekt. Med skalaen som har en elastisitet på 0,5 utgjør mottakernes ekvivalensinntekt 80 prosent av yternes inntekt, mens tilsvarende andel ved bruk av skalaen som legger størst vekt på stordriftsfordelene er 87 prosent.

Tabell 2: Inntekt etter skatt minus betalt bidrag ved bruk av tre forskjellige ekvivalensskalaer. Tall for husholdninger med hhv. bidragsmottakere og bidragsyttere. Gjennomsnitt 1994. Kroner

	Mottakere				Ytere				
	Alle	Par m/barn 0-17 år	Mor/far m/barn 0-17 år	Annet	Alle	Enslige	Par u/barn	Par m/barn 0-17 år	Annet
Elastisitet = 0,33	157 210	210 039	130 028	232 079	180 429	149 351	230 218	209 533	195 012
Elastisitet = 0,5	130 656	166 655	111 386	197 333	162 311	149 351	204 627	167 736	164 307
OECD-skala	108 171	122 851	99 254	157 580	142 373	149 351	170 227	125 121	129 306
Antall observasjoner	684	299	354	31	744	233	103	259	149

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen 1994

Ser vi på ekvivalensinntekten til de enslige bidragsyterne i forhold til de enslige forsørgerne, utgjør ekvivalensinntekten til de enslige forsørgerne 66 prosent av inntekten til de enslige bidragsyterne ved bruk av OECD-skalaen. Derimot er det ingen forskjell i ekvivalensinntekt mellom bidragsyttere og -mottakere som bor i parforhold med barn.

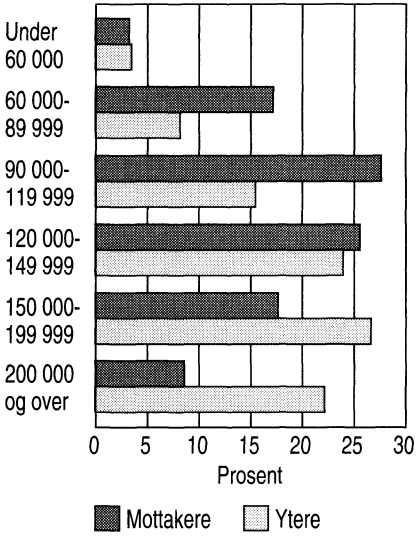
Flere med lav inntekt blant mottakerne enn blant yterne

Gjennomsnittstall kan skjule store forskjeller. Ved å dele inn i inntektsintervall kan vi finne hvilke intervaller som inneholder størsteparten av husholdningene. Tabell 3 viser fordelingen av ekvivalensinntekt for mottakere og ytere etter husholdningstype. Inntektsbegrepet er inntekt et-

ter skatt minus betalt bidrag, justert med ekvivalensskalaen med elastisitet på 0,5. Figur 4 viser hvordan fordelingen av ekvivalensinntekt er for hhv. bidragsyttere og bidragsmottakere sett under ett. Figuren viser at det er en større andel av bidragsmottakeres husholdninger i den nedre del av fordelingen enn hva er tilfelle for bidragsyteres husholdninger. Mens 73 prosent av bidragsyternes husholdninger har en ekvivalensinntekt på 120 000 eller mer, er dette tilfellet for 52 prosent av bidragsmottakernes husholdninger.

Tabell 3 viser også at det er store forskjeller blant ytere og mottakere, avhengig av hvilken husholdningstype de tilhører etter et samlivsbrudd. Andelen enslige ytere og enslige forsør-

Figur 4: Andel husholdninger gruppert etter justert husholdningsinntekt med elastisitet på 0,5. 1994. Prosent

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen 1994

Regler for betaling av barnebidrag

Bidraget beregnes ut fra den bidragpliktiges inntekt, og er som hovedregel en viss prosentsats av inntekten. Som inntektsgrunnlag regnes lønn, næringsinntekt fratrasket 10 prosent, pensjonsinntekter, godtgjørelse for arbeid til deltaker i deltakerlignet selskap og kapitalinntekter utover 10 000 kroner. For 1 barn betaler bidragsyter 11 prosent av inntekten i bidrag, 18 prosent betales for 2 barn, og 24 og 28 prosent betales for hhv. 3 og 4 eller flere barn.

I visse tilfeller fastsettes bidraget ved skjønn.

gere er stor i de laveste ekvivalensinntektsgruppene, i forhold til hva som er tilfellet for husholdningstypene par med eller uten barn. Blant de enslige bidragsyterne er det nær 18 prosent som har en ekvivalensinntekt under 90 000, mens tilsvarende andel blant de enslige forsørgerne er 29 prosent. Blant par med eller uten barn er andelen med så lav ekviva-

Tabell 3: Andel husholdninger gruppert etter justert husholdningsinntekt med elastisitet på 0,5. 1994. Prosent

	Mottakere				Ytere				
	Par			Annet	Par		Par		Annet
	Alle	0-17 år	Mor/far m/barn 0-17 år		Alle	Enslige	u/barn	m/barn 0-17 år	
Alle	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Under 60000	3,3	1,0	4,0	7,9	3,5	6,4	1,1	1	1,6
60000-89999	17,2	2,4	24,6	1	8,2	11,0	3,9	3,8	9,5
90000-119999	27,7	12,9	35,4	3,7	15,5	18,5	4,0	12,7	19,0
120000-149999	25,6	23,6	26,8	18,2	24,0	25,0	13,8	25,0	26,3
150000-199999	17,7	40,2	7,4	23,7	26,7	23,8	29,5	36,2	18,0
200000 og over	8,6	19,9	1,8	46,5	22,2	15,3	47,7	22,4	25,7
Andel av hushold- ninger i de ulike husholdnings- typene	100	29,9	66,9	3,2	100	48,4	10,8	25,5	15,3

1. = ingen observasjoner
Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen 1994

lensinntekt under 5 prosent uansett om vi ser på yter- eller mottakerhusholdninger.

Artikkelen viser at bidragsyternes og bidragsmottakernes husholdninger har tilnærmet lik inntekt. Husholdningsstørrelse og sammensetning er imidlertid forskjellig slik at bidragsyters husholdning i gjennomsnitt kommer best ut økonomisk. Ser vi på størrelsen på bidraget er det mottakere med høy bruttoinntekt som mottar høyest bidrag. Tilsvarende er det bidragsyttere med lav bruttoinntekt som betaler størst andel av bruttoinntekten i bidrag.

1. Selvangivelsesstatistikken gir ikke en helt korrekt avgrensning av populasjonen. Gruppen bidragsyttere omfatter de som betaler føderådssytelser utenfor jord- og skogbruk i tillegg til de som betaler barnebidrag. Dette utgjør imidlertid ingen vesentlig feilkilde. Som bidragsmottakere ser vi her på de som har ført mottatt bidrag for barn som er 16 år eller yngre i selvangivelsen. Eldre barn fører bidraget i egen selvangivelse under mottatte egne bidrag, og er ikke med i undersøkelsen.

Litteratur

Atkinson, A. B, L. Rainwater og T. M. Smeeding (1995) : *Income Distribution in OECD Countries. Evidence from the Luxembourg Income Study*. Social Policy Studies No 18. OECD, Paris.

NOU 1996:13: *Offentlige overføringer til barnefamilier*.

Rikstrygdeverket (1995): *Trygdestatistisk årbok 1995*.

Ingrid Melby er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for inntekts- og lønnsstatistikk.

Barnefamiliene:

De høyeste og laveste inntektene finner vi i Oslo

40

Det er til dels betydelige regionale inntektsforskjeller mellom barnefamiliene i Norge. Barnefamilier bosatt i Oslo, Akershus og Rogaland har en vesentlig høyere inntekt enn barnefamilier bosatt i Nord-Trøndelag, Agderfylkene og innlandsfylkene Oppland og Hedmark. En tobarnsfamilie i Oslo hadde i 1994 en inntekt etter skatt som var 88 000 kroner høyere enn det en tilsvarende familie i Oppland hadde. De fylkene der inntektsnivået er høyest, er også de fylkene der inntektsforskjellene innen barnefamiliene er størst. Den aller jevneste inntektsfordelingen blant barnefamiliene finner en i Sogn og Fjordane.

Jon Epland og Terje Erstad

I denne artikkelen skal vi se på ulikheter i inntektsnivå og inntektsfordeling for barnefamilier i de ulike fylkene. Vi begrenser oss til å se på par med barn, og da nærmere bestemt *ektepar med barn*. Dette er gjort fordi datagrunnlaget er registeropplysninger som kun gir opplysninger om familiesammensetning, og ikke om husholdningssammensetning.¹ Dette betyr at samboere med barn ikke er med i statistikken. De langt fleste parene som har barn under 17 år, er imidlertid ektepar. Opplysninger fra Inntekts- og formuesundersøkelsen 1994, der en også har opplysninger om faktisk husholdningssammensetning, viser at blant alle par med barn i alderen 0-16 år, er vel 80 prosent ektepar, mens de resterende 20 prosent er samboere. Tall fra samme undersøkelse viser ellers at den viktigste forskjellen mellom samboere og ektepar med barn er at ekteparene er noe mer "etablerte" enn samboerne. De har noe høyere husholdningsinntekt, de har flere barn og hovedpersonen i husholdningen er noe eldre.

I tillegg har vi gjort en annen avgrensning. Vi ser kun på ektepar med to barn i alderen 0-16 år. Ved å sammenligne inntektsnivået til familier som er like store, unngår en å måtte foreta problematiske korrigeringer for ulikheter i familiestørrelse, for eksempel ved bruk av såkalte forbruksvekter (se diskusjonen om dette i NOU 13/96: "Offentlige overføringer til barnefamilier"). Familiestatistikken viser ellers at det er mest vanlig for norske ektepar å ha to barn. I 1994 var det i Norge 129 000 familier bestående av ektepar med to barn under 17 år. Dette var 27 prosent av alle barnefamilier i Norge.

Familietypen "ektepar med to barn" er imidlertid ikke like representativ for barnefamiliene i alle deler av landet. Tall fra befolkningsstatistikken tyder på at andelen av ektepar med

to barn blant barnefamiliene er lavere i Finnmark enn for eksempel i Sogn og Fjordane og Agderfylkene. Vi vet blant annet at det er mindre vanlig for barna å bo sammen med begge foreldrene i Oslo og de tre nordligste fylkene, enn i Sogn og Fjordane. Vi vet også at det er mer vanlig at foreldrene er samboende i noen strøk av landet, for eksempel Trøndelag og Nord-Norge, enn i andre (Vestli 1996b). Mens nesten halvparten av alle barn under 18 år i Finnmark bor sammen med kun den ene av foreldrene eller i familier der foreldrene ikke er gifte (dvs. samboere), var dette tilfelle for kun hvert fjerde barn i Sogn og Fjordane.

Høyest familieinntekt i Oslo, Akershus, Rogaland og Finnmark

En norsk tobarnsfamilie hadde i 1994 en familieinntekt etter skatt på 334 000 kroner i gjennomsnitt. Det er familier bosatt i Oslo, Akershus, Rogaland og, kanskje litt overraskende, Finnmark som har den høyeste familieinntekten. Gjennomsnittsinntekten til en tobarnsfamilie i Oslo var i 1994 på 389 000 kroner, eller 17 prosent høyere enn landsgjennomsnittet.

De laveste familieinntektene har tobarnsfamiliene som bor i innlandsfylkene Oppland og Hedmark, i Agderfylkene og Nord-Trøndelag. Gjennomsnittlig inntekt etter skatt for tobarnsfamiliene i Oppland og Aust-Agder var i 1994 på 301 000 kroner. Dette var 11 prosent under landsgjennomsnittet og 29 prosent lavere enn gjennomsnittet for tilsvarende familietyper bosatt i Oslo.

Når en skal prøve å anslå en families økonomiske ressurser, er det relevant å legge den beregnede fordelingen ved å bo i egen bolig til inntekten, og på samme måte trekke kostnadene fra (se ramme om inntektsbegreper).

Inntektsopplysninger og -begreper

Inntektsopplysningene som er benyttet i denne artikkelen er hentet fra *inntektsregisteret*. Inntektsregisteret er en sammenkopling av flere ulike administrative registre som blant annet gir opplysninger om skattepliktige inntekter fra selvangivelsen og flere skattefrie stønader for alle bosatte personer i Norge. De inntektskomponentene som er benyttet i denne artikkelen framkommer etter følgende regnskap:

Yrkesinntekt
+ lønn, inklusive skattepliktige sykepenger
+ netto næringsinntekt (etter av- og nedskrivninger)
+ Kapitalinntekter
+ ligningsmessig inntekt av egen bolig
+ renteinntekter
+ aksjeutbytte
+ andre kapitalinntekter
+ Overføringer
+ barnetrygd
+ arbeidsledighetstrygd
+ ytelser fra folketrygden
+ tjenestepensjon
+ stipend
+ bostøtte
+ bidrag, livrenter
+ økonomisk sosialhjelp
+ grunnstønad
+ hjelpestønad
+ forsørgerfradrag
= Samlet inntekt
÷ Utlignet skatt
= Inntekt etter skatt
÷ Renteutgifter
÷ gjeldsrenter
÷ boligselskapsutgifter
= Disponibel inntekt

Det er imidlertid viktig å være oppmerksom på noen svakheter som inntektsopplysningene fra inntektsregisteret er beheftet med.

Det første gjelder opplysningene om *næringsinntekter*. Inntektsregisteret innhenter opplysninger om næringsinntekt fra postene på selvangivelsen. Dette betyr at det kun er netto næringsinntekt *etter* av- og nedskrivninger som blir registrert. I inntekts- og formuesundersøkelsen for husholdninger, som er en utvalgsundersøkelse, har en imidlertid muligheter for også å innhente næringsoppgaver som gir opplysninger om av- og nedskrivninger. I den samme inntekts- og formuesundersøkelsen er det videre vanlig å la av- og nedskrivninger inngå i næringsinntekten, og dermed i disponibel inntekt. Begrunnelsen for å gjøre dette er at også deler av beløpet som blir av- og nedskrevet kan benyttes til privat forbruk. Ifølge Inntekts- og formuesundersøkelsen 1994 utgjorde av- og nedskrivninger vel 6 000 kroner i gjennomsnitt for gruppen ektepar med to barn. Dette betyr igjen at de tallene som blir presentert i denne artikkelen i noen grad undervurderer inntektsnivået til næringsdrivende. Dette kan igjen gi ulike utslag for fylkene, avhengig av andelen næringsdrivende i de ulike fylkene.

Et annet problem gjelder feilføringer av næringsinntekter opptjent i en annen kommune enn der en er bosatt (utenbygds næringsinntekter). I selvangivelsen blir slike inntekter ført i en sekkepost kalt "andre inntekter" sammen med typiske kapitalinntekter, som for eksempel gevinst ved salg av opsjoner, aksjeutbytte som ikke er utdelt etter kriteriene i aksjeloven og ikke-betalte gjeldsrenter som det ble gitt fradrag for året før. I inntektsregisteret inngår "andre inntekter" i kapitalinntekter, og det er ikke mulig å skille ut utenbygds næringsinntekter. (I inntekts- og

formuesundersøkelsen er derimot dette mulig da en i tillegg til selvangivelsen også har tilgang til næringsoppgaver.) Dette betyr at sum kapitalinntekter er noe for høye i inntektsregisteret, sammenlignet med inntekts- og formuesundersøkelsen, og at sum næringsinntekter tilsvarende er noe for lave. For samlet inntekt og disponibel inntekt spiller derimot denne feilføringen ingen rolle. Det er imidlertid grunn til å anta at næringsvirksomhet i utenbygds kommuner er mest utbredt blant personer bosatt i Oslo og Akershus. Dette kan igjen bety at vi i denne artikkelen i noen grad overvurderer kapitalinntektene blant barnefamiliene i disse fylkene, og tilsvarende undervurderer næringsinntektene.

Et siste punkt gjelder inntekt av egen bolig. For å få et helt korrekt bilde av familienes økonomiske ressurser skulle, som antydnet ovenfor, den estimerte "fordelen ved å bo i egen bolig" vært trukket fra inntekten og kostnadene (renteutgiftene) vært lagt til, og at man stod igjen med et tall for *disponibel inntekt*. Tall for renteutgiftene, hentet fra selvangivelsen, er fullstendige, mens inntekten av egen bolig, basert på ligningsverdier, er betydelig undervurdert. Manglende balanse mellom disse inntekts- og kostnadstallene medfører at inntektsbegrepet *inntekt etter skatt* benyttes i stedet. På den måten unngår vi problemet med manglende symmetri i inntekts- og kostnadsdisposisjoner for bolig, når familienes økonomiske situasjon skal måles. Inntektstall for bolig fra selvangivelsen inngår riktignok i begrepet *inntekt etter skatt* som benyttes i denne artikkelen, men er så lave at de ikke har noen betydning for inntektsnivået.

Dette inntektsbegrepet, *disponibel inntekt*, skal derfor ideelt sett inkludere den reelle avkastningen en har av å bo i egen bolig, for eksempel som en prosent av boligens markedsverdi, eller det det ville koste å leie en tilsvarende bolig. Kostnadene som trekkes fra inntekten vil være gjeldsrenter.

Men datagrunnlaget for inntektsstatistikken gir kun korrekte tall for gjeldsrenter. Lave ligningsverdier undervurderer den fordelene eller "inntekten" en har ved å bo i egen bolig. Denne manglende symmetri mellom inntekts- og kostnadssiden for bolig i datamaterialet er et argument for å benytte begrepet *inntekt etter skatt*, dvs. inntekten etter skatt, men før fratrekk av gjeldsrenter, som mål på familienes økonomiske ressurser i stedet for disponibel inntekt.

Når det er sagt, så må det også sies at inntekt etter skatt undervurderer inntekten til personer som har egen bolig, men som ikke har renteutgifter på denne. Det vil imidlertid være få av disse blant barnefamiliene.

Størsteparten av en barnefamilies gjeld vil være knyttet til kjøp av egen bolig, og boligprisene varierer i stor grad med hvor i landet en bor. Statistikk over omsatte boligeiendommer viser for eksempel at boligprisene i Oslo, Akershus, Hordaland og Rogaland i 1995, ligger betydelig høyere enn for eksempel i Nord-Trøndelag og Finnmark (Statistisk sentralbyrå 1996a).

Det viser seg imidlertid at selv om en trekker fra renteutgifter i inntekten, så endrer ikke dette noe særlig på ulikhetene i inntektsnivået mellom fylkene. Renteutgiftene (gjeldsrenter + del av boligselskapsutgift) er riktig nok klart høyest for tobarnsfamilier bosatt i Akershus og Oslo, med henholdsvis 53 000 og 51 000 kroner, og

Tabell 1: Gjennomsnittlig inntekt etter skatt, renteutgifter og disponibel inntekt for ektepar med to barn under 17 år, etter fylke. Sortert etter inntekt etter skatt. 1994

	Inntekt etter skatt	Rente- utgifter	Dispo- nibel inntekt	Indeks. Inntekt etter skatt	Antall familier
Landet	334 206	44 693	289 512	100	128 857
Oppland	301 211	37 279	263 932	90	5 311
Aust-Agder	301 602	38 463	263 139	90	3 076
Hedmark	304 613	39 920	264 693	91	5 337
Vest-Agder	305 237	40 777	264 459	91	5 008
Nord-Trøndelag	305 764	43 340	262 425	91	3 223
Sogn og Fjordane	310 341	38 046	272 295	93	2 802
Telemark	311 051	39 043	272 007	93	4 983
Østfold	311 233	40 528	270 705	93	7 739
Møre og Romsdal	312 829	42 145	270 684	94	6 516
Nordland	318 550	43 864	274 686	95	5 564
Sør-Trøndelag	324 788	47 696	277 092	97	7 122
Troms	325 651	47 024	278 627	97	3 695
Hordaland	327 271	43 015	284 256	98	12 396
Buskerud	328 205	44 142	284 064	98	7 299
Vestfold	335 965	47 449	288 515	101	6 631
Finnmark	349 352	43 429	305 923	105	1 579
Rogaland	350 554	43 160	307 394	105	12 270
Akershus	370 352	52 649	317 702	111	16 500
Oslo	389 474	50 988	338 487	117	11 806

Kilde: Inntektsregisteret 1994

lavest for tobarnsfamiliene i Oppland og Sogn og Fjordane med henholdsvis 37 000 og 38 000 kroner. Men selv etter å ha trukket fra gjeldsrentene har tobarnsfamilien i Oslo og Akershus en disponibel inntekt som er henholdsvis 75 000 og 55 000 kroner høyere enn det tilsvarende familier i Nord-Trøndelag, Agderfylkene eller Hedmark og Oppland har.

Høyest yrkesinntekt i Oslo og Akershus

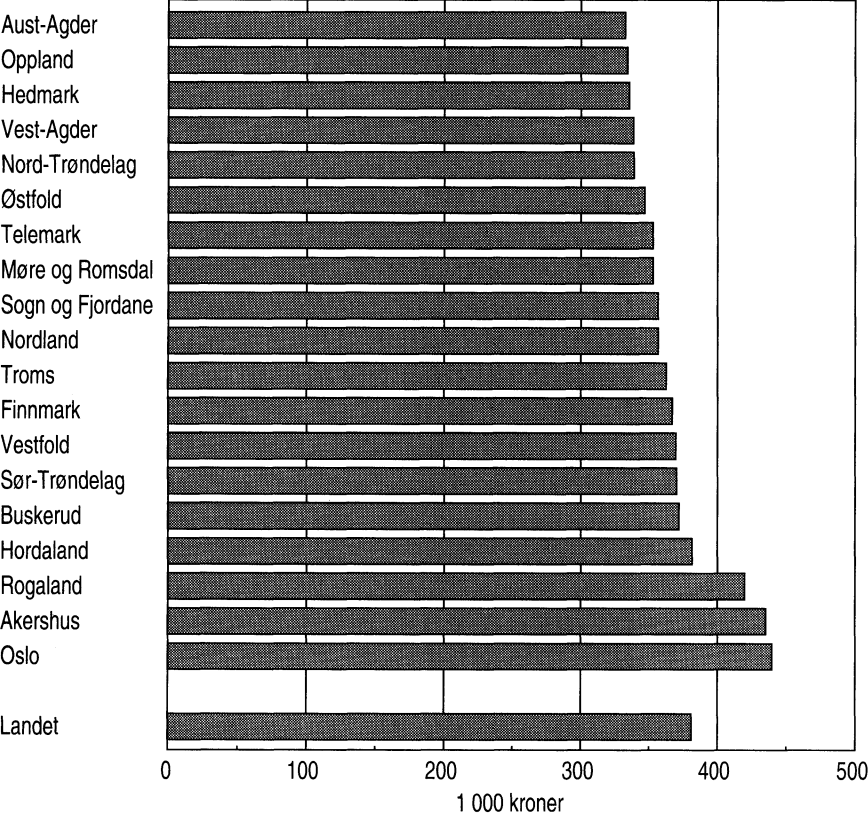
Forskjellene i familieinntekt mellom fylkene skyldes først og fremst ulikhet i yrkesinntekt. Yrkesinntekt er summen av lønnsinntekt og næringsinntekt fra selvstendig virksomhet. Gjennomsnittlig yrkesinntekt for tobarnsfamiliene i Norge var på 382 000 kroner i 1994, og yrkesinntekten utgjorde 86 prosent av den samlede familieinntekten. Figur 1 viser gjennomsnittlig yrkesinntekt for tobarnsfamiliene i de ulike fylkene.

Figuren viser omtrent det samme bildet som tabell 1 viste for inntekt etter skatt, med unntak av Finnmarks posisjon. De høyeste yrkesinntektene har barnefamiliene i Oslo, Akershus og Rogaland, mens tobarnsfamiliene i Hedmark og Oppland og Agderfylkene har de laveste yrkesinntektene. Forskjellen i yrkesinntekt mellom tobarnsfamiliene i Oslo og Akershus på den ene siden, og Agderfylkene og Hedmark/Oppland på den andre var vel 100 000 kroner i 1994.

Flest toinntektsfamilier i nord, færrest i sør

Yrkesaktivitet har stor betydning for barnefamiliers inntektsnivå (jf. NOU 13/96). I tabell 2 ser vi derfor på to indikatorer på yrkesaktivitet i tobarnsfamiliene. Den første indikatoren er antall yrkestilknyttede i familien. En person er her definert som yrkestilknyttet dersom summen av lønns- og næringsinntekt er større

Figur 1: Gjennomsnittlig yrkesinntekt for ektepar med to barn under 17 år, etter fylke. Rangert. 1994. 1 000 kroner

Kilde: Inntektsregisteret 1994

enn folketrygdens minsteytelse til en enslig pensjonist, det vil si 60 700 kroner i 1994. Den andre indikatoren er andelen av ekteparene som benytter hhv. skatteklasse 1 og 2.

For hele landet sett under ett har 25 prosent av tobarnsfamiliene kun én yrkestilknyttet, mens 72 prosent av familiene har begge foreldrene i inntektsgivende arbeid. I knapt 3 prosent av familiene er det ingen av foreldrene som er yrkestilknyttet.

Tabellen viser imidlertid interessante forskjeller mellom fylkene. Vi ser at det er mest vanlig at begge ektefellene har inntektsgivende arbeid i Nord-Norge, mens andelen toinntektsfami-

lier er lavest lengst i sør, dvs. i Agderfylkene. Det er flest toinntektsfamilier i Finnmark, der 80 prosent av tobarnsfamiliene har to yrkestilknyttede. Også Sogn og Fjordane, Trøndelagsfylkene, Nordland og Troms har mange toinntektsfamilier. Det er færrest toinntektsfamilier i Vest-Agder. Her er det kun 65 prosent av tobarnsfamiliene som har begge foreldrene i arbeid, og andelen som benytter skatteklasse 2 er også den høyeste i landet. Dette kan skyldes et mer tradisjonelt familiemønster, dårlig tilgang på jobber, eller mindre muligheter til å kombinere arbeid og barnepass. Barnehagedekningen i Vest-Agder er for eksempel den laveste i landet (NOU 13/96 s. 154).

Noe overraskende er det kanskje at andelen toinntektsfamilier i Oslo også er lav (69 prosent). Dette skyldes imidlertid at Oslo har en større andel tobarnsfamilier med innvandrerbakgrunn enn andre fylker. Innvandrerfamiliene er kjennetegnet ved at det er mindre vanlig at begge ektefellene er i jobb. Dersom vi utelater innvandrerne, så øker andelen toinntektsfamilier i Oslo til 77 prosent, noe som altså er blant de høyeste andelen i landet.²

Høyt lønnsnivå i Oslo, Akershus og Rogaland

Den lave familieinntekten til tobarnsfamiliene i Agderfylkene kan altså skyldes at det i disse fylkene er mindre vanlig at begge foreldrene er i jobb. Derimot kan ikke høy yrkesaktivitet forklare hvorfor familieinntektene til barnefamilie i Oslo, Akershus og Rogaland ligger så høyt. Det er ikke mer vanlig med to yrkestilknyttede her enn i andre fylker der familieinntektene er lavere. Den sannsynlige forklaringen er et generelt høyt lønnsnivå i disse fylkene.

Familieinntektene i Oslo, Akershus og Rogaland er først og fremst høye fordi *familiefedrene* har høy inntekt. Gjennomsnittlig yrkesinntekt for familiefedrene i Rogaland, Akershus og Oslo ligger på over 305 000 kroner i gjennomsnitt, noe som er 15 prosent høyere enn landsgjennomsnittet, og 35 prosent over yrkesinntektene til familiefedrene i Finnmark, Nord-Trøndelag, Oppland og Hedmark.

Det høye inntektsnivået til familiefedrene i Rogaland kan nok først og fremst tilskrives at det her har kommet mange godt betalte jobber i tilknytning til oljeindustrien. Ser vi for eksempel tilbake til perioden før oljeeventyret kom skikkelig i gang i Norge, så var det generelle inntektsnivået i Rogaland den gang til dels lavere enn landsgjennomsnittet. I 1972 var

Tabell 2: Andelen ektepar med to barn under 17 år etter antall yrkestilknyttede og skatteklasse, etter fylke. Sortert etter andelen med to yrkestilknyttede. 1994. Prosent

	Yrkestilknyttede av foreldrene			Skatteklasse	
	Ingen	Én	Begge	Klasse 1	Klasse 2
Vest-Agder	4	31	65	77	23
Aust-Agder	3	30	67	80	20
Oslo	6	25	69	78	22
Vestfold	2	28	70	80	20
Rogaland	2	28	70	78	22
Telemark	2	27	70	82	18
Østfold	2	27	71	81	19
Buskerud	2	27	71	81	19
Hordaland	2	26	72	80	20
Møre og Romsdal	2	26	72	81	19
Oppland	3	25	73	82	18
Hedmark	3	24	73	83	17
Akershus	2	25	74	81	19
Troms	3	20	77	87	13
Sør-Trøndelag	3	20	77	85	15
Nordland	3	19	78	87	13
Sogn og Fjordane	2	20	78	85	15
Nord-Trøndelag	3	19	78	87	13
Finnmark	2	18	80	86	14

Kilde: Innleksregisteret 1994

Tabell 3: Gjennomsnittlig yrkesinntekt for ektemannen, kona og barna for ektepar med to barn under 17 år, etter fylke. Sortert etter konas inntekt. 1994. Kroner¹

	Familie-inntekt	Ektemannens inntekt	Konas inntekt	Barnas inntekt
Landet	388 935	265 412	122 867	656
Vest-Agder	347 073	247 621	98 878	574
Aust-Agder	340 579	237 007	102 913	659
Østfold	355 751	242 418	112 751	582
Telemark	361 819	248 402	112 920	497
Oppland	342 392	227 300	114 238	853
Møre og Romsdal	360 711	245 472	114 526	713
Vestfold	378 183	262 005	115 519	660
Buskerud	380 253	263 242	116 367	643
Hedmark	344 520	227 347	116 503	670
Rogaland	426 840	308 307	117 882	651
Hordaland	389 401	268 995	119 724	681
Nord-Trøndelag	348 528	225 707	122 182	639
Sogn og Fjordane	362 067	237 379	123 769	919
Sør-Trøndelag	379 364	248 320	130 572	472
Nordland	366 484	232 130	133 520	834
Akershus	442 456	306 116	135 722	617
Troms	370 717	232 275	137 661	781
Oslo	447 179	305 152	141 450	576
Finnmark	374 652	225 782	147 643	1 227

¹ I motsetning til figur 1 er arbeidsledighetstrygd inkludert i yrkesinntekt
Kilde: Innleksregisteret 1994

for eksempel gjennomsnittlig nettoinntekt pr. innbygger i Rogaland 4 prosent under landsgjennomsnittet. Dette har imidlertid endret seg etter 1972. I 1994 hadde rogalendingene en nettoinntekt som lå 8 prosent over landsgjennomsnittet (Statistisk sentralbyrå 1972 og 1996b).

For familiefedrene i Oslo og Akershus skyldes nok det høye inntektsnivået at det i disse fylkene finnes mange jobber som krever lang utdanning. Utdanningsnivået til familiefedrene (og mødrene) er i disse fylkene derfor mye høyere enn i andre fylker. I Oslo hadde 46 prosent av familiefedrene utdanning på universitetsnivå. Tilsvarende tall for Akershus var 40 prosent. I fylkene Hedmark, Oppland og Østfold var det til sammenligning kun 24 prosent av familiefedrene som hadde så høy utdanning.

Mødrene oftere hovedforsørger i Nord-Norge

Tabell 3 bekrefter at mødrene i Nord-Norge i større grad enn mødrene i andre fylker bidrar til familieøkonomien ved å være i inntektsgivende arbeid. Selv om familiefedrene i tobarnsfamiliene i Nord-Norge har en yrkesinntekt som er blant de aller laveste i hele landet, så blir dette i stor grad kompensert for ved at mødrene har yrkesinntekter (148 000 kroner) som ligger godt over gjennomsnittet (123 000 kroner). Konsekvensen av dette er at den samlede yrkesinntekten for familiene i Nord-Norge er høyere enn i mange andre fylker. Det er også mer vanlig blant tobarnsfamiliene i Nord-Norge at det er mødrene som er hovedinntektstakeren i familien. I Finnmark er det for eksempel mødrene som har den høyeste yrkesinntekten i 23 prosent av tobarnsfamiliene. Dette står i klar kontrast til Rogaland, der tilsvarende andel kun er 10 prosent.

Vi legger for øvrig merke til at også barna i Finnmark i større grad enn i andre fylker bidrar til familieøkonomien, med en gjennomsnittlig yrkesinntekt på 1 200 kroner. Her dreier det seg kanskje om skjæring av torsketunger eller andre strøjobber i tilknytning til fiskerinæringen?

Lave yrkesinntekter i landbrukskommuner

En del av ulikhetene i familienes yrkesinntekt kan også forklares med at inntektene er opptjent i ulike næringer. Ser vi på tre av de fylkene som har blant de laveste yrkesinntektene i landet: Hedmark, Oppland og Nord-Trøndelag, så er disse fylkene kjennetegnet av at det er mange familier som har inntekten sin fra landbruket. I Nord-Trøndelag har for eksempel 9 prosent av familiefedrene hovedinntekten sin fra primærnæringen, mens tilsvarende tall for Oppland og Hedmark var henholdsvis 7 og 5 prosent. Gjennomsnittet for hele landet var 3 prosent.

Nå er det likevel ikke nødvendigvis slik at landbruksbefolkningen i disse fylkene har så mye dårligere råd enn andre barnefamilier. Som vi har gjort oppmerksom på i rammen om "inntektsopplysninger og -begreper", så registrerer datamaterialet vårt næringsinntekten etter av- og nedskrivninger. Dette betyr at det reelle inntektsnivået for familier som lever av egen næringsvirksomhet, i noen grad kan bli undervurdert i vårt materiale.

Høyest kapitalinntekter til familier bosatt rundt Oslofjorden

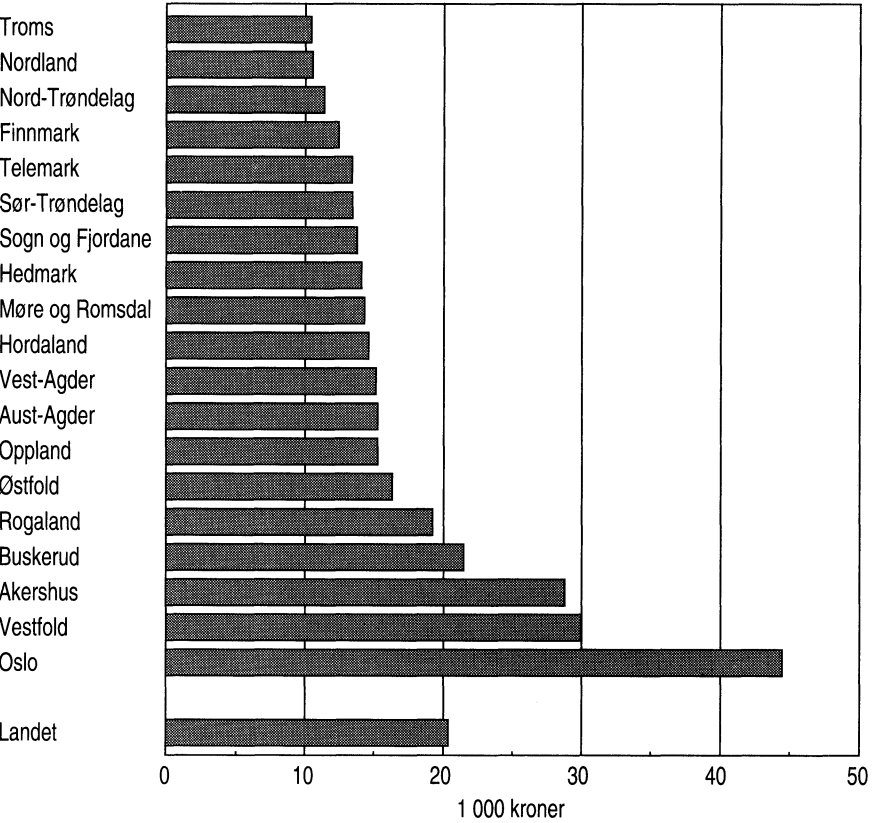
Den samlede familieinntekten til en tobarnsfamilie er sammensatt av flere ulike komponenter. Vi har allerede sett på fordelingen av den klart viktigste inntekten til barnefamilieene: yrkesinntekt. Men også to andre typer inntekter - kapitalinntekter og overføringer - har en viss betydning. Kapitalinntekt er renteinntekter fra

bankinnskudd og avkastningen fra ulike verdipapir, mens overføringer er mottatte stønader som for eksempel barnetrygd, arbeidsledighetstrygd og ytelser fra folketrygden (se rammen for en nærmere gjennomgang av hva som inngår i inntektsbegrepene).

De fleste barnefamilieene har små kapitalinntekter, og befinner seg vel heller ikke i en livsfase der det er lett å spare. I gjennomsnitt mottok tobarnsfamilieene vel 20 000 kroner i kapitalinntekter i 1994. Det er likevel store regionale forskjeller, Oslo står i en klasse for seg. Der hadde tobarnsfamilieene i gjennomsnitt 44 000 kroner i kapitalinntekter i 1994. De største enkeltpostene for Oslo-familieene var aksjeutbytte med 18 000 kro-

ner, og sekkeposten "andre kapitalinntekter" med 16 000 kroner. At posten "andre kapitalinntekter" er så høy i Oslo, kan tyde på at det her kan skjule seg inntekter som egentlig er næringsinntekter fra utenbygds kommuner, og ikke kapitalinntekter. Dette skyldes at det i inntektsregisteret ikke er mulig å skille ut slike næringsinntekter fra rene kapitalinntekter, se diskusjonen om inntektsbegrepet i rammen. Vi ser ellers at også barnefamilieene i Vestfold, Akershus og Buskerud har relativt høye kapitalinntekter. De langt fleste barnefamilieene bosatt i de andre fylkene har imidlertid relativt beskjedne kapitalinntekter, med et gjennomsnittsbeløp på cirka 15 000 kroner. De laveste kapitalinntektene har barnefamilieene i

Figur 2: Gjennomsnittlig kapitalinntekt for ektepar med to barn under 17 år, etter fylke. Rangert. 1994. 1 000 kroner

Kilde: Inntektsregisteret 1994

Nord-Trøndelag og i de tre nordnorske fylkene. Tobarnsfamiliene i Troms har de aller laveste kapitalinntektene med kun 10 000 kroner i gjennomsnitt.

Minst overføringer til barnefamiliene på Vestlandet, mest til Nord-Norge

Det er lite variasjon mellom fylkene når det gjelder mottatte overføringer. Finnmarksfamiliene ligger imidlertid noe høyere enn familier i andre fylker med vel 52 000 kroner i gjennomsnitt, noe som er om lag 9 000 kroner høyere enn gjennomsnittet for alle tobarnsfamilier i landet. De store overføringene til barnefamiliene i Finnmark og i noen grad Nord-Troms, skyldes imidlertid at barnefa-

milier i disse fylkene mottar et tillegg i barnetrygden. I 1994 var dette tillegget på 3 732 kroner pr. barn pr. år. En tobarnsfamilie i Finnmark og Nord-Troms mottok dermed 7 464 kroner mer i barnetrygd pr. år enn de ville gjort om de hadde bodd andre steder i landet.

Det er barnefamiliene i Akershus som sammen med de fire vestlandsfylkene mottar minst i overføringer. Aller minst overføringer mottar tobarnsfamiliene i Sogn og Fjordane med i gjennomsnitt 37 000 kroner. Når sognefamiliene mottar så lite i overføringer, så skyldes dette først og fremst at de i gjennomsnitt mottar mindre folketrygd (for eksempel uføretrygd), mindre dagpenger ved

arbeidsledighet, mindre underholdsbidrag, og - sammen med Finnmark - mindre økonomisk sosialhjelp enn tobarnsfamiliene i andre fylker.

Flest rike barnefamilier i Oslo, men også flest fattige

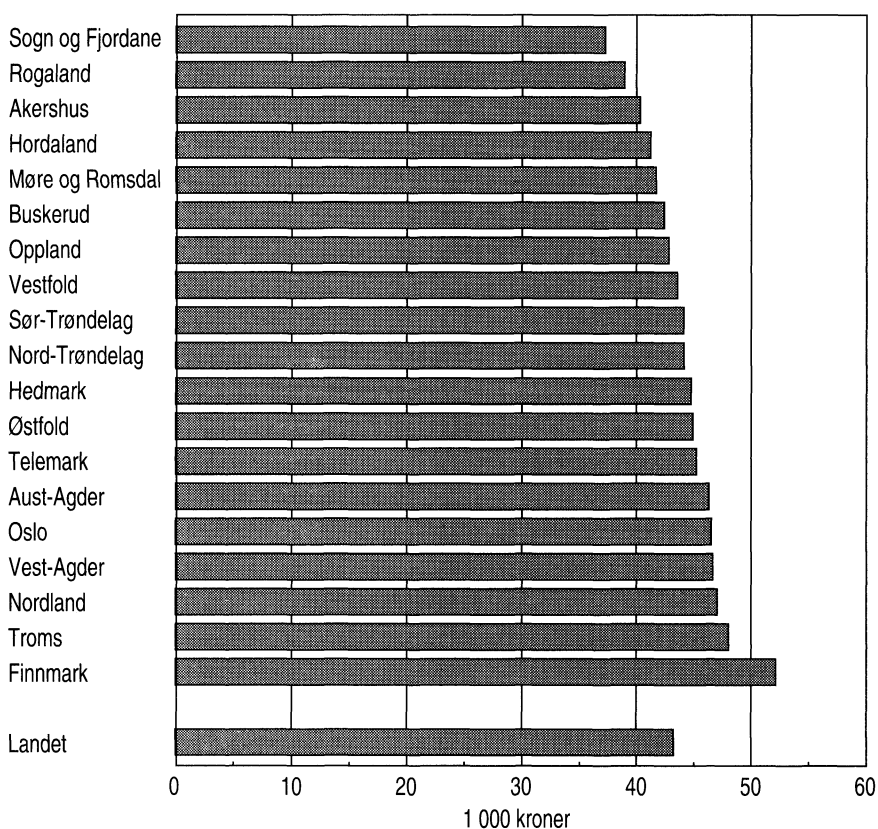
Gjennomsnittstallene har vist at inntektsnivået er høyest for tobarnsfamiliene i Oslo. Gjennomsnittstall sier imidlertid ingenting om hvordan fordelingen av inntektene er, om det for eksempel er noen få familier med svært høye inntekter som drar gjennomsnittet opp, mens resten av familiene har en mer beskjeden inntekt.

Tabell 4 viser at det i Oslo er mange tobarnsfamilier som har svært høy familieinntekt, men vi ser også at det er mange som har svært lav inntekt i Oslo. Det er 13,9 prosent av familiene i Oslo som har en inntekt etter skatt på over en halv million kroner i 1994, mens det kun var 5,7 prosent av alle tobarnsfamiliene i landet sett under ett som hadde en så høy inntekt. Vi ser også at det er i Oslo at det er flest familier med lav inntekt. Av alle tobarnsfamilier i Oslo hadde 11,3 prosent under 200 000 kroner i inntekt etter skatt. Dette tyder på at inntektsspredningen er mye større i Oslo enn i andre fylker. Tabellen viser ellers at det er relativt mange tobarnsfamilier med lav inntekt, det vil si under 200 000 kroner i inntektsfylkene Oppland og Hedmark og i Agderfylkene. Færrest familier med så lav inntekt finner en i Akershus og Finnmark.

Minst inntektsforskjeller i Sogn og Fjordane

I tabell 5 ser vi nærmere på inntektsforskjellene innen barnefamiliene i de ulike fylkene. Tabellen viser gjennomsnittlig inntekt etter skatt for den tidelen av familiene med lavest inntekt (desil 1) og den tidelen med høyest inntekt (desil 10). I tillegg viser tabellen hvor mye mer i inntekt

Figur 3: Gjennomsnittlige overføringer for ektepar med to barn under 17 år, etter fylke. Rangert. 1994. 1 000 kroner

Kilde: Inntektsregisteret 1994

Tabell 4: Andelen ektepar med to barn under 17 år fordelt på ulike inntektstrinn, etter fylke. 1994. Prosent

	Alle	Inntekt etter skatt (1 000 kr)				
		-199	200-299	300-399	400-499	500-
Landet	100	7,5	34,6	40	12,2	5,7
Østfold	100	8,2	42,1	38,3	8,1	3,3
Akershus	100	5,0	25,1	40,1	19,8	10,0
Oslo	100	11,3	22,0	33,5	19,3	13,9
Hedmark	100	9,8	43,1	37,3	7,2	2,6
Oppland	100	10,5	43,3	35,8	7,8	2,7
Buskerud	100	7,8	35,6	40,7	11,2	4,7
Vestfold	100	6,1	38,2	40,0	11,1	4,5
Telemark	100	8,1	41,1	39,3	8,3	3,3
Aust-Agder	100	8,7	45,4	36,9	6,7	2,3
Vest-Agder	100	8,7	44,7	36,7	7,0	3,1
Rogaland	100	5,8	32,3	40,1	13,6	8,1
Hordaland	100	6,3	35,3	42,0	11,8	4,6
Sogn og Fjordane	100	7,0	39,5	43,4	7,7	2,4
Møre og Romsdal	100	7,2	39,8	41,7	8,4	2,9
Sør-Trøndelag	100	7,5	33,8	42,4	12,2	4,1
Nord-Trøndelag	100	7,6	42,9	40,2	7,1	2,3
Nordland	100	7,4	33,3	47,8	8,9	2,7
Troms	100	6,7	30,7	47,9	11,6	3,1
Finnmark	100	5,3	23,2	49,0	16,7	6,0

Tabell 5: Gjennomsnittlig inntekt etter skatt for desilgruppe 1 og 10. Ektepar med to barn under 17 år. 1994. Kroner

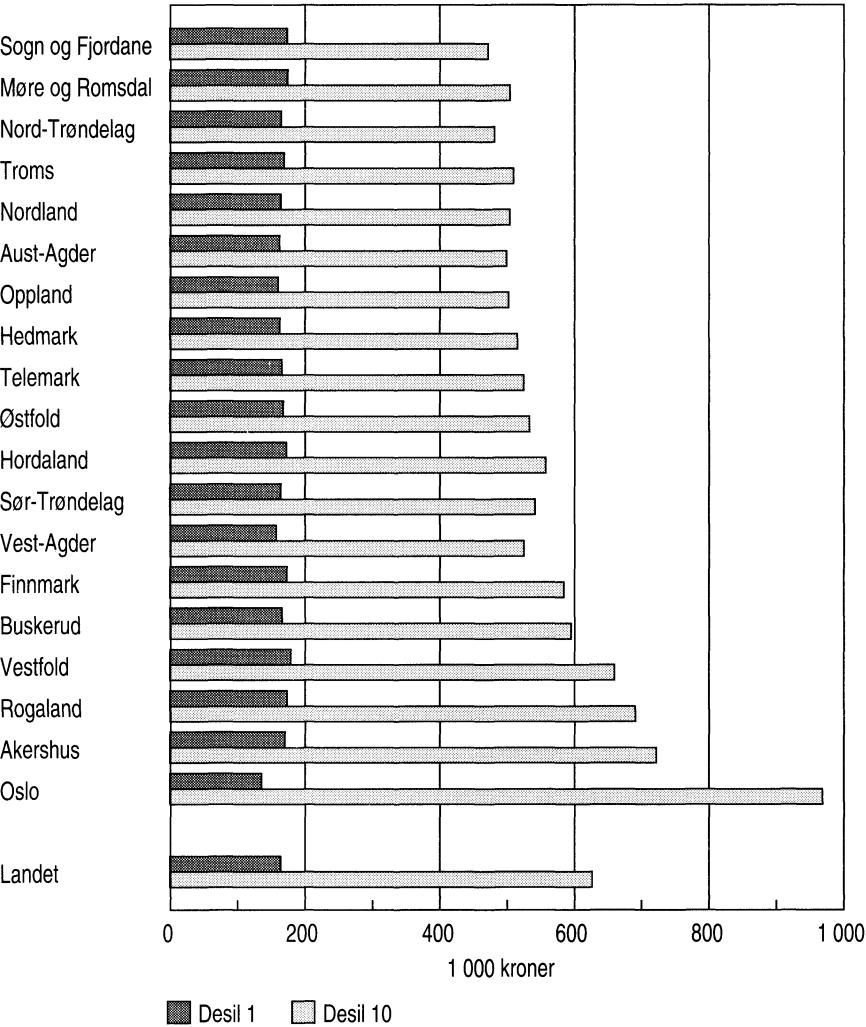
	Gjennomsnittlig inntekt		Forholdet mellom den fattigste og den rikeste tidelen
	Desil 1	Desil 10	
Landet	164 184	626 264	3,8
Sogn og Fjordane	173 717	472 311	2,7
Møre og Romsdal	174 219	504 578	2,9
Nord-Trøndelag	164 712	481 745	2,9
Troms	169 335	509 611	3,0
Nordland	164 530	503 911	3,1
Aust-Agder	162 654	499 530	3,1
Oppland	160 219	502 089	3,1
Hedmark	163 047	515 446	3,2
Telemark	165 740	524 726	3,2
Østfold	168 024	533 484	3,2
Hordaland	172 447	557 140	3,2
Sør-Trøndelag	164 438	541 974	3,3
Vest-Agder	157 506	525 119	3,3
Finnmark	172 945	584 409	3,4
Buskerud	166 200	594 984	3,6
Vestfold	179 175	659 563	3,7
Rogaland	173 361	690 390	4,0
Akershus	170 235	722 261	4,2
Oslo	135 700	968 600	7,1

den rikeste tidelen har i forhold til den fattigste tidelen innen de ulike fylkene.

Tabellen bekrefter at de økonomiske forskjellene er klart størst innen tobarnsfamiliene i Oslo. Den rikeste tidelen av tobarnsfamiliene i Oslo har for eksempel en inntekt etter skatt som er hele 7,1 ganger høyere enn det den fattigste tidelen hadde. I skarp kontrast til Oslo står inntektsfordelingen blant tobarnsfamiliene i Sogn og Fjordane. Forholdet mellom den rikeste og fattigste tidelen er her mye mindre (bare 2,7). Andre fylker der inntektsfordelingen blant barnefamilie- ne er jevn, er Nord-Trøndelag, Troms og Møre og Romsdal. Derimot er ulikhetene større i fylker der gjennomsnittsinntekten er høy. I tillegg til Oslo er ulikhetene relativt store blant barnefamilie- ne i Akershus og Rogaland.

Med unntak av Oslo er det liten forskjell mellom fylkene når det gjelder gjennomsnittlig inntekt etter skatt for tidelen med lavest inntekt. Gjennomsnittsinntekten ligger i alle fylkene (unntatt Oslo) på mellom 160 000 og 180 000 kroner for denne gruppen. I Oslo er derimot gjennomsnittsinntekten for den fattigste tidelen kun 136 000 kroner.³ Derimot er det betrakkelig større variasjon når en ser på inntektsnivået til den rikeste tidelen. Lavest inntekt har de "rike" i Sogn og Fjordane med en gjennomsnittsinntekt på 472 000 kroner. Inntektsnivået er også relativt lavt for de rikeste tobarnsfamiliene bosatt i Nord-Trøndelag og Aust-Agder, med en gjennomsnittlig inntekt på under 500 000 kroner. På motsatt side av skalaen finner vi igjen Oslo. Den rikeste tidelen av tobarnsfamiliene har her en gjennomsnittsinntekt som er på 969 000 kroner, noe som altså er mer enn dobbelt så høy inntekt som de "rike" tobarnsfamiliene i Sogn og Fjordane. Inntektsnivået for den

Figur 4: Gjennomsnittlig inntekt etter skatt for den fattigste og den rikeste tidelen av ekteparene med to barn under 17 år. Rangert etter forholdet mellom den fattigste og den rikeste tidelen. 1994. 1 000 kroner

Kilde: Inntektsregisteret 1994

rikeste tidelen er også relativt høyt i Akershus (722 000 kroner), Rogaland (690 000 kroner) og Vestfold (660 000 kroner).

Som det vil gå fram av artikkelen er det tobarnsfamiliene bosatt i Oslo som særlig skiller seg ut fra tilsvarende familier i andre fylker. De har høyere gjennomsnittsinntekt, men inn-

tekten er så mye skjevare fordelt her enn i andre fylker. Dette skyldes nok for en stor del at Oslo er det eneste fylket i landet som også er en storby. Men selv om vi sammenligner Oslo med de andre store byene i landet, så skiller Oslo seg fremdeles ut ved å ha de største økonomiske forskjellene blant barnefamilie.⁴ Dette bekrefter vel i så måte tidligere studier der

det blir påpekt at de største levekårsforskjellene i landet finnes nettopp i Oslo (Barstad 1995).

- 1. Forskjellen på en husholdning og en familie kan kort oppsummeres som følger: En husholdning er alle personer som bor i samme bolig uansett slektsforhold. En husholdning kan derfor bestå av flere familier. Det finnes imidlertid ingen registeropplysninger over husholdninger i Norge, og med unntak for folketellingene blir husholdningsstatistikk samlet inn ved hjelp av utvalgsundersøkelser. En familie er derimot personer som er bosatt på samme adresse og som har samme familienummer. To samboere uten felles barn vil for eksempel ha hvert sitt familienummer, og blir dermed regnet som to familier i familiestatistikken. Et ektepar (med eller uten barn) vil derimot bli regnet som én familie, og alle familiemedlemmene vil ha samme familienummer. Familiestatistikken lages på bakgrunn av registeropplysninger fra Det sentrale folkeregister (Vestli 1996a).
- 2. I Oslo var 22 prosent av alle tobarnsfamilier enten første- eller andregenerasjonsinnvandrere. Dette er en betydelig høyere andel enn i andre fylker. Tabellen under viser klart at den innvandrerbefolkningen inngår i data-materialet eller ikke, har stor betydning for f.eks. antall yrkestilknyttede i familien, gjennomsnittlig inntekt og ulikhet.

Tabell A.
Statistikk for Oslo med og uten innvandrerpopulasjonen. Ektepar med to barn under 17 år. 1994

	Med innvandrere	Uten innvandrere
Antall yrkestilknyttede i familien		
0	5,6	1,1
1	25,1	21,7
2	69,3	77,2
Andel ektepar som har skatteklasse 2	22,5	16,4
Gjennomsnittlig beløp		
Yrkesinntekt	440 900	496 300
Kapitalinntekt	44 500	54 100
Overføringer	46 600	39 900
Inntekt etter skatt	389 500	427 800
Gjennomsnitt		
Desil 1	135 700	200 000
Desil 10	968 600	1 036 400
Antall familier	11 806	9 202

3. Som det vil gå fram av tabell A over, så kan det lave inntektsnivået til desil 1 i Oslo i høy grad tilskrives det lave inntektsnivået til innvandrerfamiliene i Oslo. Dersom vi utelater disse, så vil gjennomsnittsinntekten til desil 1 i Oslo øke til 200 000 kroner, som da er høyere enn i alle andre fylker.

4. Tabell B under viser gjennomsnittlig inntekt etter skatt for alle ektepar med to barn i de fire største byene. I tillegg viser tabellen gjennomsnittlig inntekt etter skatt for desil 1 og 10 og forholdet mellom desil 10 og desil 1.

Tabell B.
Inntektsnivå og ulikhet blant ektepar med to barn under 17 år. Inntekt etter skatt. 1994

	Gjennomsnitt			Forholdet mellom den fattigste og den rikeste tidelen
	Alle	Desil 1	Desil 10	
Oslo	389500	135700	968600	7,1
Bergen	343200	174000	602300	3,5
Trondheim	344200	161600	590727	3,7
Stavanger	385565	169800	796170	4,7

Litteratur

Barstad, Anders (1995): *Levekår i by og land*. Samfunnsspeilet nr. 1/95. Statistisk sentralbyrå.

NOU 1996: 13: *Offentlige overføringer til barnefamilier*. Barne- og familiedepartementet.

Statistisk sentralbyrå (1996a): *Ukens statistikk* nr. 14/15 1996.

Statistisk sentralbyrå (1996b): *Ukens statistikk* nr. 6/96.

Statistisk sentralbyrå (1975): *Skattestatistikk 1972*. NOS A 664.

Vestli, Sissel (1996a): *Avklaring av begrep og kjennemerker i familie- og barnestatistikken*. Notater 96/24, Statistisk sentralbyrå.

Vestli, Sissel (1996b): *Med barn i fokus: Barnestatistikk fra 1989 til 1995*. Samfunnsspeilet nr. 3/96. Statistisk sentralbyrå.

Jon Epland er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for inntekts- og lønnsstatistikk.

Terje Erstad er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for inntekts- og lønnsstatistikk.

Nordiske mødres inntog på arbeidsmarkedet

50

Norden oppfattes ofte som et område med lik politikk og praksis, men nordiske kvinner er ikke alltid så like når det gjelder å kombinere barn og jobb. Spesielt blir forskjellene tydelige når utviklingen sees i et historisk perspektiv. Gunstige permisjonsordninger i forbindelse med fødsler og barnepass har vært viktige for en stabil yrkestilknytning blant kvinner, noe som har gitt svenske mødre et forsprang. Norge har lenge vært nordens "sinke" på dette feltet, viser både tidligere forskning og resultater fra et pågående nordisk komparativt prosjekt i Statistisk sentralbyrå.

Marit Rønsen

Et velkjent og mye omtalt trekk ved vestlige industriland de siste tiårene har vært kvinners, og spesielt mødres, sterke inntog på arbeidsmarkedet. Nordiske kvinner har vært blant forløperne i denne utviklingen. Det blir ofte satt i sammenheng med den aktive rollen velferdsstaten spiller i de nordiske land. Godt utbygde offentlige tjenester har fritatt kvinner for mange private omsorgsoppgaver samtidig som det er blitt skapt mange nye jobber i offentlig sektor. Enkelte har hevdet at slikt engasjement fra det offentliges side svekker familien som institusjon. Kvinners økte yrkesdeltakelse er også blitt trukket fram som en av grunnene til den sterke nedgangen i fruktbarheten til under reproduksjonsnivå i omtrent samtlige vestlige land. Men da er det et tankekors at fruktbarheten i Norden er høyere enn i andre land i Europa, der yrkesdeltakelsen blant kvinner er lavere, og der det er mindre offentlig engasjement og mer tradisjonelle kjønnsroller (se Ellingsæter og Rønsen 1996 for en nærmere diskusjon).

Livsløpet i fokus

Norden oppfattes ofte som et område med lik politikk og praksis. I denne artikkelen setter vi søkelyset på hvor like nordiske kvinner er når det gjelder å kombinere barn og et aktivt yrkesliv. For å få et bilde av i hvilken grad nordiske kvinner skiller seg fra kvinner i andre land, starter vi med å sette Norden inn i et bredere europeisk perspektiv. På denne bakgrunn stiller vi spørsmål om vi kan snakke om et felles nordisk mønster, eller om det også er merkbare forskjeller mellom disse landene. Problemstillingen belyses først ved en kort gjennomgang av hva tidligere forskning har frembrakt av kunnskap på området. Deretter omtales noen nyere resultater fra et pågående prosjekt i Statistisk sentralbyrå, der vi gjør sammenlignende analyser av nordiske kvinners fruktbarhet og yrkesdel-

takelse. Utgangspunktet er å studere kvinners livsløp, og ikke bare deres situasjon på ett bestemt tidspunkt i livet. Analysene er basert på de siste landsrepresentative livsløpsundersøkelsene vi har fra de nordiske land, Statistisk sentralbyrås Familie- og yrkesundersøkelse 1988 samt tilsvarende undersøkelser fra Finland i 1989 og Sverige i 1992¹. Det betyr at vi mangler opplysninger om utviklingen de aller siste årene, men siden livsløp endrer seg relativt langsomt, vil resultatene fremdeles være relevante for dagens situasjon.

Fruktbarhet og yrkesaktivitet i Vest-Europa

En sammenligning av de tolv medlemslandene i EU i 1991 (EU12) samt Finland, Norge og Sverige avdekker stor variasjon i kvinners fruktbarhet og yrkesdeltakelse i Europa (tabell 1). En del likhetstrekk er likevel synlige. De nordiske land pluss Frankrike kan for eksempel karakteriseres ved både relativt høy yrkesdeltakelse og relativt høy fruktbarhet, mens tidligere Vest-Tyskland og de sydeuropeiske landene Hellas, Spania og Italia danner en gruppe med lav yrkesdeltakelse og lav fruktbarhet. I England, Irland, Nederland og Luxembourg finner vi et mønster med lav yrkesdeltakelse kombinert med høy fruktbarhet, mens Belgia og Portugal kjennetegnes ved høy yrkesdeltakelse og lav fruktbarhet.

Hva kan slike forskjeller skyldes? Det er opplagt at resultatene må sees i en historisk og kulturell sammenheng, og at en rekke økonomiske, sosiale og politiske faktorer kommer inn i bildet. Forskjellig utforming og omfang av velferdsstaten vil legge ulike føringer på kvinners yrkes- og familierolle gjennom de rammer og muligheter som skapes for deres yrkesdeltakelse. Et populært utgangspunkt for å analysere arbeidsmarkedets organisering i et velferdsstatsperspektiv er

Tabell 1: Andelen i arbeidsstyrken (prosent) blant mødre med minst ett barn under 10 år og samlet fruktbarhetstall¹. Vest-Europa (EU12) og Norden 1991

Land	Andel i arbeidsstyrken	Samlet fruktbarhetstall
Danmark	87	1,68
Tyskland (tidligere Vest)	50	1,42
Nederland	46	1,61
England	58	1,82
Belgia	69	1,57
Hellas	46	1,40
Spania	44	1,30
Frankrike	67	1,77
Irland	38	2,10
Italia	50	1,29
Luxembourg	42	1,60
Portugal	75	1,58
Finland	69 ²	1,79
Norge	72 ²	1,92
Sverige	87 ²	2,11

¹ Det antall barn hver kvinne kommer til å føde under forutsetning av at fruktbarhetsmønsteret i perioden varer ved og dødsfall ikke forekommer
² Barn i alderen 0-6 år
Kilde: European Commission Network on Childcare 1993. Eurostat 1995. Council of Europe 1995

Esping-Andersens tre idealtyper:
(i) det sosialdemokratiske regimet,
(ii) det liberale regimet og
(iii) det konservative eller korporative regimet (for en nærmere omtale se f.eks. Ellingsæter 1992 og Kitterød 1993). Det sosialdemokratiske regimet kjennetegnes ved universelle trygderettigheter, høyt nivå på offentlige ytelser og et omfattende offentlig engasjement i omsorgen for barn, syke og gamle. Skattesystemet er vanligvis basert på separat, individuell beskatning. En viktig politisk målsetting er full sysselsetting for både kvinner og menn. De nordiske land er typiske representanter for det sosialdemokratiske regimet. Det liberale regimet preges av beskjedne universelle overføringer og behovsprøvede ytelser. Omsorgen for barn, syke og gamle betraktes stort sett som et privat anliggende. Staten gjør

lite for å stimulere kvinners sysselsetting, men siden forsørgerfordelene i skattesystemet er begrenset, er likevel mange kvinner nødt til å jobbe for å spe på familiens inntekt. Land som kan karakteriseres som liberale velferdsstater er Canada, Australia, USA og delvis England.

Det konservative/korporative regimet er sterkt preget av den katolske kirke og ønsket om å bevare tradisjonelle familieverdier. Familiepolitikken oppmuntrer til å få barn, men offentlige barneomsorgsordninger og andre tjenester som fritar familiene for privat omsorg, er lite utbygget. Staten griper vanligvis bare inn når familiens ressurser ikke lenger strekker til. Forsørgerfordelene i skattesystemet gjør det også mindre lønnsomt for gifte kvinner å være yrkesaktive (Gustafsson 1992). Tidligere Vest-Tyskland er et eksempel på et land med typiske konservative karaktertrekk.

Selv om Esping-Andersens velferdstypologier ikke primært ble utviklet for å analysere kvinners arbeid, har de ofte tjent som utgangspunkt for internasjonale sammenlignende studier (se f.eks. Ellingsæter 1992; Kitterød 1993). Alle land lar seg imidlertid ikke lett plassere i én av de tre kategoriene. Spania, Portugal og Hellas ligger for eksempel nært det liberale regimet (behovsprøvede ytelser og begrensede offentlige overføringer) på enkelte områder, mens de på andre områder ligger nærmere det konservative/korporative regimet (tradisjonelle familieverdier basert på en sterk religiøs tradisjon). Det er vanskelig å finne noe felles mønster i kvinners yrkesdeltakelse i disse landene. Portugal har overraskende høye yrkesprosjenter blant mødre (tabell 1), høyere enn f.eks. Finland og Norge, mens de greske og spanske andelene er blant de laveste i Europa. Andre land er også vanskelige å plassere innen én av typologiene, f.eks.

Nederland (se Kitterød 1993 for en nærmere diskusjon).

Avvikeren Norge

Forestillingen om en enhetlig skandinavisk velferdsstatsmodell har etter hvert blitt utfordret av flere forskere (se f.eks. Leira 1993 og Ellingsæter 1996). Ifølge Leira har norsk politikk overfor utearbeidende mødre vært mer kontroversiell enn politikken i andre skandinaviske land. Reformen har kommet etter en serie politiske kompromisser, og ikke som en følge av sterk konsensus. Mens barnehageutbyggingen i Sverige og Danmark stort sett skjedde for å møte behovet til yrkesaktive mødre, ble den norske utbyggingen vesentlig motivert ut fra barnas behov. Resultatet ble at det offentlige barnehagetilbudet i Norge lenge lå langt etter tilbudet i de andre landene og også langt etter behovet til yrkesaktive mødre.

En nyere analyse av foreldres forsørgerpreferanser og forsørgernormer (Ellingsæter 1996) kaster ytterligere lys over forskjellene mellom de skandinaviske land. Ellingsæter skiller mellom tre alternative forsørgermodeller:
(i) mannen som hovedforsørger
(ii) kona som juniorpartner og
(iii) felles forsørgelse. I motsetning til den vanlige oppfatningen om at likestillingen har kommet lengst i Sverige, tyder resultatene på at danske foreldre har de sterkeste likestillingspreferansene, mens svenske og norske forhold skaper flere juniorpartnerfamilier. Mange flere norske foreldre opplever imidlertid at det rettes tradisjonelle forsørgernormer mot dem fra samfunnets side. Dette kan blant annet være et resultat av den tvetydige innstillingen til yrkesaktive mødre som lenge var typisk for norsk politikk (Skrede 1993). En viktig faktor for danningen av forsørgerpreferanser og -normer synes å være i hvilken grad generøse permisjonsordninger

og fleksibel arbeidstid gjør det mulig å kombinere foreldre- og yrkesrollen (Ellingsæter 1996). I Danmark ser det ut til at en høy barnehagedekning for de yngste barna kombinert med relativt korte fødselspermisjoner og færre muligheter for deltidsarbeid, har fremmet en likestilt felles forsørgelsesmodell. Det er i dag imidlertid tegn til at danske mødre kunne ønske å arbeide mindre, siden det er mødre med små barn som har den høyeste andelen kvinnelige arbeidsledige i Danmark (Leth-Sørensen 1996). Danske kvinner kan også virke noe mer tilbakeholdne når det gjelder å få barn, idet fruktbarheten i Danmark har ligget lavere enn i Sverige og Norge helt siden slutten av 1970-tallet.

Lengst yrkestradisjon og minst deltidsarbeid i Finland

Sett i nordisk perspektiv² har finske kvinner den lengste og sterkeste yrkestradisjonen. Helt siden 1960-årene har de utgjort mer enn 40 prosent av den finske arbeidsstyrken (Salmi 1994). Mens 1950- og begynnelsen av 1960-årene var husmødrenes gyldne tidsalder i de andre nordiske land, var situasjonen en annen i Finland, som aldri har hatt noen husmoræra (Haavio-Mannila 1972). I 1970 var over halvparten av gifte finske kvinner aktive på arbeidsmarkedet sammenlignet med omtrent 40 prosent i Sverige og Danmark og mindre enn 25 prosent i Norge (Skrede 1986). På syttitallet ble forskjellene stadig mindre, og fra begynnelsen av åttitallet har Sverige hatt den høyeste yrkesdeltakelsen blant kvinner i yrkesaktiv alder (20-64 år) (tabell 2). Siden midten av åttitallet har det vært en svak nedgang i yrkesandelen blant finske kvinner, og i 1990 var den omtrent på samme nivå som i Norge (henholdsvis 74 og 72 prosent).

Et annet særtrekk ved finske kvinners yrkesmønster er den meget lave an-

Tabell 2: Andelen i arbeidsstyrken blant kvinner 20-64 (66)¹ år. Utvalgte årstall 1970-1993

	Danmark	Finland	Norge	Sverige
1970	52	65	-	60
1975	65	70	54	69
1980	74	74	64	77
1985	76	79	68	82
1990	77	76	72	85
1991	77	75	72	84
1992	77	75	72	83
1993	-	74	72	81

¹ Danmark og Norge: 20-66 år. Finland og Sverige: 20-64 år

Kilde: Women and Men in the Nordic Countries. Fact and figures 1994. Nordisk Ministerråd, København

delen som jobber deltid. Mens 40-50 prosent av alle sysselsatte kvinner i Sverige, Danmark og Norge tradisjonelt har jobbet deltid, gjelder det bare 10-12 prosent i Finland (Nätti 1995). I de andre nordiske land økte deltidsandelen helt fram til begynnelsen av åttitallet, men har deretter gått noe ned, mens den i Finland har holdt seg på et konstant lavt nivå. Flere forskere har vært opptatt av årsakene til særtrekkene i det finske mønsteret. Mange betrakter den sene, men meget raske, moderniseringen av det finske samfunnet fra en landbruksøkonomi til en tjenesteproduserende økonomi som en av de viktigste faktorene (se f.eks. Salmi 1994). I landbruket var kvinners arbeid både en nødvendighet og en selvfølge. Da nedgangen i landbruksøkonomien kom for fullt på 1960-tallet, gjorde den tidens sterke kvinnebevegelse og sosiale radikalisme det naturlig for kvinner å fortsette i arbeidslivet på lik linje med menn også utenfor gårdsbruket. Andre faktorer som har bidratt til den spesielle finske utviklingen, er den relativt lave levestandarden etter den annen verdenskrig med store materielle og menneskelige tap og store krigserstatninger til Russland. Boligpolitikken i etterkrigstiden som favoriserte eie framfor leie, gjorde det også svært

dyrt å bo og vanskelig for en familie å greie seg på én inntekt (Nätti 1995, Salmi 1994).

Når begynner mor å jobbe igjen?

De høye yrkesandelene blant småbarnsmødre i nordiske land viser at barn og jobb ikke lenger er så uforenlig som tidligere antatt. Men mødres deltakelse i yrkeslivet påvirkes fremdeles av hvor mange barn de har og hvor gamle barna er, og fødsler og omsorgsarbeid er hovedgrunnen til at kvinner har hyppigere og lengre yrkesavbrudd enn menn. Det kan ha betydning for kvinners investeringer i utdanning og yrke og for deres avkastning av slike investeringer, så som lønn og karriereutvikling. Lengden på kvinners yrkesavbrudd i forbindelse med fødsler betyr også mye for hva det "koster" i form av tapt inntekt å få et barn. Beregninger gjort på norske data viser at dette tapet kan overstige de direkte forsørgerutgiftene til mat, klær, osv. (Kravdal 1992). Politiske tiltak som oppmuntrer til kortere yrkesavbrudd vil der ved gjøre kostnaden ved å få barn mindre, og slik sett kunne bidra til å opprettholde fruktbarheten på et rimelig nivå.

Disse problemstillingene har fått en god del oppmerksomhet i arbeidsmarkedsforskningen de senere år. Studier som fokuserer på kvinners yrkeskarrierer i forbindelse med fødsler har kommet fra mange land, i første rekke USA (se f.eks. Even 1987, Desai og Waite 1991, Shapiro og Mott 1994), men også etter hvert fra Europa (for svenske og norske studier se Bernhardt 1988, Rønsen 1995a og 1995b, Sundström 1996). Spørsmål som stilles er hvor raskt mødre begynner å arbeide etter fødselen, om de jobber heltid eller deltid, og hvilke faktorer som påvirker disse tilpasningene. For å besvare slike spørsmål trengs det forløpsdata,

dvs. data som følger kvinnene over livsløpet, for vi er ikke bare interessert i yrkestilpasningen på ett bestemt tidspunkt men over en lengre periode. I Norge har vi en slik datakilde i Familie- og yrkesundersøkelsen 1988³, og tilsvarende undersøkelser er senere gjennomført i Sverige og Finland og flere andre land⁴. I utformingen av undersøkelsene er det lagt vekt på sammenlignbarhet mellom landene, slik at dataene er godt egnet til komparative analyser. Foreløpig er det gjennomført to kompara-

tive analyser av kvinners yrkesdeltakelse etter at de får barn (Rønsen og Sundström 1996a og 1996b). Den første tar for seg norske og svenske mødres tilbakegang til arbeidet etter første fødsel, mens den andre også omfatter finske kvinner og skiller mellom heltids- og deltidsarbeid.

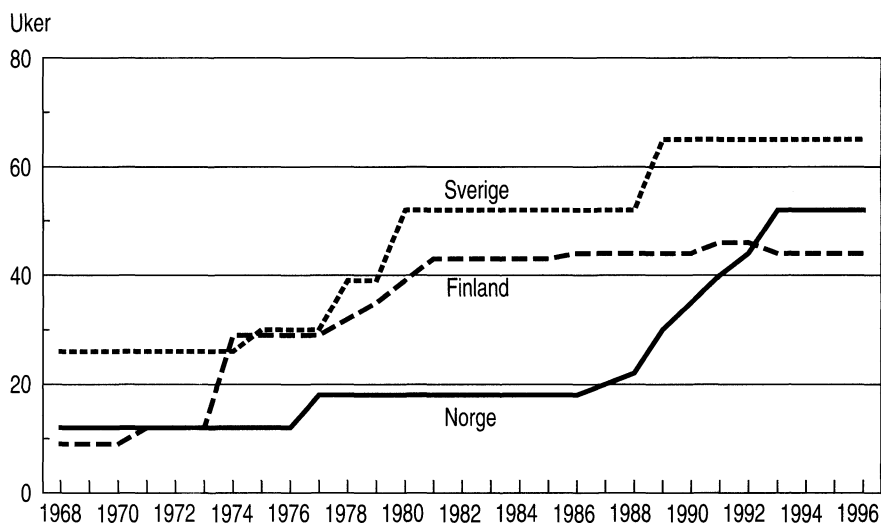
Nordiske fødselspermisjoner: Sverige i tet

I en sammenligning av hvor raskt mødre i ulike land begynner å jobbe etter fødselen, vil selvsagt fødselsper-

misjonens varighet være av stor betydning. De nordiske land er kjent for generøse permisjonsordninger i forbindelse med fødsel og barneomsorg. Dagens ordninger i Norge, Sverige og Finland har mange likhetstrekk, men om vi går noen tiår tilbake, var det større forskjeller (figur 1). I 1968 hadde Sverige allerede en permisjonsperiode på seks måneder, mens Finland og Norge bare hadde henholdsvis 9 og 12 uker. På syttitallet skjedde det en rask ekspansjon av det finske systemet. Allerede i 1974 var permisjonstiden blitt utvidet til seks måneder, og innen 1981 var den blitt om lag 10 måneder (258 ukedager). Siden 1987 har den samlede permisjonstiden (fødsels- og foreldrepermisjon) vært 263 ukedager (ca. 44 uker), unntatt i 1991-1992 da den midlertidig var to uker lengre. I Sverige var det også flere utvidelser av permisjonstiden: til syv måneder i 1975, ni måneder i 1978 og til 12 måneder i 1980. Fra 1989 har den svenske permisjonstiden vært 15 måneder. I Norge skjedde det lite med fødselspermisjonen før på slutten av åttitallet. Den ble riktignok forlenget fra 12 til 18 uker i 1977, men deretter skjedde det ingen ting før i 1987, da en serie utvidelser startet. Fra 1993 har den norske permisjonstiden vært 42 uker med full inntektskompensasjon inntil en viss grense, eller 52 uker med 80 prosent kompensasjon. Fra slutten av syttitallet har inntektskompensasjonen i Norge vært høyere enn i Sverige og Finland, der den høyeste kompensasjonsgraden har vært henholdsvis 90 og 80 prosent. Inntektskompensasjonen i Sverige har vært på 80 prosent siden 1995, mens den i Finland har ligget på 66 prosent siden 1994.

Til tross for mange likhetstrekk ved de nordiske lands permisjonsordninger, er det også noen særtrekk som er verd å merke seg. Siden 1979 har svenske foreldre hatt en lovfestet rett

Figur 1: Fødselspermisjonens lengde. Norge, Sverige og Finland. 1968-1996

Kilde: Rønsen og Sundström 1996b

til redusert arbeidstid (75 prosent) til barnet er åtte år gammelt. En slik generell rett til deltid fikk finske foreldre først i 1988 (Salmi 1994), og norske foreldre har det fremdeles ikke, bortsett fra morens rett til amme-pause⁵. Det svenske permisjonsprogrammet har også lenge vært mer fleksibelt med en form for "tidskonto-ordning" helt siden 1974. Svenske foreldre har dermed kunnet bruke rettighetene heltid eller deltid, eller spare noe av tiden til senere bruk, men innen barnet fyller åtte år. Et siste særtrekk ved den svenske ordningen er en regel som oppmuntrer til kortere tidsrom mellom barna, den såkalte "fartspremien" (Hoem 1993). Ordningen som ble innført i 1980, innebærer at mødre som får et nytt barn innen det har gått 30 måneder (før 1986: to år), har rett til permisjon og samme nivå på ytelsene som etter det forrige barnet, selv om de ikke har hatt lønnet arbeid i mellomtiden. Et spesielt trekk ved det finske permisjonssystemet er en ordning som gir finske foreldre rett til å velge

mellom en plass i en offentlig barnehage, eller en kontantstøtte kalt "hemvårdsstöd", for å være hjemme og passe barnet selv når den betalte permisjonstiden er ute. Ordningen ble gradvis innført fra 1985, og siden 1990 har alle finske foreldre hatt rett til slik støtte inntil barnet er tre år gammelt.

Færrest norske mødre i jobb etter fødselen

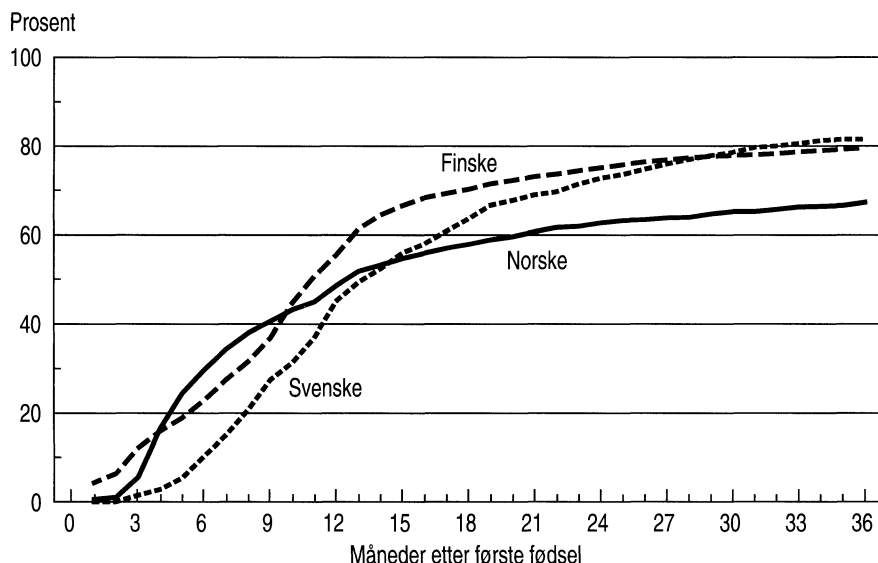
I vår analyse basert på de siste familieundersøkelsene i Norge, Sverige og Finland undersøker vi nærmere hvor raskt førstegangsmødre går ut i arbeid etter fødselen og hvilke forskjeller det er mellom landene (Rønsen og Sundström 1996b). Analysen begrenser seg til gifte eller samboende kvinner som fikk sitt første barn i perioden 1968-1988. Ikke overraskende har den lengre permisjonstiden i Sverige resultert i at færre svenske kvinner går ut i jobb i barnets første år (figur 2)⁶ enn i de to andre landene. Bare 10 prosent har begynt å jobbe innen det hadde gått seks måneder,

mens de tilsvarende tallene for Finland og Norge er 23 og 30 prosent. Deretter har de norske kvinnene lavere tilbakegangshyppighet, slik at den totale andelen som har begynt å jobbe, snart blir liggende under den finske og svenske. Den finske andelen ligger over den svenske mesteparten av tiden, men på grunn av svenske mødres høyere tilbakegangshyppighet i det tredje året, ender de til slutt opp med en høyere yrkesandel. Forskjellene er imidlertid ubetydelige. Etter tre år har omtrent 80 prosent i begge land begynt å jobbe, mens det i Norge er noen færre, 67 prosent.

Norske mødre har vært tradisjonen tro

Figur 2 viser at ulikheter i varigheten av fødselspermisjonen klart reflekteres i kvinners yrkesmønster etter fødselen. Alle kvinner har imidlertid ikke rett til permisjon, spesielt ikke om vi går helt tilbake til 1968, og det vil opplagt også være andre faktorer som er av betydning. Vi har allerede vært inne på historiske og kulturelle forskjeller som kan ha resultert i ulike preferanser og praksis. Denne analysen bekrefter at norske, svenske og finske kvinner ikke er så like som ofte antatt. Norske mødre ser ut til å ha de mest tradisjonelle familieverdiene. De er mer religiøst aktive, og nesten halvparten har fulgt det tradisjonelle mønsteret med å gifte seg direkte uten først å bo sammen. Blant svenske kvinner er dette helt uvanlig. Bare 13 prosent har inngått ekteskap direkte, mens hele 65 prosent har vært samboere før giftermålet. Finske kvinners samlivsmønster ligger nærmere det norske, men ved første barns fødsel er det færre finske kvinner som fortsatt lever i ugift samliv (12 prosent mot 19 prosent i Norge og 23 prosent i Sverige). Sverige har den høyeste andelen mødre med høgskole- eller universitetsutdanning (27 prosent), fulgt av Norge (21 prosent) og Finland (12 prosent), men en del

Figur 2: Kumulativ andel¹ som har begynt å jobbe etter første fødsel. Norske, svenske og finske mødre. 1968-1988

¹ Gjennomsnitt for perioden 1968-88

Kilde: Rønsen og Sundström 1996a, og Statistiskcentralens Befolkningsundersökning 1989

av disse forskjellene kan sannsynligvis tilskrives at kvinnene i den finske undersøkelsen er født noe tidligere enn kvinnene i den norske og svenske undersøkelsen (jf. note 3 og 4).

Finske mødre har den lengste yrkeserfaringen ved fødselen, mens norske mødre har vært lengst hjemmевærende (dvs. ikke i jobb eller studier) før fødselen. Inntrykket av en svakere yrkestilknytning blant norske mødre bekreftes også av at en lavere andel har hatt rett til betalt fødselspermisjon - under 70 prosent i Norge sammenlignet med rundt 80 prosent i Sverige og Finland.

Familiepolitikk er viktig

For å kontrollere for forskjeller som beskrevet over når vi sammenligner nordiske mødres yrkesatferd, har vi gjennomført en multivariat analyse. Det er en analyse der en studerer effekten av én forklaringsfaktor når alle andre faktorer holdes konstante; se Rønsen og Sundström (1996b) for

nærmere detaljer. Resultatene tyder på at nordiske mødre skiller seg en del at i yrkesatferd, selv om de er "like" ellers, så langt vi kan kontrollere. Høy religiøs aktivitet ser for eksempel ut til å ha en mer negativ effekt på tilbøyeligheten til å jobbe heltid etter fødselen i Norge enn i Sverige og Finland. Tilsvarende er norske mødre som giftet seg direkte, mindre tilbøyelige til å jobbe heltid enn samboere og andre gifte mødre som tidligere har vært samboere, mens vi ikke finner slike forskjeller i de andre landene. Høy utdanning fører til en raskere tilbakegang til både heltid og deltid i Norge, mens effekten er svakere og stort sett begrenset seg til heltidsarbeid i Sverige og Finland. For alle tre land gjelder at tilbøyeligheten til å jobbe både heltid og deltid er klart mindre jo lengre kvinnene har vært hjemmевærende før fødselen. Dette er helt i samsvar med tidligere analyser fra USA og andre europeiske land, og tolkes gjerne som et

signal på styrken i en kvinnes yrkestilknytning.

Vi har også studert nærmere betydningen av familiepolitikk, og først og fremst virkningen av å ha rett til betalt permisjon i forhold til ikke å ha det. Resultatet er entydig, og viser at mødre som har permisjon, går mye raskere ut i jobb enn andre mødre. Virkningen er imidlertid sterkest i Sverige, som er det landet som har hatt den gunstigste ordningen. Svenske mødre med betalt permisjon er over to og en halv gang mer tilbøyelige enn dem uten slike rettigheter til å begynne i jobb, såvel heltid som deltid, etter fødselen. Permisjonsrettigheter har også stor betydning i Finland. Mødre med permisjon går to ganger så raskt ut i heltidsarbeid som andre mødre, mens det er liten effekt på deltid. I Norge er effekten av fødselspermisjon svakest, men tilbøyeligheten til å begynne i jobb øker likevel med over 30 prosent, og det gjelder både heltid og deltid. Et interessant resultat for Sverige og Finland er at fødselspermisjonens betydning ser ut til å avta på åttitallet. I Sverige faller dette sammen med introduksjonen av den spesielle og tidligere omtalte "fartspremien" på neste fødsel. Det kan tyde på at omleggingen hadde en viss effekt, og at en del mødre som planla flere barn ventet med å begynne i jobb. I Finland får fødselspermisjonen noe mindre betydning først i siste halvdel av åttitallet, og bare for tilbøyeligheten til å jobbe deltid. Det kan være et tegn på at deltid, som alltid har vært en marginal yrkestilpasning blant finske kvinner, har fått enda mindre betydning som kombinasjonsstrategi etter den gradvise innføringen av kontantstøtte til pass av egne barn (hemvårdsstönad) fra 1985.

Ny norsk virkelighet

Fra et europeisk ståsted er det klart at de nordiske land må betraktes som

svært like på mange områder. Men nærmere analyser avdekker flere viktige historiske, kulturelle og institusjonelle forskjeller som også har nedfelt seg i ulike preferanser og atferdsmønstre. Når det gjelder kvinners yrkesdeltakelse, har forskjellen mellom landene blitt mindre over årene. Norske mødre hadde lenge den laveste yrkesdeltakelsen i Norden, men i dag jobber de i like stor utstrekning som finske mødre. Det er imidlertid fremdeles et lite stykke igjen til nivået blant svenske og danske mødre (jf. tabell 1).

Både denne og andre studier viser at politiske tiltak har hatt betydning for utviklingen, og ikke bare det faktiske innholdet i tiltakene, men også måten de har kommet i stand på. Nølen-reformer og tvetydighet i norsk politikk overfor yrkesaktive mødre kan for eksempel være en grunn til at norske foreldre fremdeles opplever at de møter normer om et tradisjonelt mannlig forsørgelsesmønster (Ellingsæter 1996). Men gunstige permisjonsordninger i forbindelse med fødsler og barnepass har gjort det lettere for kvinner å opprettholde en nær kontakt med yrkeslivet mens barna er små. Det er interessant å merke seg at fødselspermisjonen synes å ha hatt størst positiv betydning for kontinuiteten i kvinners yrkesarbeid i Sverige, som har hatt den gunstigste permisjonsordningen i Norden. Etter den siste tids kraftige utvidelser av den norske permisjonstiden (se figur 1), skulle en kunne forvente at også stadig flere norske kvinner vil opprettholde kontakten med arbeidsmarkedet etter fødselen, slik at forskjellen mellom landene vil fortsette å minske⁷.

Men konsekvensene av generøse ordninger i forbindelse med fødsler og barnepass kan også være flertydige. En lang fødselspermisjon vil på den ene side sikre at flere mødre får en

mer stabil tilknytning til arbeidsmarkedet, fordi det blir lettere å kombinere jobb og barn, men samtidig vil kvinners yrkesavbrudd generelt bli lengre i forhold til menns. Tiltak som forlenger den perioden foreldre kan være hjemme for å passe egne barn, som f.eks. den finske "hemvårdsstö-naden", kan derfor vise seg å bli et tilbakeskritt for likestillingen, dersom ikke tiltakene samtidig oppmuntrer til at fedre tar sin del av barneomsorgen. Introduksjonen av en "fedrekvot" på fire uker i Norge i 1993, og i Sverige i 1994 er et skritt i riktig retning. Dersom likestilling var det eneste målet for familiepolitikken, kan den danske modellen med et godt utbygd barnehage tilbud til de yngste barna og mindre generøse permisjonsordninger synes som det mest effektive midlet for å nå målet. Men en slik modell kan virke mindre barne- og familievennlig, og dette er en viktig avveining som det også må tas hensyn til.

1. Danmark og Island har ikke hatt tilsvarende undersøkelser, og har derfor dessverre ikke latt seg inkludere i de komparative analysene.

2. Island er ikke med i sammenligningen, fordi det er vanskelig å fremskaffe historiske tall for islandske kvinners yrkesdeltakelse. Island har f.eks. bare hatt landsdekkende arbeidskraftundersøkelser siden 1991.

3. Familie- og yrkesundersøkelsen 1988 består av et landsrepresentativt utvalg fra seks enkeltårskohorter av kvinner født i perioden 1945-68, foruten to kohorter menn. Dataene inneholder bl.a. retrospektive opplysninger om samliv og giftermål, svangerskap og fødsler og utdanning og yrkesaktivitet. For nærmere dokumentasjon av undersøkelsen se Statistisk sentralbyrå (1991).

4. Den finske Befolkningsundersøkningen i 1989 inneholder tilsvarende opplysninger for kvinner født i 1938-67, og den svenske undersøkelsen Familj och Arbete 1992 har data for kvinner født i 1949-69. De tre nordiske undersøkelsene er alle deler av et større internasjonalt prosjekt i regi av United Nations Economic Commission for Europe

(ECE). Per idag har over 20 industriland gjennomført lignende undersøkelser.

5. I Norge har arbeidstakere som av helsemessige, sosiale eller andre viktige velferdsgrunner har behov for det, rett til redusert arbeidstid dersom arbeidstidsreduksjonen kan gjennomføres uten særlige ulemper for virksomheten. Kvinner som ammer, har rett til ammepause i inntil én time per dag (to timer i staten).

6. De kumulerde andelene gjelder for hele perioden 1968-1988 i gjennomsnitt.

7. Den lavere barnehagedekningen i Norge kan selvsagt også være en medvirkende årsak til at norske mødre har lengre yrkesavbrudd enn svenske mødre, selv om tidligere norske analyser tyder på at barnehagedekningen ikke har hatt særlig betydning for hvor raskt norske mødre har gått ut i jobb etter fødselen (Rønsen 1995b). Dette vil imidlertid bli studert nærmere i et komparativt perspektiv senere.

Litteratur

Bernhardt, E. (1988): The Choice of Part-time Work among Swedish One-child Mothers, *European Journal of Population* 4, 117-144.

Council of Europe (1995): Recent demographic developments in Europe.

Desai, S. og Waite L. J. (1991): Women's Employment During Pregnancy and After the First Birth: Occupational Characteristics and Work Commitment, *American Sociological Review* 56, 551-566.

Even, W. E. (1987): Career Interruptions Following Childbirth, *Journal of Labor Economics* 5(2):255-277.

Ellingsæter, A. L. (1992): Part-time Work in European Welfare States, Rapport 92:10, Institutt for samfunnsforskning, Oslo.

Ellingsæter, A. L. (1996): Dual breadwinner societies. Provider models in the Scandinavian welfare states. Skriftlig bidrag til European Science Foundations Network on European Regions and Gender Inequality, Joensuu, Finland 19.-22. september.

Ellingsæter, A. L. og M. Rønsen (1996): The Dual Strategy: Motherhood and the Work Contract in Scandinavia. *European Journal of Population* 12:239-260.

- European Commission Network on Childcare and other measures to reconcile work and family responsibilities (1993): Mothers, Fathers and Employment 1985-1991.
- Eurostat (1995): Yearbook '95. A statistical eye on Europe 1983-1993.
- Gustafsson, S. S. (1992): Separate taxation and married womens labour supply, a comparison of West Germany and Sweden. *Journal of Population Economics* 5:61-85.
- Haavio-Mannila, E. (1972): Sex Role Attitudes in Finland 1966-1970, *Journal of Social Issues* 28:93-110.
- Hoem, J.M. (1993): Public policy as the fuel of fertility. *Acta Sociologica* 36:19-31.
- Kitterød, H. (1993): *Fullt og helt eller stykkevis og delt? Deltidsarbeid i Norge og EF - omfang og endring*. Rapport 93:11, Institutt for samfunnsforskning, Oslo.
- Kravdal, Ø. (1992): Foregone labor participation and earning due to childbearing among Norwegian women. *Demography* 29, 545-564.
- Leira, A. (1993): The "Woman-Friendly" Welfare State?: The Case of Norway and Sweden. I J. Lewis (red.), *Women and Social Policies in Europe*. Work, Family and the State. London: Edward Elgar.
- Leth-Sørensen, S. (1996): Labour Market Careers and Family Formation of Women in Denmark. Skriftlig bidrag til ECSR's Second Workshop, Max Planck Institutt, Berlin 26-27 August.
- Nordisk Ministerråd (1994): Women and Men in the Nordic Countries. Facts and Figures 1994.
- Nätti, J. (1995): Part-time Work in the Nordic Countries: A Trap for Women, *Labour* 9:343-57.
- Rønsen, M. (1995a): Maternal Employment in Norway. A parity-specific analysis of the return to full-time and part-time work after birth. Discussion Papers 142, Statistisk sentralbyrå.
- Rønsen, M. (1995b): Family policies and maternal employment. The importance of public day care, maternity leave and child allowance for women's after-birth employment activity in Norway. Skriftlig bidrag til 9. årsmøtet til European Society for Population Economics, Lisboa, 1.-3. juni.
- Rønsen, M. og M. Sundström. (1996a): Maternal Employment in Scandinavia. A Comparison of the After-Birth Employment Activity of Norwegian and Swedish Women, *Journal of Population Economics* 9:267-285.
- Rønsen, M. og M. Sundström. (1996b): Women's return to work after first birth in the Nordic countries - Full time or part time? Stockholm Research Reports in Demography 112, Stockholms universitet.
- Salmi, M. (1994): The Parental Leave and Day Care Systems in Finland. National Research and Development Centre for Welfare and Health (STAKES), Helsingfors.
- Shapiro, D. og Mott F. L. (1994): Long-Term Employment and Earnings of Women in Relation to Employment Behavior Surrounding the First Birth, *Journal of Human Resources* 29, 248-276.
- Skrede, K. (1986): *Giftede kvinner i arbeidslivet i L. Alldén et. al. (red.): Det norske samfunn*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Skrede, K. (1993): Family Policy and the Cost of Reproduction. Distributional strategies and conflicting priorities. Skriftlig bidrag til konferansen "Comparativ Research on Welfare States in Transition, Oxford 9.-12. september.
- Statistikcentralen (1992): Naisen elämäns- ja perheellistymisen. (Befolkningsundersøkningen 1989) SVT 1992:1.
- Statistisk sentralbyrå (1991): Familie- og yrkesundersøkelsen 1988. NOS B 959.
- Sundström, M. (1996): Determinants of the use of parental leave benefits by women in Sweden in the 1980s. *Scandinavian Journal of Social Welfare* No. 5, 1996.

Marit Rønsen er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.

Regionale strømmer på arbeidsmarkedet

58

I Møre og Romsdal var de som var arbeidsledige i 1993, i større grad tilbake i de sysselsattes rekke året etter enn i noe annet fylke. I Finnmark, derimot, hadde de arbeidsledige langt oftere forlatt arbeidsstyrken i 1994. Av dem som flyttet over fylkesgrensene i den samme perioden, var andelen som flyttet til sysselsetting, høyest i Oslo og Akershus, mens Telemark hadde den høyeste andelen arbeidsledige innflyttere. Dette er noen eksempler på hvilke strømmer på arbeidsmarkedet som nå kan avdekkes ved bruk av nye data fra Statistisk sentralbyrå.

Mette Lund og
Alf Torstensen

Ordinær sysselsettings- og ledighetsstatistikk viser bl.a. hvordan tallet på lønnstakere og arbeidsledige har endret seg mellom to ulike tidspunkt. Dette kalles en *nettoendring*. Derimot viser ikke disse tallene hvordan de enkelte personene beveger seg mellom ulike statuser, som f.eks. fra å være lønnstaker til å bli arbeidsledig eller gå over i utdanning. Denne typen statistikk dreier seg om *bruttostrømmer*. En studie av bruttostrømmer der vi fordeler personene etter ulike regioner, kan bl.a. gi den enkelte kommune eller fylke mer detaljert kunnskap om de fastboendes, samt inn- og utflytternes, situasjon på arbeidsmarkedet. I artikkelen vil vi følge personer mellom ulike statuser over tid ved å se på bruttostrømmer. Det dreier seg m.a.o. om hvordan personene beveger seg inn i, rundt i og ut av arbeidsmarkedet.

Nytt og nyttig planleggingsverktøy

Et nytt datamateriale utarbeidet av Statistisk sentralbyrå gir altså nå langt på vei muligheten til å dekke dette kunnskapsbehovet. Statistikken gir et detaljert bilde av befolkningens fordeling på ulike statuser i og utenfor arbeidsstyrken på et gitt tidspunkt hvert år.

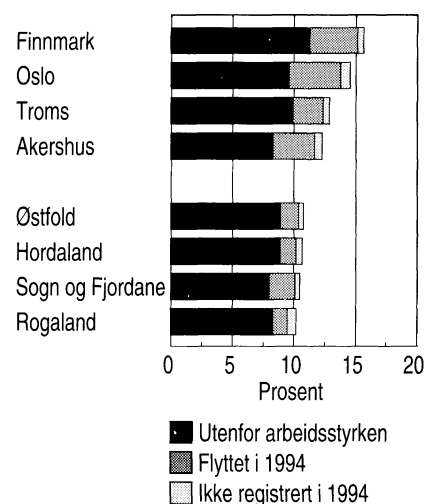
Status er en fellesbetegnelse på både aktiviteter og stønader. En aktivitet er f.eks. det å være lønnstaker eller selvstendig næringsdrivende. Uførepensjon eller sosialhjelp er eksempler på det vi kaller stønader. Statusene blir gruppert etter hvorvidt de er innenfor eller utenfor arbeidsstyrken. *Arbeidsstyrken* er her definert som summen av de sysselsatte, dvs. lønnstakere og selvstendig næringsdrivende, registrert arbeidsledige¹ og personer på arbeidsmarkedstiltak i form av sysselsettings- og attføringstiltak. Personer under utdanning (opplæringstiltak og ordinær utdanning), alderspensjonister, bidragsmottakere,

sosialhjelpsmottakere og "annet" er klassifisert (som) *utenfor arbeidsstyrken*. Bidragsmottakere omfatter her uførepensjonister, etterlattepensjonister, enslige forsørgere med stønad og personer på attføring, utenom dem på tiltak. For nærmere informasjon om datagrunnlaget og statusgruppene, se egen ramme.

Bruttostrømanalyse

Dette datamaterialet kan anvendes blant annet i regionalpolitisk planlegging, ved å kartlegge hvordan personers tilknytning til arbeidsmarkedet utvikler seg fra ett tidspunkt til et annet. I Helsingfors i Finland brukes denne typen statistikk til å se hva innflytterne til byer drev med før de flyttet inn. Ved hjelp av denne statistikken får blant annet lokale arbeidsmarkedsmyndigheter informasjon om arbeidsmarkedstilknytningen til dem

Figur 1: Personer i alderen 16-74 år som var innenfor arbeidsstyrken i november 1993, etter om de var utenfor arbeidsstyrken, hadde flyttet fra fylket eller ikke var registrert bosatt i Norge i november 1994.¹ Prosent. Utvalgte bostedsfylker

¹ Personer i arbeidsstyrken i november 1993 som også var i arbeidsstyrken i november 1994 er utelatt

Kilde: Foreløpig versjon av System for persondata

Datagrunnlag og definisjoner

Datamaterialet omfatter personer i alderen 16-74 år som var registrert bosatt i Norge i 1993 og 1994. Materialet er basert på koblinger mellom ulike registre. Alle personene er tildelt en status pr. november i årene 1993 og 1994. Dersom en person for eksempel er registrert som "lønnstaker", kan vedkommende ikke samtidig være registrert på "sysselsettingstiltak". Dette gjør at statistikken ikke blir helt sammenlignbar med den ordinære sysselsettings- eller ledighetsstatistikken. En viktig forskjell er at antall lønnstakere og helt arbeidsledige er lavere i dette tallmaterialet sammenlignet med ordinær sysselsettings- og ledighetsstatistikk. I ordinær statistikk inkluderes personer som også er registrert i andre aktiviteter samtidig, det vil si at det tillates at personer holder på med flere aktiviteter, eller har andre statuser, på samme tidspunkt.

Statusgrupperingen er foretatt i følgende prioriterte rekkefølge:

Sysselsatte

Registrert arbeidsledige

Arbeidsmarkedstiltak

Dette er personer som deltar på sysselsettings- eller attføringstiltak.

Alderspensjonist

Bidragsmottakere

Denne statusen inneholder opplysningene om uføretrygdede, attføringsmottakere på medisinsk grunnlag, alderspensjonister, etterlattepensjonister og enslige forsørgere som mottar stønad.

Sosialhjelpsmottakere

Dette er personer som mottar kun sosialhjelp.

Under utdanning

Dette omfatter personer under ordinær utdanning eller personer som går på opplæringstiltak.

"Annet"-gruppa i 1994 omfatter blant annet hjemmевærende, personer som lever av kapitalinntekt, personer i ikke-registrert arbeid (kort arbeidstid, kortvarig arbeidsforhold eller svart arbeid), studenter i utlandet, verneplikti-ge, sivilarbeidere og familiearbeidere. For 1993-årgangen omfatter "annet"-gruppa også sosialhjelpsmottakere, enslige forsørgere som mottar stønad og etterlattepensjonister.

som flyttet inn og kan dermed tilpasse sin politikk etter dette. Dersom andelen arbeidsledige blant innflytterne er høy, kan myndighetene f.eks. øke satsingen på ulike tiltak av forebyggende karakter.

I første del av analysen skal vi vise arbeidsmarkedstilknytningen til de som var fastboende i fylket i 1993 og 1994. Her vil vi fokusere analysen på hvilke statuser de arbeidsledige beveger seg mellom i løpet av en ettårspe-

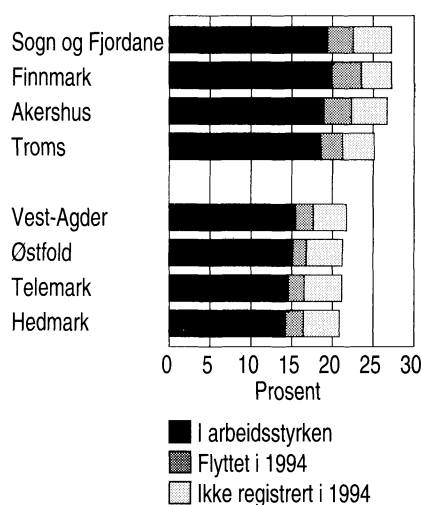
riode. Vi foretar en sammenligning mellom fylkene, og vi skal blant annet se på andelen av de arbeidsledige i 1993 som fortsatt var arbeidsledige, som kom i arbeid eller som gikk til utdanning i 1994. Til slutt ser vi på bevegelser mellom ulike statuser for de som henholdsvis flyttet ut av og inn i fylkene mellom 1993 og 1994. Eksempelvis kan vi se hvor stor andel av de som flyttet fra et fylke i 1993, som var under utdanning samme år.

Tilknytningen til arbeidsmarkedet måles gjerne ved arbeidsstyrkepro-senter, dvs. andelen som har inntektsgivende arbeid (sysselsatte) eller som aktivt søker etter det (arbeidsledige og personer på arbeidsmarkeds-tiltak). I vår sammenheng er det imidlertid *stabiliteten* i denne tilknytningen vi primært er ute etter å få belyst, om enn begrenset til en periode på ett år. Figur 1 viser hvor stor andel av dem som var innenfor arbeidsstyrken i november 1993, som fortsatt var i arbeidsstyrken eller som havnet utenfor arbeidsstyrken ett år senere. I tillegg viser figuren hvor mange som har flyttet fra sitt bostedsfylke i denne perioden, samt andelen som ikke var registrert bosatt i Norge i 1994. Personene er gruppert etter bostedsfylke i 1993.

Avgangen fra arbeidsstyrken minst i Rogaland, størst i Finnmark

I figur 1 ser vi at bosatte i Rogaland hadde sterkest tilknytning til arbeidsmarkedet, mens tilknytningen i Finnmark var svakest. Av de rogalendingene som var registrert i arbeidsstyrken i 1993, var om lag 90 prosent fortsatt i arbeidsstyrken ett år senere. Om lag 8 prosent var falt ut av arbeidsstyrken, mens 2 prosent hadde flyttet til et annet fylke eller ut av landet. For Finnmark var situasjonen annerledes. Av dem som var i arbeidsstyrken i 1993, var bare 84 prosent fortsatt i arbeidsstyrken ett år

Figur 2: Personer i alderen 16-74 år som var utenfor arbeidsstyrken i november 1993, etter om de var innenfor arbeidsstyrken, hadde flyttet fra fylket eller ikke var registrert bosatt i Norge i november 1994.¹ Prosent. Utvalgte bostedsfylker

¹ Personer utenfor arbeidsstyrken i november 1993 som også var utenfor arbeidsstyrken i november 1994 er utelatt

Kilde: Foreløpig versjon av System for persondata

senere. 11 prosent var havnet utenfor, mens 4 prosent hadde flyttet. Også blant bosatte i Oslo var tilknytningen til arbeidsmarkedet lav sammenlignet med Rogaland. Andelen som ble værende i arbeidsstyrken fra 1993 til 1994 var på om lag 85 prosent, mens andelen som flyttet var den høyeste i landet med over 4 prosent.

I figur 2 tar vi utgangspunkt i dem som var utenfor arbeidsstyrken i 1993, og viser hvor stor andel som var blitt værende utenfor eller som var kommet inn i arbeidsstyrken året etter.

Andelen som blir værende utenfor arbeidsstyrken, størst i Hedmark

Hedmark var det fylket der høyest andel personer som var utenfor ar-

beidsstyrken i 1993, også var utenfor året etter (79 prosent). Sogn og Fjordane og Finnmark hadde lavest andel slike "utenforstående" med 72 prosent.

Figurene 3 og 4 viser bruttostrømmer på to ulike nivå. For det første viser de hvor stor andel av dem som var registrert helt ledige i 1993, som var henholdsvis innenfor og utenfor arbeidsstyrken i 1994. Videre viser figurene hvordan disse personene fordelte seg på ulike statusgrupper i 1994.

De arbeidsledige i Finnmark har svakest tilknytning til arbeidsmarkedet

En person som er registrert som helt arbeidsledig tilhører arbeidsstyrken, og har pr. definisjon en sterkere tilknytning til arbeidsmarkedet enn personer utenfor arbeidsstyrken, f.eks. heltidsstudenter eller uføretrygdde.

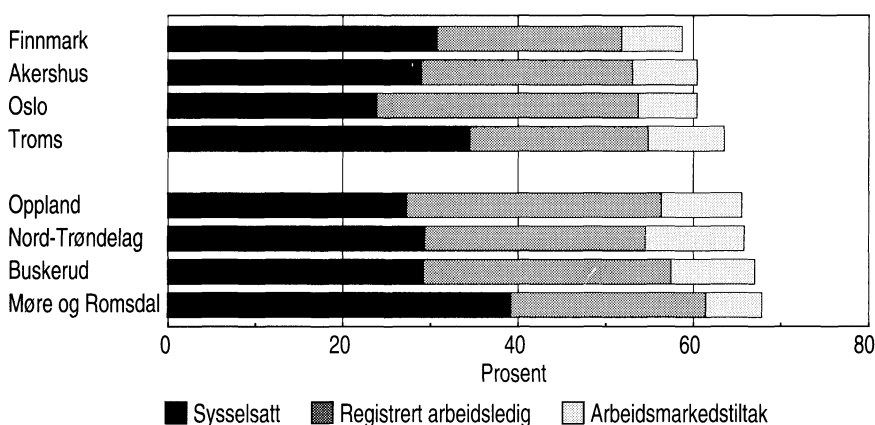
Finnmark skiller seg ut ved å ha den laveste andelen av dem som var helt arbeidsledige i 1993, og som ble værende i arbeidsstyrken ett år senere (figur 3). Andelen var 59 prosent. Også i Akershus og Oslo var de ar-

beidslediges tilknytning til arbeidsmarkedet svak sammenlignet med de andre fylkene. En årsak til dette kan imidlertid være at en del av de arbeidsledige flyttet til et annet fylke i perioden mellom november 1993 og november 1994.

Sterkest tilknytning til arbeidsmarkedet hadde de arbeidsledige i Møre og Romsdal. I dette fylket var i overkant av 68 prosent av de arbeidsledige i 1993 fortsatt i arbeidsstyrken året etter. Videre var dette det fylket etter Finnmark som hadde lavest andel arbeidsledige i 1993 som fortsatt var arbeidsledige i 1994. Nest sterkest tilknytning ser man i Buskerud, med knapt 67 prosent arbeidsledige som fortsatt var "innenfor".

Langtidsledige, dvs. personer med en sammenhengende ledighetsperiode på over et halvt år, er de siste årene blitt viet stor oppmerksomhet fra myndighetenes side. I denne sammenhengen viser ikke våre tall direkte langtidsledighet. De gir kun status en gang i året (november). Vi kan derfor ikke fastslå om en person som var registrert arbeidsledig i november

Figur 3: Personer i alderen 16-74 år som var registrert helt arbeidsledige i november 1993, etter status i arbeidsstyrken i november 1994. Prosent. Utvalgte bostedsfylker

Kilde: Foreløpig versjon av System for persondata

1993 og i november 1994, har vært arbeidsledig i hele perioden.

Tallene i denne analysen viser at Telemark og Oslo hadde den høyeste andelen som var arbeidsledige på begge tidspunkt. Om lag 30 prosent av de arbeidsledige i disse fylkene i 1993 var ledige også i 1994. I Finnmark, derimot, var kun 21 prosent arbeidsledige på begge tidspunkt. Til sammenligning var tilsvarende andel for hele landet om lag 27 prosent.

Stor overgang fra arbeidsledighet til sysselsetting i Møre og Romsdal

Det er også store regionale forskjeller når vi ser på hvor mange av de arbeidsledige i 1993 som hadde fått seg jobb i 1994. Om lag 40 prosent av de arbeidsledige i Møre og Romsdal i 1993 var sysselsatt ett år senere (figur 3). Dette er den klart høyeste andelen sammenlignet med de andre fylkene. Lavest andel hadde Oslo, der kun 24 prosent var blitt sysselsatt ett år etterpå.

Sett under ett er Møre og Romsdal det fylket som kommer best ut i den-

ne sammenligningen for de arbeidsledige. Fylket hadde størst overgang fra arbeidsledighet til sysselsetting, kombinert med at det var få som var arbeidsledige begge årene og at overgangen fra arbeidsledighet til arbeidsmarkedstiltak var beskjeden. Finnmark var derimot det fylke hvor det var minst vanlig at arbeidsledige ble værende i arbeidsstyrken til neste år.

Størst overgang fra arbeidsledighet til utdanning i Nordland

Utdanning blir sett på som et viktig tiltak mot arbeidsledighet både på kort og lang sikt. Ett av formålene er å gi de arbeidsledige muligheter til å øke sin kompetanse, bl.a. gjennom ulike opplæringstiltak. Det er derfor interessant å se om det er forskjeller mellom fylkene når det gjelder overgangen fra arbeidsledighet til utdanning.

I Nordland var i overkant av 11 prosent av de arbeidsledige i 1993 under utdanning ett år senere. Også for Finnmark (11 prosent), Hordaland (10 prosent) og Akershus (10 prosent) finner vi høye andeler. Lavest andel har Sogn og Fjordane, der bare 7 pro-

sent av de arbeidsledige var under utdanning ett år etterpå.

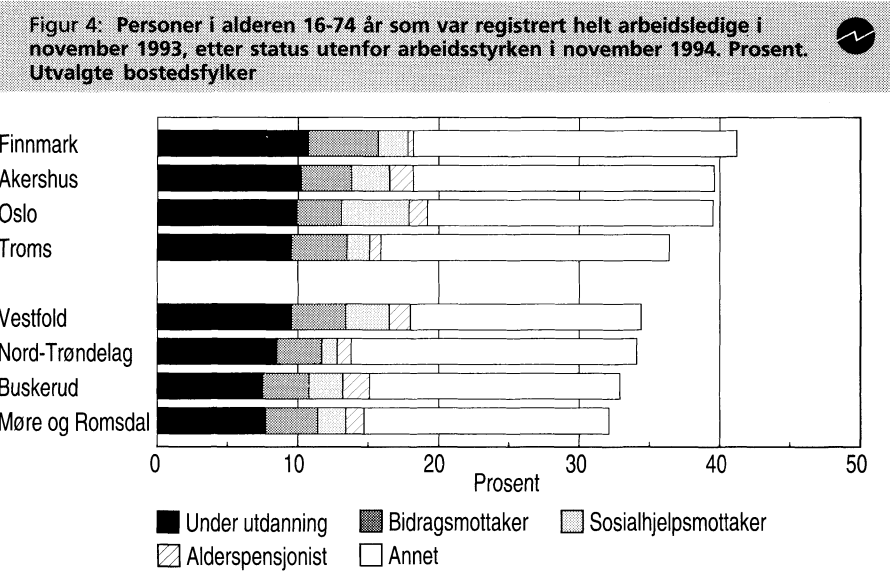
Flest går fra arbeidsledighet til sosialhjelp i Oslo

Det er også klare fylkesvise forskjeller i overgangen fra arbeidsledighet til det å være mottaker av bidrag og sosialhjelp. Oslo skiller seg spesielt ut når vi ser på denne overgangen: Blant dem som var arbeidsledige i 1993, var om lag 5 prosent registrert som mottakere av sosialhjelp ett år senere (figur 4). Det må understrekes at her defineres sosialhjelpsmottakere som de som kun mottar sosialhjelp uten inntektsgivende arbeid eller stønad ved siden av. Også i Vestfold og Telemark var denne typen overgang hyppig. I Sogn og Fjordane var andelen av de arbeidsledige som gikk over på sosialhjelp derimot liten, med bare 1 prosent. Den høye andelen innvandrere i Oslo bidrar til å forklare den høye sosialhjelpsandelen. Hver tredje sosialhjelpsmottaker som mottar kun sosialhjelp, er en førstegangsinnvanderer² (Kjelsrud og Torstensen 1996). En av tre innvandrere i Norge var bosatt i Oslo.

Overgangen fra arbeidsledighet til bidragsmottak var størst i Finnmark, der 5 prosent av de ledige var bidragsmottakere neste år. Bidragsmottakere er, som tidligere nevnt, uførepensjonister, etterlattepensjonister, enslige forsørgere med stønad, og personer på attføring utenom tiltak. Minst utbredt var denne overgangen i Hordaland og Sogn og Fjordane, der bare 3 prosent hadde vært gjennom en slik statusendring.

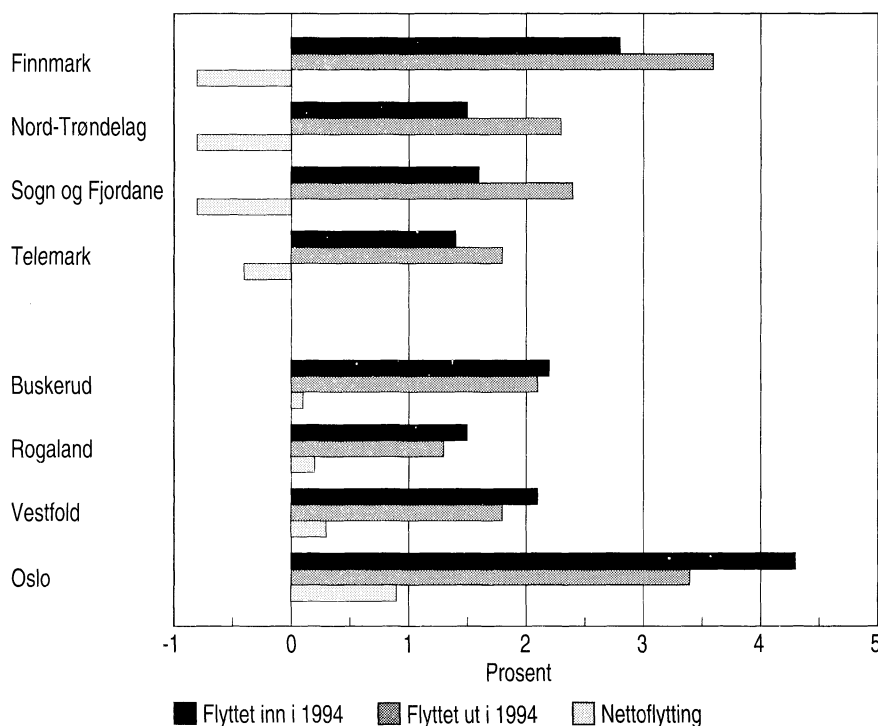
Andelen innflyttere er høyest i Oslo

I det følgende skal vi fokusere på de som har flyttet mellom november 1993 og november 1994. Noen flytter innen fylket, noen til et annet fylke og andre ut av landet. I denne

Kilde: Foreløpig versjon av System for persondata

Figur 5: Personer i alderen 16-74 år som flyttet fra og til bostedsfylket mellom november 1993 og november 1994 og nettoflytting. Prosent. Utvalgte bostedsfylker

Kilde: Foreløpig versjon av System for persondata

sammenheng vil vi imidlertid kun se på flyttinger mellom fylkene.

Oslo, sammen med Østfold, Akershus, Buskerud, Vestfold, Aust-Agder, Rogaland og Hordaland, hadde positiv nettoflytting eller balanse i flyttestrømmene i 1994. Nettoflytting defineres her som innflyttere minus utflyttere. En positiv nettoflytting betyr at flere har flyttet inn enn ut det siste året. I blant annet Sogn og Fjordane, Nord-Trøndelag og Finnmark var nettoflyttingen negativ. I Oslo var nettoflyttingen 0,9 prosent, mens i fylkene med negativ nettoflytting var andelen -0,8 prosent (figur 5)³.

De fleste innflytterne til Oslo og Akershus begynner i jobb

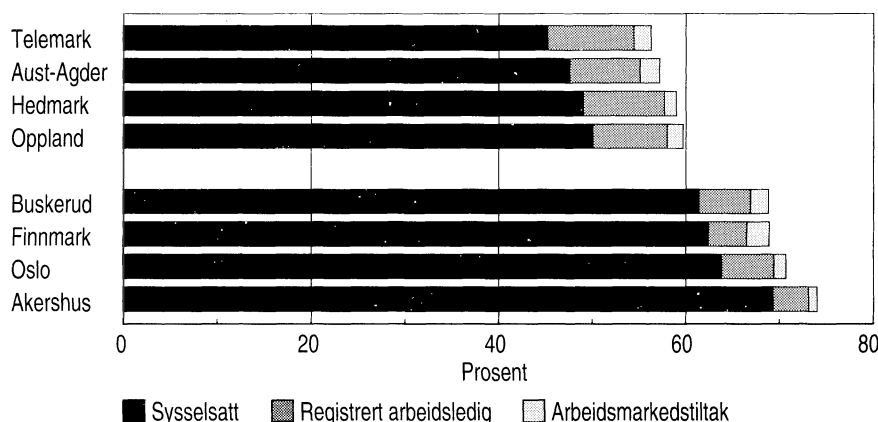
Figur 6 gir en oversikt over arbeidsmarkedstilknypningen til de personene som flyttet i 1994, fordelt på de fylker man flyttet til. Akershus og Oslo var de fylkene der størst andel av de som flyttet inn, var sysselsatt i 1994, med henholdsvis 69 og 64 prosent. En annen undersøkelse foretatt på flyttemønster og flyttetilbøyelighet viser også at Oslo/Akershus i perioden 1989-1993 hadde en positiv nettoflytting som de sysselsatte bidroget sterkest til (Stambøl 1995).

Relativt mange innflyttere i Telemark blir arbeidsledige

Telemark var det fylket der høyest andel av innflytterne var arbeidsledige i 1994. Ledighetsandelen var på 9 prosent, mens bare 4 prosent av dem som flyttet inn i Akershus, gikk til arbeidsledighet.

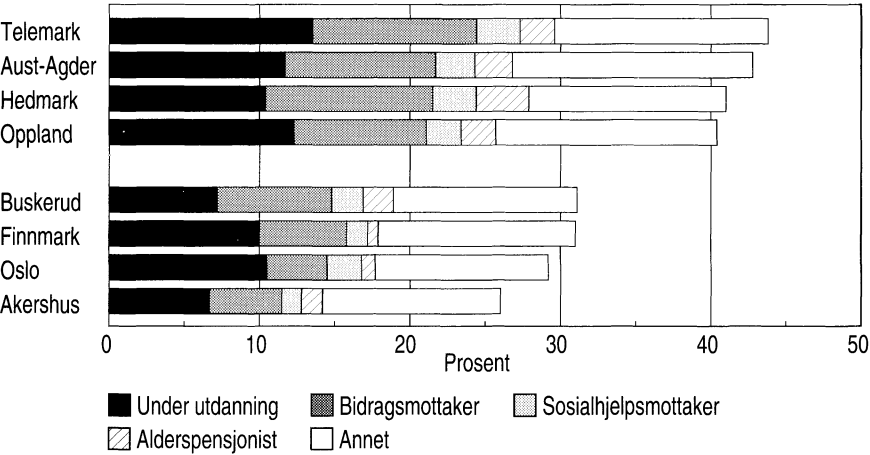
For nesten alle fylker var utdanning og "annet" (se ramme) de statusene som flest av innflytterne gikk inn i når vi ser på dem som havnet utenfor arbeidsstyrken i 1994 (figur 7). Sør-Trøndelag hadde den høyeste andelen innflyttere som var i gang med utdanning. Personer som begynte med utdanning utgjorde 16,6 prosent

Figur 6: Personer i alderen 16-74 år som flyttet inn til bostedsfylket mellom november 1993 og november 1994, etter status i arbeidsstyrken i innflytterfylket i november 1994. Prosent. Utvalgte bostedsfylker

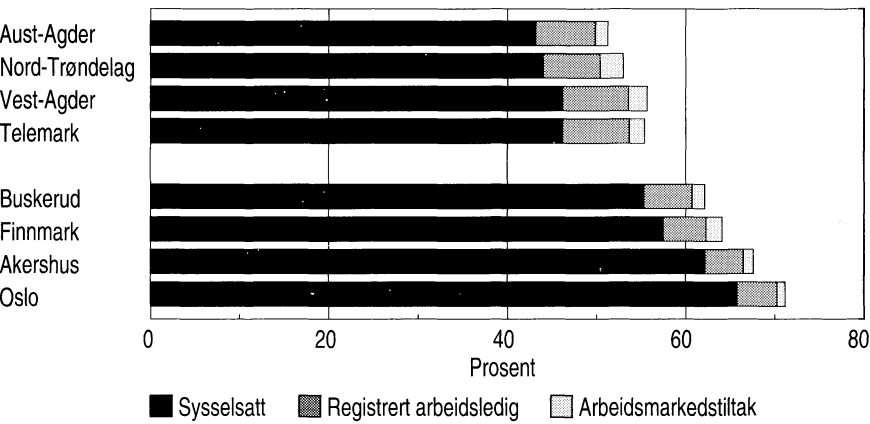
Kilde: Foreløpig versjon av System for persondata

Figur 7: Personer i alderen 16-74 år som flyttet inn til bostedsfylket mellom november 1993 og november 1994, etter status utenfor arbeidsstyrken i innflytterfylket i november 1994. Prosent. Utvalgte bostedsfylker

Kilde: Foreløpig versjon av System for persondata

Figur 8: Personer i alderen 16-74 år som flyttet fra bostedsfylket mellom november 1993 og november 1994, etter status i arbeidsstyrken i fraflytterfylket i november 1993. Prosent. Utvalgte bostedsfylker

Kilde: Foreløpig versjon av System for persondata

i Sør-Trøndelag og 15 prosent i Hordaland. Akershus hadde derimot den laveste andelen av innflytterne som gikk til utdanning (6,7 prosent).

Arbeidsledige fra Telemark flytter ut for å få jobb?

Figur 8 viser hvilken status i arbeidsstyrken flytterne hadde i fraflyttings-

fylket i 1993, i prosent av alle dem som flyttet ut av fylket i løpet av 1994.

Telemark var det fylket der høyest andel av de utflyttede var arbeidsledige i 1993. Datamaterialet sier ikke her noe om hvilken status personene går til året etter, men vi kan anta at

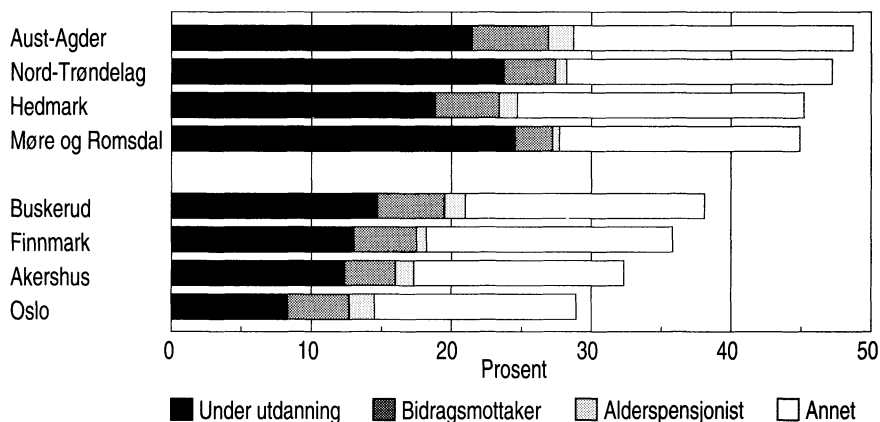
mange av de arbeidsledige i Telemark flyttet fra fylket i håp om å skaffe seg jobb i andre fylker. Av samtlige telemarkinger som flyttet ut i 1994, var 7,5 prosent helt arbeidsledige i 1993. Til sammenligning var det kun 4,4 prosent av de som flyttet fra Akershus som var arbeidsledige.

Mange fra Møre og Romsdal under utdanning flyttet ut i 1994

Av de som flyttet i 1994 og som ikke tilhørte arbeidsstyrken i 1993, var mange under utdanning i 1993 (figur 9). Spesielt var dette vanlig i Møre og Romsdal og Nord-Trøndelag. Dette kan være en illustrasjon på den generelle sammenhengen mellom høyere utdanning, liten etterspørsel etter høyt utdannede personer i fylket, og utflytting. En undersøkelse viser at jo høyere utdanningsnivå personer i siste halvdel av 30-årene har oppnådd, jo mindre sannsynlighet er det at man forblir bofast, og jo mer sannsynlig er det at man har flyttet fra oppvekstkommunen sin for godt (Sørli 1993). Denne undersøkelsen gjelder en annen aldersgruppe enn her, men gir allikevel et godt bilde av sammenhengen mellom utdanning og flytting. Dette gjelder særlig flytting fra fylker der jobbmulighetene for personer med høyere utdanning er dårlige.

I Møre og Romsdal var hver fjerde utflytter registrert i utdanning før de flyttet ut, mens kun 8 prosent av flytterne fra Oslo var under utdanning. Dette kan bl.a. sees i sammenheng med ulikheter i næringsstrukturen mellom fylkene. Det antas at Møre og Romsdal har næringer som sysselsetter færre personer med høyere utdanning sammenlignet med Oslo. Personer med høyere utdanning i Møre og Romsdal må derfor i større grad flytte ut av fylket for å få seg arbeid i samsvar med utdanningen. En liten utstrømming av

Figur 9: Personer i alderen 16-74 år som flyttet fra bostedsfylket mellom november 1993 og november 1994, etter status utenfor arbeidsstyrken i fraflytterfylket i november 1993. Prosent. Utvalgte bostedsfylker

Kilde: Foreløpig versjon av System for persondata

utdannende personer i Oslo kan også skyldes at personer i større grad blir boende i Oslo for å ta høyere utdanning, mens i fylker med få høyskoler som f.eks. i Møre og Romsdal flytter det ut flere som skal ta videre utdanning.

Bruttostrømanalyse kan gi svar på mange andre spørsmål

Vi har vist at det er regionale forskjeller i folks tilknytning til arbeidsmarkedet over tid, selv om vi her har begrenset oss til et ettårig perspektiv. Dårlige jobb- og videre utdanningsmuligheter i et fylke kan føre til stor utflytting av nyutdannede personer. Dette er sannsynligvis tilfellet for Møre og Romsdal. Den høye innflytterandelen til Oslo som kommer i jobb, reflekterer på den annen side gode jobbmuligheter. En høy andel av sysselsatte i Oslo som flytter, kan ha sammenheng med at folk trekker ut av hovedstaden, men fortsatt har arbeidsstedet i Oslo.

Arbeidsledighetsprosenten i hvert enkelt fylke er også av avgjørende betydning for personers strømmer mellom ulike statuser, blant annet strøm-

mene for de arbeidsledige. Dette kommer vi ikke nærmere inn på i denne analysen, men en slik studie er fullt mulig med dette datamateriale. I 1993 var den gjennomsnittlige registrerte arbeidsledighet i Telemark på 6,9 prosent, noe som for øvrig var den høyeste i landet (Arbeidsdirektoratet 1994). Resultatene våre viser at Telemark var det fylket som hadde høyest andel av personer som var arbeidsledige begge årene.

1. For enkelhets skyld vil vi i artikkelen omtale statusen "registrert arbeidsledig" som "arbeidsledige".

2. Førstegangsinnavandrere er personer født i utlandet av utenlandske foreldre.

3. For å illustrere beregningsgrunnlaget for nettoutflytting, viser vi Oslo som et eksempel. De som flyttet inn i Oslo, som andel av personer i fylket i 1994 i alt, var 4,3 prosent. Tilsvarende andel for de som flyttet ut av Oslo, var 3,4 prosent. Nettoutflyttingen blir da 0,9 prosent.

Litteratur

Arbeidsdirektoratet (1994): *Månedstatistikk for arbeidsmarkedet* nr. 12/94.

Kjelsrud, Morten og Alf Torstensen (1996): Innvandreres tilknytning til arbeidsmarkedet. Notater 96/62, Statistisk sentralbyrå.

Stambøl, Lasse Sigbjørn (1995): *Flytting og arbeidsstyrken: Flyttetilbøyelighet og flyttemønster hos arbeidsledige og sysselsatte i perioden 1988-1993*. Rapporter 95/28, Statistisk sentralbyrå.

Sørli, Kjetil (1993): *Bofasthet, flytting og utdanningsnivå i kommunene. Åtte årskull fugt gjennom aldersfasen 15-35 år. Del 1-3*. Rapporter 93/28, 93/29 og 93/30, Statistisk sentralbyrå.

Mette Lund er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for arbeidsmarkedsstatistikk.

Alf Torstensen var førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for arbeidsmarkedsstatistikk. Han sluttet i desember 1996.

A-blad

Returadresse:
Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
0033 Oslo

Publikasjonen kan bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 00 44 80
Telefaks: 22 86 49 73
E-mail: salg-abonnement@ssb.no

eller:
Akademika - avdeling for
offentlige publikasjoner
Møllergt. 17
Postboks 8134 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 11 67 70
Telefaks: 22 42 05 51

ISBN 82-537-4373-4
ISSN 0801-7603

Pris:
Pr. år kr 165,-
Enkeltnummer kr 50,-

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway